

Irena Benyovsky Latin *

Mobilnost i umreženost mletačkih kneževa u istočnojadranskim gradovima od kraja 13. stoljeća do Zadarskoga mira (1358.) **

Članak prati mobilnost i umreženost mletačkih kneževa u istočnojadranskim gradovima u razvijenom srednjem vijeku, a ponajviše od kraja 13. stoljeća do Zadarskoga mira, da bi naglasio važnost tih dužnosnika na središnjoj, ali i na razini lokalnih zajednica. Izabrani primjeri prate cirkuliranje kneževa u većem broju istočnojadranskih gradova te moguće razloge i duljinu njihova službovanja u pojedinom gradu. Mobilnost kneževa prati se kronološki, prema razdobljima mletačkih duždeva, koji su često i sami (ili pripadnici njihovih obitelji) bili upravitelji gradova Istre, Kvarnera i Dalmacije. Rad naglašava „nadlokalni” značaj kneževske službe u kontekstu komparativnoga istraživanja urbane povijesti istočnoga Jadrana.

Ključne riječi: istočni Jadran, urbana povijest, Venecija, srednji vijek, kneževi

Uvod

Ovaj rad istražuje mobilnost i umreženost mletačkih kneževa u istočnojadranskim gradovima u razvijenom srednjem vijeku, posebno od kraja 13. stoljeća do Zadarskoga mira. Istraživanje nastoji odgovoriti na sljedeća istraživačka pitanja: s kojih su pozicija unutar mletačkoga teritorija kneževi obično dolazili na istočni Jadran i što je bilo presudno za njihov izbor – iskustvo u prijašnjim službama, obiteljske veze? Jesu li određene mletačke patricijske obitelji bile tradicionalno povezane s pojedinim gradovima na istočnom Jadranu? Koliko su iskustva poje-

* Irena Benyovsky Latin, Hrvatski institut za povijest, Opatička 10, 10 000 Zagreb, Republika Hrvatska, E-mail adresa: irenabenyovsky@yahoo.com

** Rad je nastao u sklopu projekta *Topografija vlasti: istočnojadranski gradovi u srednjovjekovnim prostorima vlasti* (IP-2019-04-2055), koji financira Hrvatska zaklada za znanost.

dini duždevi imali u upravljanju istočnojadranskim gradovima i je li to utjecalo na njihove odluke? Drugim riječima, postoji li obrazac u mobilnosti i umrežavanju kneževa i potestata na istočnom Jadranu od kraja 13. stoljeća do Zadarskoga mira?

O temi mobilnosti i umreženosti, odnosno o odnosu gradova i središnjih vlasti postoje brojna zanimljiva istraživanja u međunarodnoj literaturi, a za ovaj su rad važna i istraživanja o predstavnicima vlasti vezana uz jedan grad ili regiju, neku određenu središnju vlast ili za određeno razdoblje, što će se pratiti u tekstu. Što se tiče radova vezanih uz povijest mletačke vlasti na istočnom Jadranu, treba istaknuti da su različite starije nacionalne historiografije često imale svoj pristup istraživanju istočnoga Jadrana, unutar kojih je srednjovjekovna povijest gradova često bila naglašeno percipirana (djelomično i zbog jezičnih barijera) preko određenih nacionalnih narativa – talijanskoga, jugoslavenskoga, austrijskoga, mađarskoga, hrvatskoga.¹ Ipak, mnogi od tih radova, bez obzira na zastarjele i jednostrane interpretacije, donose velik broj podataka o gradovima i izvorima važnim za ovu temu. Temeljeni na anakronim stavovima su međutim i zaključci nekih recentnijih studija, pogotovo kad se radi o odnosu istočnojadranskih gradova i središnjih vlasti, te se istočni Jadran definira prostorom između Istoka i Zapada, a postoje i nedoumice o njegovu kulturnom i etničkom identitetu (što je često rezultat nedovoljnoga poznavanja lokalnih prilika i lokalnih arhiva te nedovoljnoga razmatranja hrvatske i slovenske ili druge lokalne literature). Tako se istočnojadranski gradovi ponekad nazivaju „mletačkim kolonijama”, uspoređujući se s gradovima današnje Grčke ili Male Azije, iako se prije 15. stoljeća radilo o različitim okolnostima i načinima uprave.

Naravno, neki su modeli usporedivi, pa su za ovo istraživanje vrlo važni komparativni radovi o gradovima izvan istočnoga Jadrana, a unutar iste političke tvorbe. Ipak, ne treba poopćavati sustave vladanja jer je Venecija u istraživanom razdoblju još bila kompozitna politička tvorba koja je zaključivala posebne i neujednačene dogovore s pojedinim gradovima unutar svojega teritorija. Već je i istočnojadranski prostor „heterogena cjelina” – niz gradskih zajednica od kojih svaka, s obzirom na geografsku poziciju, važnost i naslijeđenu razinu autonomije i gradskih institucija, ima poseban odnos prema lokalnim, središnjim ili regionalnim vlastima. Iako se središnja vlast nad istočnim Jadranom ponekad podrazumijeva kao jedinstvena i djelotvorna, izvori pokazuju znatno složeniju sliku i potrebu da se redefinira pojednostavnjeni pristup.

¹ O tome kritički primjerice: Miroslav Bertoša, „Model ‘pobijedenih’ ili historiografija kao ‘ancilla politicae’: između prošlosti i perspektive. Etnički odnosi i kolonizacija u svjetlu historiografskog razmatranja talijanskog i hrvatskog kulturnog kruga”, *Problemi sjevernog Jadrana* 4 (1982): 35-81.

Utjecaj nove (mletačke) uprave i posljedične mobilnosti bio je vrlo važan za razvoj gradova, pa je ignoriranje (ili neuočavanje) različitih razina prisutnosti središnjih vlasti na istočnom Jadranu također pogrešno, a često je posljedica individualnoga istraživanja gradova na temelju (prvenstveno) lokalnih arhiva i samo unutar nacionalnih granica. Tako primjerice ne treba zanemariti veliki utjecaj Venecije na oblikovanje istočnojadranskih gradova znatno prije 15. stoljeća, bez obzira na izvršnu razinu vlasti, a on je recentnije i postao interes istraživača. Radovi hrvatske historiografije s kraja 20. i početka 21. stoljeća koji prostor istočnoga Jadrana istražuju znatno komparativnije temelj su za istraživanje. Osobito najsvježiji radovi pokazuju veće zanimanje domaće historiografije za istraživanje arhiva u Veneciji, Budimu ili Rimu, uz proučavanje međunarodne literature, čime se stavlja naglasak na poredbeni aspekt te istraživanjima prilazi mnogo složenije. I međunarodne studije na koje se ovaj tekst oslanja pokazuju da postoji veliki potencijal za komparativni pristup i složenije raščlambe pitanja vezanih uz središnje vlasti i sfere moći.

Slika 1. Karta Jadrana (izradila Ivana Haničar Buljan)

Iako pretenzije na istočni Jadran počinju znatno ranije, Venecija je nakon Četvrtoga križarskog rata intenzivnije pokušavala – više ili manje uspješno i u (dis)kontinuitetu – zavladata čitavom istočnojadranskom obalom.² Početkom 13. stoljeća Mlečani su imali vlast u kvarnerskim gradovima i osvojili (ponovno) važne strateške luke Zadar i Dubrovnik. Sredinom 13. stoljeća osvojena je i Korčula, a u posljednjim desetljećima 13. stoljeća Hvar i Brač te istarski gradovi na sjeverozapadu poluotoka. Ipak, čitav prostor istočnoga Jadrana (uključujući i istarske gradove na jugozapadu i srednjodalmatinske gradove) Venecija uspijeva osvojiti tek početkom trećega desetljeća 14. stoljeća, i to na relativno kratko razdoblje, do Zadarskoga mira 1358. godine (nakon čega zadržava samo Istru), a u punom zamahu vratila se na ovaj prostor u prvim desetljećima 15. stoljeća.

Mletačka se vlast u gradovima uspostavljala vojnim pothvatima i/ili diplomacijom, dogovorima i ugovorima, a učvršćivala preko hijerarhijski organiziranih struktura – institucija i službi.³ Vrlo važnu ulogu imali su kneževi / potestati, koji su redovno cirkulirali na pozicijama mletačkoga teritorija. Model mletačkoga kneštva nije bio svugdje isti. Primjerice, u vrijeme duždeva iz obitelji Tiepolo promovirala se javna uprava – privremeno kneštvo (služba od 2-3 godine), a ne zakupno, koje je bilo uobičajeno tijekom 12. i početkom 13. stoljeća, osobito u kvarnerskim gradovima.⁴ Kasnije javno kneštvo postaje standardni način kneževskoga upravljanja (iako se, prema potrebi, ponegdje privremeno mijenjao sustav upravljanja).

² O tome ima dosta literature, primjerice: Donald E. Queller, Thomas F. Madden, *The Fourth Crusade. The Conquest of Constantinople* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1997); Michael Angold, *The Fourth Crusade. Event and Context* (Harlow; New York: Routledge, 2003); Pierantonio Piatti, ur., *The Fourth Crusade Revisited. Atti della Conferenza Internazionale nell'ottavo centenario della IV Crociata, 1204-2004* (Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 2008); Thomas F. Madden, ur., *The Fourth Crusade: Event, aftermath, and Perceptions: Papers from the Sixth Conference of the Society for the Study of the Crusades and the Latin East, Istanbul, Turkey, 25-29 August 2004* (Aldershot: Ashgate 2008); Luigi Andrea Berto, „Memory and Propaganda in Venice after the Fourth Crusade”, *Mediterranean Studies* 24 (2016), br. 2: 111-138; Magdalena Skoblar, ur., *Byzantium, Venice and the Medieval Adriatic. Spheres of Maritime Power and Influence, c. 700-1453* (Cambridge: Cambridge University Press, 2021); Thomas F. Madden, „Vows and Contracts in the Fourth Crusade: The Treaty of Zara and the Attack on Constantinople in 1204”, *International History Review* 15 (1993): 441-468; Lovorka Čoralić, *U gradu Sv. Marka* (Zagreb: Golden marketing, 2001), 68-73.

³ Vidi i: Gherardo Ortalli, „Entrar nel Dominio: le dedizioni delle città alla Repubblica Serenissima”, u: *Società, economia, istituzioni: Elementi per la conoscenza della Repubblica Venetta*, sv. 1, ur. Gino Benzoni i Giorgio Zordan (Verona: Cierre Edizioni, 2002), 49-62; Michele Pietro Ghezzi, ur. „Città e sistema adriatico alla fine del Medioevo. Bilancio degli studi a prospettive di ricerca”, *Atti e Memorie della Società Dalmata di Storia Patria* 26 (1997).

⁴ U Osoru su primjerice zakupno kneštvo imali pripadnici obitelji Michieli i Morosini, a duždevi Tiepolo davali su javno kneštvo u trajanju 2-3 godine svojim sinovima ili saveznicima (npr. pripadnicima obitelji Querini). Dužd Lorenzo Tiepolo podržao je na Rabu (uz rapsku komunu) nasljedne kneževе iz njima bliske obitelji Badoer. O tome više: Irena Benyovsky Latin, „Kretanje mletačkih knezova u istočnojadranskim gradovima 13. stoljeća (izabrani primjeri)”, u: *Acta Histriae* (2021) [u tisku]; Nella Lonza, „Mletačka vlast nad Dubrovnikom u ranom 13. stoljeću i ‘zakupno kneštvo’ Giovannija Dandola (oko 1209-1235)”, *Analiza Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 56/1 (2018): 43-86.

Mletački teritorij dijelio se na grad (Veneciju) i teritorij u neposrednoj blizini grada (*Dogado*),⁵ gdje su bili postavljeni dužnosnici *de intus*, te teritorij *de extra*, koji se pak dijelio na onaj u zaleđu (*Terraferma*)⁶ i pomorski teritorij (gradovi uz obalu i na otocima) zvan *Stato da mar*. Istočni Jadran bio je vrlo važan dio *Stato da mar*, teritorij koji je povezivao matični grad s udaljenim dijelovima Venecije i bio ključan za plovni put prema Levantu. Mletački teritorij administrativno je bio podijeljen na manja područja oko gradova (rektorate, komitate), koji su bili jedan od temelja mletačkoga upravnog sustava, ali ni oni nisu posve ujednačeni, što je rezultat različitih tradicija i okolnosti (što među ostalim pokazuju i različiti nazivi upravitelja – *comes*, *potestas* itd.). Stolujući u sjedištima tih rektorata, predstavnici vlasti nadzirali su određeni im prostor i provodili odredbe iz središnjice. Kneževi su u pravilu bili iz redova mletačkoga patricijata (rjeđe lokalnoga), a trebalo ih je odobriti mletačko Veliko vijeće na prijedlog dužda i njegovih savjetnika (iako ih u praksi umjesto vijeća ponekad biraju Senat ili *Signoria*). Neki su službu rado prihvaćali, moguće i lobirali za nju, a neki su ju i odbijali jer su preferirali drugo mjesto ili imali neki drugi razlog.⁷ Neki su i odlazili iz službe prije roka ili često bili odsutni. Politička pripadnost nekih mletačkih obitelji i povezanost s aktualnim duždem mogla je utjecati na njihov izbor za upravitelja određenoga grada. Primjerice, u 13. stoljeću obitelji Querini,⁸ Badoer, dio obitelji Michieli i drugi bili su povezani s duždevskom obitelji Tiepolo (odnosno s duždevima Giacomom i njegovim sinom Lorenzom), predvodnicima nove trgovačke aristokracije u Veneciji i pokretačima tzv. tiepolovskih promjena. S druge strane

⁵ *Dogado* je uključivao mjesta vrlo blizu Venecije, ali ne grad Veneciju: Grado (na čelu s knezom) i mjesta na čelu s potestatima: Caorle, Torcello, Murano, Malamocco, Chioggio, Loreo, Cavarzere i Gambarare. Gherardo Ortalli, „Il travaglio d’una definizione: Sviluppo medievale del Dogado”, u: *I Dogi*, ur. Gino Benzoni (Milano: Electa, 1982), 13-44; Ermanno Orlando, *Altre Venezie: Il dogado veneziano nei secoli XIII e XIV (giurisdizione, territorio, giustizia e amministrazione)* (Venice: Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, 2008), 36.

⁶ Mletački teritorij u zaleđu Venecije postupno se širio u 14. stoljeću. Verona je osvojena 1337., a Treviso i Bassano del Grappa 1339. godine. *Terraferma* većinom dolazi u posjed Venecije tek u 15. stoljeću. Vidi: Sandra Toffolo, *Describing the City, Describing the State: Representations of Venice and the Venetian Terraferma in the Renaissance* (Leiden: Brill, 2020); Amelio Tagliaferri, prir., *Relazioni dei rettori veneti in terraferma*, 14 sv. (Milano: Giuffrè, 1973-1979); Michael Knapton, „Venezia e Treviso nel Trecento: Proposte per una ricerca sul primo dominio veneziano a Treviso”, u: *Tommaso da Modena e il suo tempo* (Treviso, 1980), 41-78; Gianmaria Varanini, „Venezia e l’entroterra (1300 circa 1420)”, u: *Storia di Venezia*, sv. 3 (Roma, 1997). O Padovi vidi: Benjamin G. Kohl, *Padua under the Carrara, 1318-1405* (Baltimore: John Hopkins University Press 1998).

⁷ Andrea Mozzato, „Problems and Possibilities of Constructing a Research Database: The Venetian Case”, u: *Governanti di Venezia, 1332-1524: interpretations, methods, database*, ur. Monique O’Connell (New York: ACLS Humanities, 2009).

⁸ Obitelj Querini, jedna od starih obitelji koja se obogatila krajem 12. stoljeća, bila je pak među onima koji su podržavali *homines novi* (novu trgovačku aristokraciju). Slično je bilo i s nekim pripadnicima obitelji Badoer. Marco Pozza, *I Badoer: Una famiglia veneziana al X al XIII secolo* (Padua: Francisci, 1982).

tu su bili pripadnici starih aristokratskih obitelji – Dandolo, Morosini, Gradenigo, Giustinian i drugi.⁹

Kneževi su u istočnojadranskim gradovima često bili duždovi sinovi već od 12. stoljeća,¹⁰ a ta se praksa nastavlja i u 13. i 14. stoljeću. U 12. i 13. stoljeću naglašenije je bio prisutan nepotizam, kad su sinovi postavljeni na njima odgovarajuće službe već tijekom duždevanja očeva: tako poznati dužd Giacomo Tiepolo u 13. stoljeću postavlja na upravne položaje svoje sinove – Pietra u Osoru, Giovannija u Dubrovniku, Lorenza na Krku.¹¹ Kao što će biti vidljivo iz ovoga rada, tijekom 14. stoljeća duždovi su sinovi bili kneževi istočnojadranskih gradova i nakon duždevanja svojih očeva (osobito ako je novi dužd bio iz istoga političkoga kruga), što je dio prakse da se određeni krugovi mletačkoga plemstva pripremaju za vodeće upravljačke, vojne i diplomatske funkcije. Primjerice, knez Dubrovnika bio je Andrea Dandolo, sin dužda Giovannija, a sinovi dužda Bartolomea Gradeniga bili su kneževi Trogira (Pietro) i Raba (Giovanni i Antonio).

U radu se prati i iskustvo duždeva u upravljanju gradovima istočnoga Jadrana prije njihove konačne pozicije, čime su oni imali izravan uvid u funkcioniranje urbanih zajednica. Primjerice, Marino Zorzi bio je 1288. dubrovački knez,¹² Giovanni Soranzo zadarski knez i potestat istarskih gradova,¹³ Francesco Dandolo prethodno je bio potestat i kapetan Sv. Lovreča i Kopra,¹⁴ Bartolomeo Gradenigo knez Dubrovnika čak tri puta i potestat Kopra, a Marino Faliero potestat i kapetan Pazenatika. Kao što će biti vidljivo iz ostalih primjera u tekstu, često su (i to neposredno prije svoje najviše pozicije) duždovi bili potestati i kapetani Kopra: primjerice, Giovanni Dandolo postao je dužd nakon pozicije koparskoga potestata, kao i njegov nasljednik, dužd Pietro Gradenigo. Ta je služba, čini se, bila neka vrsta pripreme, budući da je uključivala upravljanje strateški važnim gradom, a vrlo blizu Venecije.¹⁵

Rad istražuje i jesu li neke kneževske obitelji bile tradicionalno vezane uz pojedine regije istočnoga Jadrana. Čini se da je bilo praktično da dolaze u gradove u kojima su već ostvarili obiteljske ili gospodarske veze. Dosta je i primjera da su očevi i sinovi (ili braća/bratići) bili postavljeni u iste ili susjedne gradove na

⁹ Elisabeth Crouzet-Pavan, „Venise et le monde communal: Recherches sur les Podestats vénitiens 1200-1350”, *Journal des savants* (1992): 277-315 (291, 303-305).

¹⁰ Pietro Ziani, Rainerio Polani.

¹¹ Benyovsky Latin, „Kretanje mletačkih knezova”, *passim*.

¹² Zvan *Il Santo*, Pobožni. Roberto Cessi, Fanny Bennato, ur., *Venetiarum historia vulgo Petro Iustiniano Iustiniani filio adiudicata* (dalje: *Venetiarum historia*) (Venezia: A spese della Deputazione, 1964), 288.

¹³ *Venetiarum historia*, 300.

¹⁴ Giorgio Ravegnani, „Francesco Dandolo”, u: *Dizionario Biografico degli Italiani* (dalje: DBI) 32 (Roma: Istituto della Enciclopedia italiana 1986), *passim*.

¹⁵ Giovanni Radossi, „Monumenta heraldica Iustinopolitana”, *Collana degli Atti* 21 (2003): 1-480.

teritoriju Venecije. U 13. stoljeću, primjerice, obitelji Michieli i (jedna grana obitelji) Morosini bile su vezane uz Kvarner i Istru.¹⁶ Drugu granu obitelji Morosini pratimo više u Zadru i Dubrovniku, kao i pripadnike obitelji Querini i Giustinian. U 14. stoljeću pripadnici obitelji Bembo uglavnom su bili vezani uz upravu istarskih gradova.

U 12. i početkom 13. stoljeća duždevi ili pripadnici njihovih obitelji ženili su se ili ponovno ženili i djevojkama iz vladajućih kuća izvan mletačkoga teritorija.¹⁷ Dužd Giacomo Tiepolo oženio se u 13. stoljeću strankinjom, a i iduće generacije te obitelji prigrlile su tradiciju da se ženidbenim strategijama stvaraju čvrsti politički savezi, što se vidi i u izboru žene Giacomova istoimenoga unuka, koji se oženio kćerkom hrvatskoga velikaša iz obitelji Šubić. Godine 1275. takvi su brakovi zabranjeni jer se dovelo u pitanje miješanje stranih politika u mletačku.¹⁸ Ipak, može se pratiti da su i u 14. stoljeću ženidbene veze bile važne, ali prije svega s mletačkim patricijskim obiteljima, iako je i dalje bilo iznimaka, kao u slučaju dužda Marca Cornara (Cornera), koji se ženi Skradinjankom.¹⁹ Žene nisu imale pristup političkom utjecaju, ali udaja mletačkih patricijki za strane velikaše ili vladare mogla je utjecati na vanjsku politiku. Osim duždeve obitelji, koristile su se i ženidbene veze drugih mletačkih obitelji s vanjskim vladarima: primjerice, obitelj Morosini imala je obiteljske veze s ugarskom i srpskom vladarskom kućom.²⁰ Politička podijeljenost i međusobno rivalstvo mletačkih patricijskih obitelji u nekim je područjima utjecalo na pozicije pojedinih kneževa u gradovima, ali nisu nužno sve grane obitelji djelovale isto ili se njihovi pripadnici priklanjali uz iste struje. Iako su u Veneciji postojale tenzije između stare i nove aristokracije, između bogatih i siromašnih, ipak je bilo mnogo preklapajućih krugova, veza između različitih obitelji koje su se stvarale međusobnim brakovima, individualnim interesima i slično.²¹

¹⁶ Benyovsky Latin, „Kretanje mletačkih knezova”, *passim*.

¹⁷ Primjerice, još se dužd Pietro IV. Candiano oženio Valdradom od Spoleta, a Domenico Selvo Teodorom Ducas, sestrom budućega bizantskog cara. Holly Hurlburt, *The Dogaressa of Venice, 1200-1500: Wives and Icons* (New York: Palgrave Macmillan, 2006), 27-28.

¹⁸ Već je dužd Giacomo Contarini (dužd nakon Lorenza Tiepola) odredio da se duždevi, odnosno njihova djeca i unuci ne smiju ženiti strancima bez dozvole Velikoga vijeća i duždjevih savjetnika, što je bila promjena prakse prethodnika Giacoma Tiepola i Pietra Zianija, koji su se kao udovci ponovno oženili strankinjama.

¹⁹ Benjamin Kohl, „The Indispensable Doge of Trecento Venice: The Career of Marco Corner”, u: *Governanti di Venezia, 1332-1524: interpretations, methods, database*, ur. Monique O’Connell (New York: ACLS Humanities, 2009), 207.

²⁰ Martin Štefanić, „The Morosinis in Hungary under King Andrew III and the Two Versions of the Death of the Queen of Hungary Tommasina”, *Historický časopis* 56 (2008): 3-15.

²¹ Monique O’Connell, „The contractual nature of the Venetian state”, u: *Il Commonwealth Veneziano tra 1204 e la fine della Repubblica. Identità e peculiarità*, ur. Gherardo Ortalli, Oliver Jens Schmitt i Ermanno Orlando (Venezia: Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, 2015), 57-72 (63); Stanley Chojnacki, „La formazione della nobiltà dopo la Serrata”, u: *Storia di Venezia dalle origini alla caduta*

Kneževi koji su upravljali gradovima istočnoga Jadrana pod mletačkom vlašću cirkulirali su unutar cijeloga prostora koji je pripadao Veneciji: *Dogada* (osobito brojni dolaze iz Chioggie), *Terraferme* te cijeloga prostora *Stato da mar*. Osim na kneževske/potestatske, patriciji su bili postavljeni i na razne druge visoke funkcije (bili su elektori, članovi vijeća), ali i na *ad hoc* privremene funkcije koje su trebale riješiti aktualne probleme – primjerice sa stranim zemljama ili gradovima (*ambasadores*) ili tzv. *savi* (*sapientes*) koje je Senat delegirao da savjetuju u rješavanju nekih središnjih problema ili odnosa (primjerice *Savi agli ordini* od 1340. za pomorsku trgovinu).²² Cirkuliranje pojedinih kneževa sigurno je rezultiralo prenošenjem znanja i iskustva, i to ne samo iz središnjice. Treba napomenuti da su neki od mletačkih patricija povremeno obavljali i službe potestata/gradskih načelnika (koja se razlikuje od istoimenoga mletačkog upravitelja) izvan mletačkoga teritorija – ali to se postupno ograničavalo.²³ Na taj način mogli su raditi na približavanju nekih gradova Veneciji (kao primjerice u slučaju dalmatinskih gradova), ali i potkopavati aktualnu vlast (urote).

U gradovima pod svojom vlašću Venecija je podupirala umreženost službi jer je koordinacija između pojedinih kneževa bila važna – zbog međunarodne trgovine, vojnih operacija, administrativne organizacije i prijenosa informacija. Stoga je kontrola nad raznim frakcijama mletačkoga patricijata i njihovim osobnim interesima bila nužna. U radu se prati kako su u 13. i 14. stoljeću pojedini patriciji u određene gradove slani zbog središnjih i/ili lokalnih političkih, vojnih, upravnih i/ili gospodarskih potreba: ponekad je bilo važno veće vojno, trgovačko ili administrativno iskustvo (planiranje grada), a ponekad obiteljske veze sa susjednim vladarima i velikašima. Često su bile presudne obiteljske (ali i gospodarske) veze pojedinih mletačkih obitelji u Veneciji, osobito krugova oko duždeva.²⁴

Kneževi su bili prvenstveno mletački dužnosnici, iako istovremeno i glavni politički autoritet u lokalnim zajednicama. Morali su provoditi zakone važne za Veneciju, ali i poštovati gradske zakone, odnosno upravljati u suglasju s komunalnom vlasti koja je zastupala lokalne interese. Sigurno je da su, osim vojne akcije, ugovora, diplomatskih aktivnosti, za stabilnost uprave bile važne i izvaninstitucionalne veze nekih kneževa s lokalnom zajednicom, pa možda postavljanje nekih kneževa treba tumačiti i iz toga kuta. Lokalna elita ključna je za razumije-

della Serenissima, sv. III, ur. Girolamo Arnaldi, Giorgio Cracco i Alberto Tenenti (Roma: Istituto della Enciclopedia italiana 1996), 641-725; Ugo Tucci, „I meccanismi dell'elezione dogale”, u: *I Dogi*, ur. Gino Benzoni (Milan: Electa, 1982), 107-124.

²² Bernard Doumerc, Doris Stöckly, „L'évolution du capitalisme marchand à Venise: le financement des galere da mercato à la fin du XVe siècle”, *Annales. Histoire, Sciences Sociales* 50 (1995), br. 1: 133-157 (132).

²³ Godine 1249. određeno je da sinovi dužda ne mogu biti predstavnici vlasti izvan mletačkoga teritorija ili Istre. Alvise Zorzi, *Histoire de Venise, La République du Lion* (Paris: Edition Perin, 1996), 115.

²⁴ Benyovsky Latin, „Kretanje mletačkih knezova”, *passim*.

vanje urbanoga razvoja grada, ali ne smijemo zanemariti izvanlokalne utjecaje, osobito one vezane uz mletačku vlast tijekom 13. i prve polovine 14. stoljeća: neki su elementi društvenoga i urbanoga razvoja nastali sigurno pod utjecajem kneza i njegove administracije, odnosno neizravno – Venecije. Predstavnici središnje vlasti i administracije imali su ključnu ulogu ne samo u odnosu između vlasti i gradova nego i između različitih gradova jer je njihova služba bila privremena i mobilna na području te vlasti. Oni su prenosili utjecaje i znanja ne samo iz središnjice nego i iz drugih gradova koji su bili pod istim autoritetom.²⁵

U 14. stoljeću povećava se broj pozicija na mletačkom teritoriju, a dužnosnici su bili pod većom kontrolom središnjice nego prije i više integrirani u institucionalnu strukturu upravne birokracije. Od 50-ak pozicija (upravitelja gradova) koje je Venecija imala na teritoriju izvan matičnoga grada, njih čak pola bilo je u gradovima Istre i Dalmacije. Ipak, to nije bilo dovoljno da se u gradovima uspostavi suverenitet nad istočnim Jadranom poput onoga postignutog kasnije, u 15. stoljeću.²⁶ Odnos između gradskih zajednica i onih koji su imali autoritet nad pojedinim aspektima tih zajednica bio je vrlo složen, a često su se različite razine vlasti preklapale.

Ovaj rad prati umreženost i mobilnost pojedinih kneževa (potestata) u istočnojadranskim gradovima tijekom razdoblja pojedinih duždeva. Analizirat će se pozicija određenih mletačkih obitelji u izabranim gradovima, njihove obiteljske veze i umreženost, pripadnost određenom političkom krugu, donekle i veze s lokalnom zajednicama. Za to je istraživanje važno sustavno praćenje kretanja kneževa, odnosno unos sustavnih podataka o njima u bazu podataka, koja osim prikupljanja velikoga broja imena ima zadatak i identificirati međusobne obiteljske (i druge) odnose i veze, što nije uvijek jednostavno. Sačuvana građa iz toga razdoblja ograničena je, a često u izvorima nailazimo na velik broj istih imena (u istoj generaciji) unutar mnogobrojnih grana patricijskih mletačkih obitelji, koja se pojavljuju bez patronima ili neke druge odrednice. Rad je temeljen u prvom

²⁵ Vidi i: Monique O'Connell, *Men of Empire: Power and Negotiation in Venice's Maritime State* (Baltimore, MD Johns Hopkins University Press, 2009); Irena Benyovsky Latin, „The Venetian impact on urban change in Dalmatian towns in the first half of the fifteenth century”, *Acta Histriae* 22 (2014): 2-44; Uwe Israel, Oliver Jens Schmitt, ur., *Venezia e Dalmazia* (Roma: Viella, 2013); Gherardo Ortalli, Oliver Jens Schmitt, ur., *Balcani occidentali, Adriatico e Venezia fra XIII e XVIII secolo = Der westliche Balkan, der Adriaraum und Venedig (13.-18. Jahrhundert)* (Vienna: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2009); Gherardo Ortalli, Oliver Jens Schmitt, Ermanno Orlando, ur., *Il Commonwealth Veneziano tra 1204 e la fine della Repubblica. Identità e peculiarità* (Venezia: Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, 2015), 73-106; Suzanne Mariko Miller, „Venice in the East Adriatic: Experiences and Experiments in Colonial Rule in Dalmatia and Istria (C. 1150-1358)” (doktorska disertacija, Stanford University, 2007).

²⁶ Francis Cotterell Hodgson, *Venice in the Fourteenth and Fifteenth Centuries* (London: George Allen & Sons, 1910).

redu na bazi podataka TOPOS,²⁷ koja uključuje podatke o kneževima/potestatima (i ostalim pozicijama u istočnojadranskim gradovima pod različitim vlastima, ne samo mletačkom) u razdoblju 12. – 16. stoljeća, a izrađuje se na temelju objavljene i neobjavljene građe. Po podacima o osobama na dužnosti kneza prati se duljina ostanka predstavnika vlasti u nekim gradovima, cirkuliranje unutar određenih pozicija, ali i njihove obiteljske i druge veze.

Sačuvana građa za ovo razdoblje stoljeća je relativno ograničena (osobito za neke gradove) - uz razne javno-pravne (primjerice odluke vijeća, napatke kneževima)²⁸ i privatno-pravne isprave (notarijat), možemo se osloniti i na narativna, ne posve pouzdana djela. Neke osobe možemo djelomično identificirati na temelju različitih (ne posve pouzdanih) genealogija mletačkoga patricijata,²⁹ pa je važno kombinirati podatke iz raznih izvora. Jedna od poznatijih genealogija sigurno je rukopis Marca Barbara iz 16. stoljeća *Famiglie nobili venete*, koji sadržava genealogije mletačkih obitelji nakon *Serrate* 1297. godine, a čuva se u dva sveska u Austrijskoj nacionalnoj biblioteci u Beču.³⁰ Postoji i kompilacija Barbarovih genealogija u sedam svezaka, s dodacima iz 18. stoljeća (*Arbori de' patritii veneti, Genealogie*), koja se čuva u Državnom arhivu u Veneciji.³¹ Iz 18. stoljeća je i tzv. *Campidoglio Veneto* u četiri sveska autora Girolama Alessandra Cappellarija Vivara, kompilacija koja kombinira podatke iz Barbarove genealogije i nepoznatih, nepouzdanijih izvora, koja se čuva u Biblioteci *Marciana* u Veneciji.³² Podaci o

²⁷ Izrada baze TOPOS je u tijeku:

http://toposdb.s11.novenaaweb.info/web/Login.aspx?ReturnUrl=%2fweb%2ftopos_osoba%2fPagetopos_OsobaList.aspx. Dosadašnje međunarodne baze podataka koje se djelomično dotiču prostora istočnoga Jadrana uglavnom istražuju razdoblje od sredine 14. stoljeća nadalje te su koncentrirane na izvore Državnoga arhiva u Veneciji, a manje na lokalne izvore. K tome te baze ne identificiraju međusobne veze osoba. Postoji inspirativna, djelomično dovršena, baza www.rulersofvenice.org te djelomično dovršeni popisi pojedinih službi odabranih regija (www.statodamar.org), koji uglavnom imaju podatke za razdoblje od druge polovine 14. stoljeća nadalje. Međunarodni projekti najvećim su dijelom fokusirani na građu mletačkoga arhiva, a u znatno manjoj mjeri na građu iz lokalnih arhiva (pogotovo onu neobjavljenu). TOPOS se fokusira na sve razine vlasti (lokalnu, regionalnu, središnju – i ne samo mletačku), ima i prostornu dimenziju (uključivat će ključne odluke o javnim gradnjama te poveznice sa skiciranim digitalnim mapama gradova).

²⁸ Primjerice vidi: Alessandra Rizzi, „I rettori veneziani in Istria e Dalmazia”, *Atti, Centro di Ricerche Storiche XLV* (2015): 375-391; Alessandra Rizzi, prir., *Le commissioni ducali ai rettori d'Istria e Dalmazia (1289-1361)* (Roma: Viella, 2015).

²⁹ Juergen Schulz, „The Houses of the Dandolo: A Family Compound in Medieval Venice”, *Journal of the Society of Architectural Historians* 52 (1993): 392.

³⁰ Österreichische National Bibliothek (dalje ÖNB) – Barbaro, M.: *Famiglie nobili venete*. 1563. MS Lat. 6155-6156, 1 (dalje Barbaro).

³¹ Archivio di Stato di Venezia (dalje ASV) – *Miscellanea codici, Storia veneta*, M. Barbaro – A. M. Tasca, *Arbori de' patritii veneti, Genealogie* (dalje: Barbaro).

³² Biblioteca Marciana Venezia (dalje BMV) – *Manoscritti, Girolamo Alessandro Capellari Vivaro, Campidoglio Veneto, in cui si hanno l'Armi, l'origine, la serie de gl'huomini illustri et gli Albori della Maggior parte delle Famiglie, così estinte, come viventi, tanto cittadine quanto forastiere, che hanno*

kneževima sačuvani su i u mletačkom arhivu u registrima u kojima je zabilježen njihov izbor na službu,³³ ali oni nisu sustavni za istraživanje razdoblje,³⁴ pa o njima treba tražiti informacije u različitim vrstama dokumenata. U izvorima se imena navode u različitim oblicima (latinskom, venecijanskom, talijanskom), a u ovom su radu ujednačeni u talijanski oblik.

Kako je rečeno, mnogi su kneževi ili članovi njihovih obitelji bili kasniji duždevi (ili su to bili njihovi članovi obitelji), pa podatke možemo tražiti i u kompilacijama dokumenata o duždevima: primjerice onih sakupljenih u *Vitae ducum Venetorum* Marina Sanuda³⁵ ili u *Povijesti Venecije* Samuelea Romanina³⁶ te knjizi *I dogi di Venezia* Andree Da Mosta.³⁷ Dakako, neki su duždevi toga razdoblja i njihove obitelji detaljnije istraženi u monografijama i radovima, primjerice Marino Faliero³⁸, Andrea Dandolo³⁹ ili Marco Cornaro⁴⁰, ali o mnogima ima relativno malo podataka koji se tiču istočnoga Jadrana. O duždevima, ali i mnogim drugim mletačkim dužnosnicima, možemo naći brojne podatke i u *Dizionario Biografico degli Italiani* (velikoga broja autora), koji objavljuje *Istituto della Enciclopedia Italiana* od 1960., ali nisu svi jednako detaljno istraženi. Naravno, velik broj inozemnih i domaćih radova koji se bave raznim pitanjima iz političke, vojne, urbane ili društvene povijesti Jadrana ključni su za kontekst istraživanja, a u mnogim istraživanjima doznajemo i razne individualne podatke o kneževima istočnojadranskih gradova. Komparativna analiza kretanja kneževa na rečenom prostoru za to razdoblje ipak nedostaje,⁴¹ a vrlo je važna da bi se pratila mobilnost i umreženost kneževa te njihov lokalni i „nadlokalni” utjecaj.

goduto e che godono della Nobiltà Patria di Venetia (dalje: Il Campidoglio), Codd. It. VII, 15-18 (= 8304-8307), voll. 4, di ff. 352, 251, 278, 235.

³³ Claudia Salmini, „Venetian Elections and Their Registration: The Historical and Archival Context of the Office of the Segretario alle Voci”, u: *Rulers of Venice, 1332-1524*, ur. Monique O’Connell (New York: ACLS Humanities, 2009), 149-153.

³⁴ Vidi: Alessandra Rizzi, „I rettori veneziani”, 375-391.

³⁵ Lodovico Antonio Muratori, *Leonardi filio, patricio veneto Vitae ducum Venetorum italice scriptae ab origine urbis, sive ab anno CCCCXXI usque ad annum MCCCCXCIII, auctore Marino Sanuto*, *Rerum Italicarum scriptores XXII* (Venezia: Mediolani, 1733).

³⁶ Samuele Romanin napisao je u 19. stoljeću političku pozitivističku povijest Venecije temeljenu na izvorima – 10 svezaka *Storia documentata di Venezia* (Trieste, 1853-1861).

³⁷ Andrea Da Mosto, *I dogi di Venezia con particolare riguardo alle loro tombe* (Venezia: F. Ongania, stampa, 1939); Andrea Da Mosto, *I dogi di Venezia nella vita pubblica e privata* (Milano: Martello, 1966).

³⁸ Giorgio Ravegnani, *Il traditore di Venezia. Vita di Marino Falier doge* (Bari: GLF editori Laterza 2017); Vittorio Lazzarini, *Marino Faliero. Avanti il dogado, La congiura* (Firenze: Sansoni, 1963).

³⁹ Dieter Girgensohn, Jan Christoph Rössler, „Il procuratore dimezzato: per l’identificazione del doge Andrea Dandolo”, *Archivio Veneto* ser. 6, vol. 18 (2019): 27-60.

⁴⁰ Kohl, „The Indispensable Doge of Trecento Venice”, 203-236.

⁴¹ Vidi slično razdoblje za 13. stoljeće: Benyovsky Latin, „Kretanje mletačkih knezova”, *passim*.

Prijelomni događaji na prijelazu iz 13. u 14. stoljeće

Početak 14. stoljeća obilježen je u Veneciji velikim unutrašnjim promjenama: dolazi do reforme Velikoga vijeća 1297. godine (tzv. *Serrata*), do novoga rata s Genovom, bune pučanina Marina Bocconija 1300., ekskomunikacije Venecije od pape Klementa V. (zbog zaposjedanja Ferrare) i urote Tiepolo-Querini 1310. godine. Na istočnom Jadranu kraj 13. i početak 14. stoljeća obilježava uspon hrvatskih velikaša Šubića Bribiraca u Dalmaciji (članovi njihove obitelji bili su, uz ostalo,⁴² kneževi u Šibeniku, Trogiru i Splitu), što je privremeno onemogućilo Veneciji željeno širenje na srednjodalmatinske gradove. Istarski su gradovi još djelomično bili u posjedu akvilejskoga patrijarha, a neki su gradovi bili vrlo nestabilni (osobito Zadar). Iako su istarski potestati prije mletačkoga razdoblja postavljeni kao neovisni dužnosnici, mnogi su bili pripadnici mletačkoga plemstva⁴³ te su težili mletačkoj vlasti (a Venecija je utjecaj na istarske gradove imala i preko trgovačkih ugovora potpisanih znatno prije).⁴⁴

Promjene koje su dovele do unutrašnjih nestabilnosti, osobito tzv. urote Tiepolo-Querini, počinju se nazirati već nakon smrti dužda Lorenza Tiepola, a osobito dolaskom dužda Giovannija Dandola (1280. – 1289.), predstavnika tradicionalnih aristokratskih obitelji (sina poznatoga generala Giberta). Na poziciju dužda došao je, kao i mnogi drugi, izravno s pozicije koparskoga potestata.⁴⁵ U vrijeme Dandola, između 1282. i 1283. dolazi do preobrazbe mletačke uprave i veće koordinacije zakonodavstva koje je vrijedilo na cijelome mletačkom teritoriju.⁴⁶

⁴² Nakon smrti ugarsko-hrvatskoga kralja Bele IV. i dinastičkih borbi dolazi do nagloga uspona hrvatskih velikaša koji su stolovali u tvrdim gradovima u zaleđu dalmatinskih gradova (Modruš, Ostrova, Bribir, Knin, Klis), kao i do njihovih teritorijalnih pretenzija prema dalmatinskim gradovima, što je sve utjecalo na status gradskih autonomija. Šubići Bribirski imali su veliku ulogu u političkim događajima istočnojadranskih gradova na prijelazu iz 13. u 14. stoljeće zamijenivši slabu kraljevsku vlast posljednjih Arpadovića u Hrvatskoj i Dalmaciji. Odnosi Bribiraca s Venecijom bili su složeni – imali su zajedničke projekte protiv omiških Kačića i bili su povezani mnogim osobnim vezama. Ipak, prema jadranskim gradovima bili su konkurenti. O tome više u: Damir Karbić, „Šubići Bribirski do gubitka nasljedne banske časti (1322.)”, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 22 (2004): *passim*; Damir Karbić, „Odnosi gradskoga plemstva i bibrirskih knezova Šubića: Prilog poznavanju međusobnih odnosa hrvatskih velikaša i srednjovjekovnih dalmatinskih komuna”, *Povijesni prilozi* 27 (2008), br. 35: 43-58.

⁴³ Milan Prelog, *Poreč, grad i spomenici* (Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2007), 35; Stefano Minotto, „Documenta ad Forumiulii, Istriam, Goritiam, Tergestum spectantia”, *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria* (dalje: AMSI) 8 (1892): 3-47.

⁴⁴ Jean Claude Hoquet, *Venise et le monopole du sel. Production, commerce et finance d'une République marchande* sv. 1-2 (Venice; Paris: Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti; Les Belles Lettres, 2012); Miller, „Venice in the East Adriatic”, 52; Darko Darovec, „Prisege zvestobe istrskih mest v 12. stoletju”, *Studia Historica Slovenica: časopis za humanistične in družboslovne študije* 20 (2020), br. 3: 655-688.

⁴⁵ On je prethodno bio potestat Chioggie (1265.) i Bologne (1267.). Roberto Cessi, „Giovanni Dandolo”, u: *Enciclopedia Italiana* (Roma: Istituto della Enciclopedia italiana, 1931).

⁴⁶ Uvodi se *Liber officium*. Rizzi, „I rettori veneziani”, 375-391 (380).

Dužd određuje revidirati mletački statut te mu se dodaju odredbe koje je nakon Tiepolova statuta 1242. izdalo Veliko vijeće. Kneževi i područja koja su kontrolirali stavljaju se pod veću kontrolu i uvode se prva stalna izvješća duždu.⁴⁷ Tada se počinju voditi i rasprave o zatvaranju vijeća, koje se dogodilo 1297. godine.⁴⁸ Upravo je Pietro Gradenigo, budući dužd u čije se vrijeme događa *Serrata*, bio taj koji je za vladavine Dandola 1286. predložio da članstvo u vijeću bude temeljeno na nasljednom pravu.⁴⁹ U Dandolo vo se vrijeme uvodi u Veneciji i mletački zlatnik (dukat).⁵⁰

Pod mletačku vlast tada dolaze istarski gradovi – Izola 1281., a 1283. Piran i Rovinj. Iste se godine kodificira statut Pirana u kojem se osigurava podložnost Veneciji, a ne patrijarhu.⁵¹ Prvi potestat u Piranu 1283. jest Andrea Dandolo⁵², dužd sin,⁵³ zvan *il Calvo*⁵⁴, a 1278. on je bio i prvi potestat Motovuna i, čini se, knez Dubrovnika 1292. (u vrijeme neke epidemije) te potestat Kopra 1298.⁵⁵ Prema genealogiji Barbaro, on je bio i glavni zapovjednik bitke kod Korčule protiv

⁴⁷ Alessandra Rizzi, *Le commissioni ducali ai rettori*, 15; Marco Pozza, „La cancelleria veneziana”, u: *Storia di Venezia. Dalle origini alla caduta della Serenissima*, sv. II: *Letà del comune*, ur. Giorgio Cracco i Gherardo Ortalli (Roma: Istituto della Enciclopedia italiana, 1995), 362; Orlando, *Altre Venezie*, 36.

⁴⁸ Gerhard Rösch, „The Serrata of the Great Council and Venetian Society, 1286-1323”, u: *Venice Reconsidered*, ur. John Martin i Dennis Romano (Baltimore, MD; London: John Hopkins University Press, 2000), 68-69; Benjamin Kohl, „The Serrata of the Greater Council of Venice, 1282-1323: the documents”, u: *Venice and the Veneto during the Renaissance: the Legacy of Benjamin Kohl*, ur. Michael Knapton et al. (Firenze: Firenze University Press, 2014), 3-34.

⁴⁹ Rösch, „The Serrata of the Great Council”, 68-69; Zdenka Janeković Römer, „Zatvaranje dubrovačkog plemstva i vijeća u političkom i društvenom kontekstu 13. i 14. stoljeća”, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 56/1 (2018): 87-116 (96).

⁵⁰ Reinhold C. Mueller, *The Venetian Money Market: Banks, Panics, and the Public Debt, 1200-1500* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1997).

⁵¹ Camillo de Franceschi, ur., *Gli statuti di Pirano del 1307* (Venezia: Deputazione di Storia Patria per le Venezie, 1960), 16. Piran je imao svoj statut već 1274., dok još službeno nije priznao Veneciju, ali je kapetan bio Mlečanin Giovanni Zanipolo. Pietro Kandler, prir., *Codice diplomatico istriano: 1300-1399*, sv. II (Trieste: Tipografia del Lloyd Austriaco, 1986), 592-594.

⁵² Prema Barbaru, imao je tri sina: Andreu, Giovannija i Marca. ASV-Barbaro, I, 135v, 136v. Vidi i: Darja Mihelić, „Sporazumi o mejah srednjeveških mestnih teritorijev (Piran in njegovi sosedje)”, *Histria* 1 (2011), br. 1: 37-59 (43). U Kopar pak na poziciju potestata i kapetana postavlja 1283. svojega prethodnika u gradu, Tommasa Querinija. BMV-II Campidoglio, Cap2v4v; ÖNB-Barbaro, I, 136v.

⁵³ Gerhard Rösch, „Andrea Dandolo”, u: DBI 32 (Roma: Istituto della Enciclopedia italiana, 1986).

⁵⁴ BMV-II Campidoglio, Cap2v4v; ÖNB-Barbaro, I, 136v.

⁵⁵ Šime Ljubić, „Ob odnošajih dubrovačke sa mletačkom republikom tja do g. 1358.”, *Rad JAZU* 5 (1868): 107-109; Luigi Morteani, *Notizie storiche della città di Pirano* (Trieste: L. Herrmanstorfer, 1886), 326; Gedeone Pusterla, *I rettori di Egida 'Giustinopoli, Capo d'Istria* (Capodistria: Cobol & Priora, 1891), 9; http://toposdb.s11.novenaaweb.info/web/topos_osoba/Pagetopos_Osoba.aspx?topos_osoba_id=76.

Genovljana 1295.⁵⁶ Drugi sin dužda Giovannija moguće je onaj Marco Dandolo koji je 1302. knez Dubrovnika.⁵⁷ Duždeva pak kći Maria udala se za Marina Gradeniga, brata budućega dužda Pietra,⁵⁸ te su i tako ojačane veze među tim patricijskim obiteljima. Pietro Gradenigo, budući dužd, bio je u vrijeme Dandola potestat Kopra – 1280. godine, a istu je funkciju ponovno obnašao i prije stupanja na dužddevsku poziciju 1289.⁵⁹ Još je jedan budući dužd bio tada knez na istočnom Jadranu – Giovanni Soranzo – koji je bio potestat Poreča 1282./1283.

Dužd Giovanni Dandolo (ponovno) daje Osor u nasljedni zakup obitelji Morosini 1280.,⁶⁰ i to Marinu, sinu nekadašnjega zadarskog (i rapskog) kneza Angela Morosinija⁶¹ i nećaku nekadašnjega dužda Marina Morosinija.⁶² Osorski knez Marino Morosini (zvan Bačeda ili Beceda)⁶³ bio je prethodno i *capitaneus del popolo* Kopra (1268. – 1269.) dok grad još nije bio pod Venecijom i tamo je dao sagraditi poznatu komunalnu palaču.⁶⁴ Njegov brat Niccolò bio je vjerojatno knez Dubrovnika 1281. godine.⁶⁵ I 1284. knez Dubrovnika je jedan Morosini, ali iz druge grane te velike obitelji: Michaela Morosini (sin Albertina).⁶⁶

U Rabu je za vrijeme Dandola 1280. knez⁶⁷ postao Marco Michieli⁶⁸ i ostao je na toj poziciji do smrti 1311. godine. Za njegova kneževanja uočljiv je utjecaj promjena iz Venecije: tada je rapski statut definirao članstvo u vijeću, a cilj je bio osigu-

⁵⁶ ÖNB-Barbaro, I, 136v.

⁵⁷ Ljubić, „Ob odnošajih”, 107-109; Gianantonio Gradenigo, *Serie dei podestà di Chioggia, che contiene i podestà della città sino all'anno* (Venezia: C. Palaese, 1767), 30-32; Morteani, *Notizie storiche*, 327. Treći sin bio je Giovanni, prema Barbaru; ÖNB-Barbaro, I, 136v.

⁵⁸ Da Mosto, *I dogi di Venezia*, 94.

⁵⁹ Pusterla, *I rettori*, 9.

⁶⁰ Benyovsky Latin, „Kretanje mletačkih knezova”, *passim*.

⁶¹ Angelo Morosini imao je neke posjede na Rabu koje su naslijedili njegovi potomci, a ne novi knez Giovanni Badoer. Miller, „Venice in the East Adriatic”, 282. Prema genealogiji Barbaro, Angelo Morosini bio je i knez Raba. ASV-Barbaro, V, 293, 322.

⁶² Šime Ljubić, ur., *Listine o odnošajih između južnog Slavenstva i Mletačke Republike* (dalje: *Listine*), knj. I: *Od godine 960. do 1335.* (Zagreb: JAZU, 1868), 124, dok. 172.

⁶³ Prema Barbaru (ASV-Barbaro, sv. V, 295), on je povodom pobune istarskih gradova (koji su se stavili pod zaštitu akvilejskoga patrijarha) imenovan generalnim kapetanom. Morosini je bio i jedan od dvanaest plemića poslanih u Kopar da prate novoizabranoga dužda Pietra Gradeniga u Veneciju iz Kopra.

⁶⁴ Giuseppe Caprin, *L'Istria nobilissima*, sv. II (Trieste: F. H. Schimpff, 1906), 199; Niccolò Del Bello, „Capodistria, la Piazza del comune nel secolo XV”, *Pagine istriane* 11-12 (1905): 245-247, 256-264.

⁶⁵ Prema Barbaru, imao je sinove Giovannija, Niccolòa, Marina i Piera.

⁶⁶ ASV-Barbaro, V, 333; ÖNB-Barbaro, II, 290v.

⁶⁷ Knez koji je dobio službu u doživotni zakup. O tome više u: Lonza, „Mletačka vlast nad Dubrovnikom”, *passim*.

⁶⁸ BMV-II Campidoglio, Cap3v78v.

rati dotadašnja prava članova vijeća⁶⁹ (u koje su ulazili i pučani), što je zasigurno utjecaj promjena u Veneciji. Knez Marco Michieli ulaže od 1283. i u izgradnju rapskoga kneževa dvora i arsenala, što je radio i kao potestat, odnosno knez Poreča i Zadra⁷⁰ (a 1287. počeo je s obnovom rapske katedrale).⁷¹ Dužd Giovanni Dandolo htio je naglasiti ulogu Venecije u gradovima izgradnjom zasebnih kneževih palača, pa slične javne radove pratimo i na drugim područjima istočnoga Jadrana⁷² i drugdje na mletačkom teritoriju.⁷³

Godine 1286. u Dubrovnik po drugi put dolazi kao knez Niccolò Querini. Iako je bio povezan s novom trgovačkom aristokracijom, njegova je obitelj u Dubrovniku (sve do urote 1310.) i dalje imala jake poslovne veze,⁷⁴ a mreža kontakata pomagala im je i u inozemnoj trgovini.⁷⁵ Kao i drugi kneževi toga razdoblja (a osobito

⁶⁹ Janeković Römer, „Zatvaranje dubrovačkog plemstva”, 103.

⁷⁰ Marco Michieli bio je prije kneštva u Rabu, vrlo vjerojatno 1267., potestat u Poreču i knez Zadra 1278. Benyovsky Latin, „Kretanje mletačkih knezova”, *passim*.

⁷¹ Dušan Mlacović, *The Nobility and the Island. The Fall and Rise of the Rab Nobility* (Zagreb: Leykam, 2012), 150.

⁷² O tome u: Irena Benyovsky Latin, „Governmental Palaces in Eastern Adriatic Cities (13th-15th Centuries)”, u: *Political Functions of Urban Spaces and Town Types through the Ages*, ur. Roman Czaja et al. (Krakow; Torun; Wien: TNT; Bohlau Verlag, 2019), 111-161. U Rovinju je postojala starija komunalna palača, izgrađena u vrijeme akvilejskoga patrijarha (između 1209. i 1283.). Godine 1283., kada grad dolazi pod mletačku vlast, imenovan je prokurator za izgradnju *castrum Robinii*. – Čini se da se komunalna palača nalazila na istom trgu kao i kasnija *palazzo pretorio*, koja se počinje graditi 1308., kraj vrata sv. Damijana, i to u vrijeme kad je knez Tommaso Michieli (koji je prethodno bio potestat Pirana 1302., a nakon Rovinja potestat Lida). Bernardo Benussi, *Storia documentata di Rovigno* (Rovigno: La editoriale libreria, 1962), 75, 348; Morteani, *Notizie storiche*, 326; Dario Canzian, „Le sedi del potere municipal nelle città istriane (sec. XIII-XIV)”, u: *Ai margini del mondo comunale: sedi del potere collettivo e palazzi pubblici dalle Alpi al Mediterraneo*, ur. Simone Balossino. (Sesto Fiorentino, FI: All’Insegna del Giglio, 2020), 94. Tommaso (brat Marca Michielija) u Veneciji je vodio pravne poslove za Frankopane (na ovom podatku zahvaljujem kolegi Dušanu Mlacoviću).

⁷³ Arzu Öztürkmen, „From Constantinople to Istanbul: Two Sources on the Historical Folklore of a City”, *Asian Folklore Studies* 61 (2002), br. 2: 271-294; Maria Georgopoulou, *Venice’s Mediterranean Colonies. Architecture and Urbanism* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001), 60-62, 77; Roberto Cessi, ur., *Deliberazioni del Maggiore Consiglio di Venezia* (dalje: DMC), sv. III (Bologna: Nicola Zanichelli, 1950), 38, 197.

⁷⁴ Queriniji su u Dubrovniku bili aktivno uključeni u lokalna gospodarstva te vlasnici raznih nekretnina. Bariša Krekić, „Venetians in Dubrovnik (Ragusa) and Ragusans in Venice as Real Estate Owners in the Fourteenth Century”, u: *Dubrovnik: a Mediterranean Urban Society, 1300-1600* (Aldershot; Brookfield: Variorum, 1997), 27-35. Marco Querini bio je jedan od bogatijih i istaknutijih pripadnika obitelji, a nakon njega pratimo veći broj kneževa i potestata iz te obitelji na mletačkom teritoriju. Crouzet-Pavan, „Venise et le monde communal”, 303.

⁷⁵ Od 1283. do 1289. spominju se karavane koje su plovile od Venecije do Dubrovnika, a odatle prema Levantu. Godine 1281., kad je Venecija zabranjivala svojim podanicima izvoz drva i željeza u prekomorska područja, Akon i Tir bili su izuzeti od te zabrane, a isto tako i Dubrovnik i Zadar. Iz javnobilježničkih dokumenata znamo da su neki trgovci dolazili iz Akona u Dubrovnik da bi kupili robove jer je Dubrovnik bio presudna točka za trgovinu robovima na levantinskoj ruti. DMC III, 212-213; Bariša Krekić, „Le rôle de Dubrovnik (Raguse) dans la navigation des ‘mudae’ vénitiennes

oni „tiepolovskoga” kruga), Querini je, osim na mletačkom teritoriju, bio potestat i u gradovima izvan njega, primjerice u Trevisu (1279.)⁷⁶ i Bergamu (1282.). To su pak područja u kojima se 80-ih i 90-ih godina 13. stoljeća grade tzv. planirani gradovi,⁷⁷ što je možda imalo utjecaja i na oblikovanje i administriranje tadašnjega dubrovačkog burgusa.⁷⁸ Nakon Querinija, 1288. u Dubrovnik dolazi Marino Zorzi, budući dužd,⁷⁹ koji je, iako pripadnik stare aristokracije, bio preko svoje žene povezan s obitelji Querini. Iz toga razdoblja imamo malo isprava, ali imamo sačuvane knjige općinskih nekretnina.⁸⁰ U Dubrovnik dolazi nakon iskustva upravljanja Chioggiom 1283. i 1285.,⁸¹ što će biti redovit slučaj kod dubrovačkih kneževa 14. stoljeća.⁸² U vrijeme njegova kneževanja dva su pomoćnika (braća), Andrea i Giovanni de Parma, bila izvan Venecije (iz pokrajine Emilije).⁸³

Nakon smrti dužda Giovannija Dandola počinje još veća bitka između dvije frakcije patricijskih obitelji za duždevsku poziciju: ponovno su se pokušali nametnuti Tiepoli, točnije Giacomo, sin nekadašnjega dužda Lorenza (i bivši knez Zadra).⁸⁴ Ipak, dužd postaje Pietro (Pierazzo) Gradenigo (1289. – 1311.),⁸⁵ sin Marca Bartolomeova, pravi predstavnik starih aristokratskih obitelji. Dužd Gradenigo poznao je, kao i Giacomo Tiepolo, prostor istočnoga Jadrana, a osobito

au XIve siècle”, u: *Dubrovnik: a Mediterranean Urban Society, 1300-1600* (Aldershot; Brookfield: Variorum, 1997), 248.

⁷⁶ Treviso je Venecija osvojila 1339., ali ga je opet privremeno izgubila 1381. (do 1388.). Okolni gradići bili su Noale, Asolo, Castelfranco, Mestre, Oderzo, Conegliano.

⁷⁷ Wim Boerefijn, „Town Planning and Town Plans in the 12th to 14th Centuries”, u: *Dispositio: Der Grundriss Als Medium in Der Architektur Des Mittelalters*, ur. Leonhard Helten (Halle: Institut für Kunstgeschichte und Archäologien Europas, 2005), 98-99.

⁷⁸ Osim toga, 1286. kancelar Dubrovnika postaje Aço de Titulo (koji je doduše došao u grad kao osobni tajnik kneza Michaela Morosinija), koji je također bio iz te regije (moguće podrijetlom iz Teola/Titula kraj Padove), u čijoj okolini nalazimo niz novih planiranih gradova (Chioggie, Montagnane i ostalih). O tome vidi u: Irena Benyovsky Latin, „Obrtnici i općinsko predgrađe Dubrovnika krajem 13. stoljeća”, *Artisani et mercatores*, ur. Marija Mogorović Crljenko (Poreč: Muzej grada Poreča, 2019), 52-80.

⁷⁹ *Venetiarum historia*, 288.

⁸⁰ Jedan popis iz 1288. navodi „u vrijeme mletačkog kneza Marina de Georgio”. U odredbi Knjige carinarnice, moguće iz razdoblja između 1286. i 1288., *platea burgi* protezala se *a porta de mari usque ad portam de Pila*. O tome u: Benyovsky Latin, „Obrtnici i općinsko predgrađe”, 52-80.

⁸¹ Gradenigo, *Serie deí podestà*, 30-32.

⁸² Usp. Vinko Foretić, *Otok Korčula u srednjem vijeku do g. 1420*. (Zagreb: JAZU, 1940), 75.

⁸³ *Listine I*, 146, dok. 236 (1288).

⁸⁴ Bio je kapetan vojske u Svetoj zemlji 1287. te kapetan dvadeset galija u Siriji 1289. godine. Crouzet-Pavan, „Venise et le monde communal”, 298; Gherardo Ortalli et al., ur., *Povijest Venecije*, sv. 1 (Zagreb: Antibarbarus, 2007), 205.

⁸⁵ Franco Rossi, „Quasi una dinastia: i Gradenigo tra XIII e XIV secolo”, u: *Grado, Venezia, i Gradenigo*, ur. M. Zorzi (Venezia: Marcon, 2001); ÖNB-Barbaro, I, 184v.

kvarnerske gradove. Prije duždevanja bio je potestat u Kopru (1280. i 1288.),⁸⁶ a prethodno je 1278. kao *provedditore* bio jedan od zaduženih za izgradnju *Castel Leone* u Kopru (uz Tommasa Grittija), utvrde na sredini mosta koji je grad spajao s obalom.⁸⁷ Za njegova je duždevanja 1291. uvedena i služba kapetana Istre (*capitaneus Istrie* ili *capitaneus generalis Istrie*)⁸⁸ sa sjedištem u Kopru – tako da onaj tko bude potestat Koprana ujedno bude i *capitaneus Istrie*.⁸⁹ Od njegova duždevanja počinje i slanje posebnih uputa za obavljanje službe (*commissionses*) za Istru i Dalmaciju.⁹⁰ Godine 1297. došlo je do reforme i proširenja vijeća (*Serrata del Maggior Consiglio*), što je možda moglo spriječiti neke podjele, ujediniti staru i novu trgovačku aristokraciju, ali je taj proces – koji je dovršen u kasnijim desetljećima – na kraju isticao nasljedni čimbenik, ekskluzivno građanstvo, imovinski status i političke funkcije (osobito nakon urote 1310.).⁹¹

Dužd Pietro Gradenigo bio je obiteljski vezan s drugim starim aristokratskim obiteljima, a mnogi članovi njegove rodbine bili su kneževi u istočnojadranskim gradovima. Njegov otac Marco bio je 1274. knez Osora⁹², a duždeva sestra bila je udana za krčkoga kneza Leonarda (djeca su im bili krčki kneževi Bartolomej, Vid i Friderik).⁹³ Majka dužda Pietra bila je Ana, kći Marina Giustiniana (a unuka Niccolò Giustiniana i kćeri dužda Vitalea Michielija). Rodbina preko majke, odnosno djeca Giustiniana Giustiniana, pojavljuje se u to vrijeme na pozicijama upravitelja istočnojadranskih gradova – primjerice, Leonardo Giustinian bio je potestat Poreča 1297., a (njegov brat) Pancrazio potestat Pirana 1302. godine.⁹⁴ Prema sačuvanim genealogijama, imali su i brata Marca Giustiniana.⁹⁵ Žena pak

⁸⁶ Bio je 1278. *provedditore dell'Istria*, zatim glavni zapovjednik u gušenju pobuna u Zadru i Kandiji, a imao je ambicije i osvojiti Ferraru (udaio je kćer za Tadea Carraru iz Padove). Vodio je i rat protiv Padove (oko pitanja solana, 1304. – 1306.). ASV-Barbaro, IV, 53.

⁸⁷ Giuseppe Caprin, *L'Istria nobilissima*, sv. I (Trieste: F. H. Schimpff, 1905), 93, 192; Radossi, „Monumenta heraldica Iustinopolitana”, 195.

⁸⁸ Giuseppe Radossi, „Stemmi di S. Lorenzo del Pasenatico”, *Atti XXI* (1991): 187-240.

⁸⁹ Giovanni de Vergottini, „L'Impero e la 'fidelitas' delle città istriane verso Venezia”, *AMSI* 53 (1949): 16-17, 87-104.

⁹⁰ Rizzi, „I rettori veneziani”, 375-391 (380).

⁹¹ Janeković Römer, „Zatvaranje dubrovačkog plemstva”, 98; Frederic Chapin Lane, „The Enlargement of the great council of Venice”, u: *Florilegium Historiale: Essays Presented to Wallace K. Ferguson*, ur. John Gordon Rowe i William Herbert Stockdale (Toronto: Toronto University Press, 1971), 255; Elisabeth Crouzet-Pavan, *Venise: une invention de la ville (XIIIe-XVe siècle)* (Seysssel: Champ Vallon, 1997), 207; Maria Teresa Todesco, „Andamento demografico della nobiltà veneziani allo specchio delle votazioni nel Maggior Consiglio (1297-1797)”, *Ateneo Veneto* 27 (1989): 119-164.

⁹² Prema Barbarovoj genealogiji, 1252. bio je i potestat Konstantinopola. ASV-Barbaro, IV, 71.

⁹³ *Listine* I, 230, dok. 353; 248-250, dok. 384; 253, dok. 390.

⁹⁴ I ovu obitelj možemo često pratiti na pozicijama kneževa u 13. stoljeću, osobito u Zadru i Dubrovniku. Tommaso je knez Zadra 1269., a Marco je bio knez Dubrovnika 1272. Prema genealogiji G. Cappellarija, to su braća, ali podatak je nesiguran. BMV-II Campidoglio, Cap2v145v.

⁹⁵ ASV-Barbaro, VII, 452; BMV-II Campidoglio, Cap2v138v.

dužda Pietra Gradeniga bila je Tommasina, kći Giovannija Morosinija i unuka Tommasine, ugarske kraljice.⁹⁶ Imali su, prema Barbaru, sinove Bertuccia (navodno umro 1308.), Giacoma, Marca i Niccolò,⁹⁷ od kojih su neki kasnije bili kneževi. Duždjev punac Giovanni Morosini i njegov brat Albertino (sinovi Michaelea, zadarskoga kneza 1242. – 1243.),⁹⁸ kao i njihova djeca i unuci, često su upravitelji istočnojadranskih gradova.⁹⁹ Duždjev brat Marino Gradenigo¹⁰⁰ i njegova žena, kći dužda Giovannija Dandola, bili su pak roditelji Giovannija Gradeniga, kasnijega dužda.¹⁰¹

Gradenigov suparnik, nesuđeni dužd Giacomo Tiepolo, 1289. po drugi je put postao knez Zadra.¹⁰² On je bio oženjen plemkinjom hrvatskoga roda Šubića, sestrom Pavla Bribirskog Šubića,¹⁰³ s kojom je imao sinove Andreu, Baiamontea i Niccolò. Nakon Giacoma Tiepola¹⁰⁴, zadarski kneževi ipak su bili pripadnici kruga oko Gradeniga – Marino Soranzo (1291.)¹⁰⁵ i Giovanni Contarini (1293.) (bio je knez i deset godina prije, 1283.).¹⁰⁶ U Zadru je u vrijeme *Serrate* za kneza 1297. postavljen duždjev šogor Fiofio (Teofilo) Giovannijev Morosini, brat duždevine žene Tommasine.¹⁰⁷ Fiofiov bratić Michaele Albertinov Morosini, nekad knez Dubrovnika, bio je knez Zadra 1301. – 1303. i opet 1309. – 1311.¹⁰⁸

⁹⁶ Albertino je bio sin Michelea i Agnese Cornaro iz grane obitelji i *dalla Sbarra*. Imao je braću Giovannija i Paola i sestru Tommasinu, koja je bila udana za sina Stjepana, sina ugarskoga kralja (dakle, njegov je nećak Andrija III. ugarski kralj, posljednji Arpadović). Štefanik, „The Morosinis in Hungary”, *passim*; ASV-Barbaro, V, 323; Da Mosto, *I dogi di Venezia*, 95.

⁹⁷ ÖNB-Barbaro, I, 184v.

⁹⁸ Njihov je predak, prema genealogiji G. Cappellarija, bio Leonardo, brat osorskoga kneza Ruggera (i izravni potomak dužda Domenica Morosinija). BMV-II Campidoglio, Cap3v126r.

⁹⁹ BMV-II Campidoglio, Cap3v126r.

¹⁰⁰ Braća dužda Pietra Gradeniga bili su – prema genealogiji Cappellari – Marin, Giovanni, Bartolomeo i Niccolò (Barbaro pak spominje samo Marina). ÖNB-Barbaro, I, 184v; BMV-II Campidoglio, Cap3v126r.

¹⁰¹ Prema Barbaru, uz Giovannija su imali i sinove Michaelea i Thomu. ÖNB-Barbaro, I, 184v.

¹⁰² Benyovsky Latin, „Governmental Palaces”, 111-161.

¹⁰³ Prema Lučiću, njegova je majka bila sestra bana Pavla Šubića. Odnosi Bribiraca s Venecijom bili su složeni – uz zajedničke projekte protiv omiških Kačića, i povezani mnogim osobnim vezama, prema jadranskim gradovima bili su konkurenti.

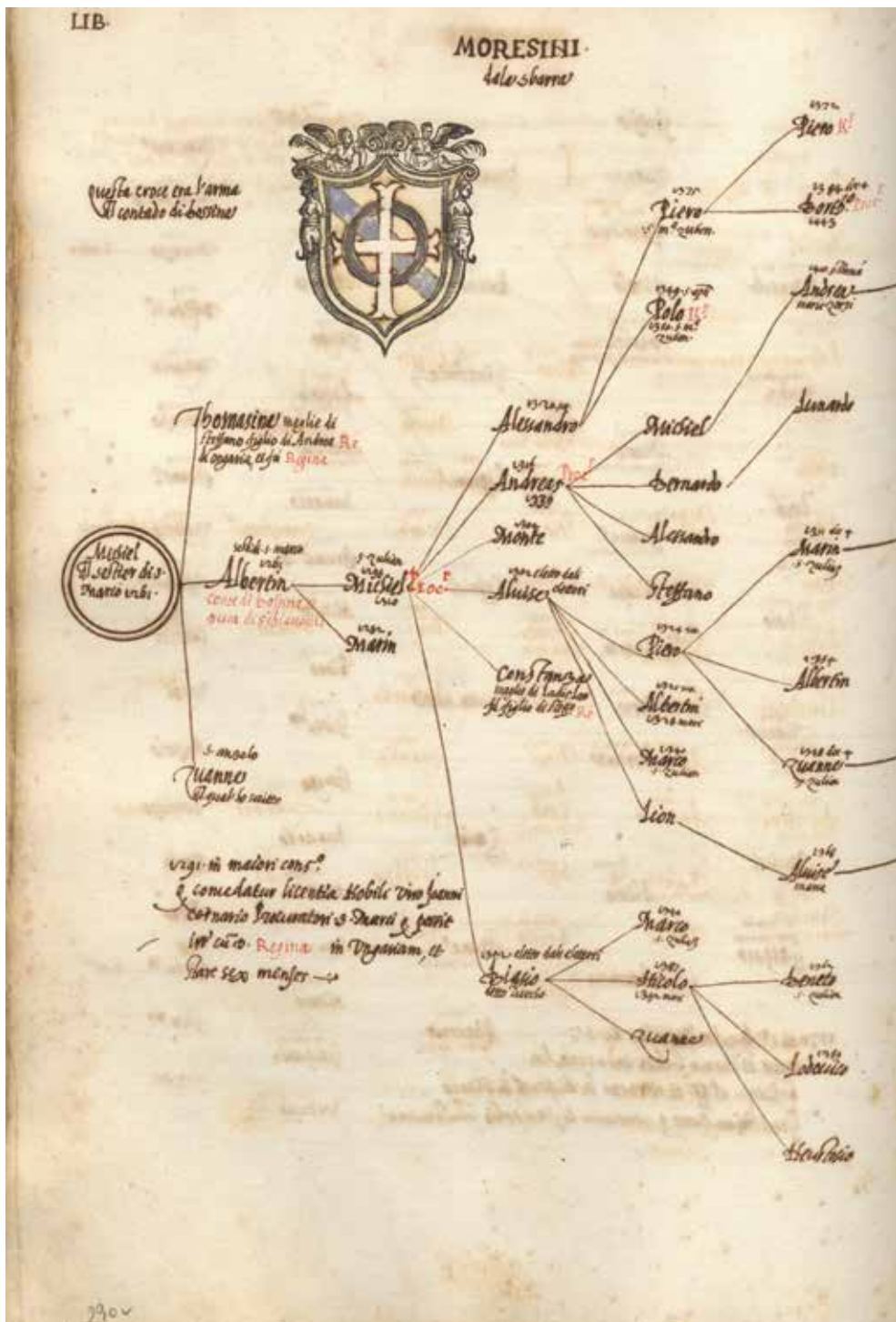
¹⁰⁴ Godine 1300. bio je *podestà e capitano* u Kopru. Pusterla, *I rettori*, 9.

¹⁰⁵ BMV-II Campidoglio, Cap4v94r; ASV-Barbaro, II, 439.

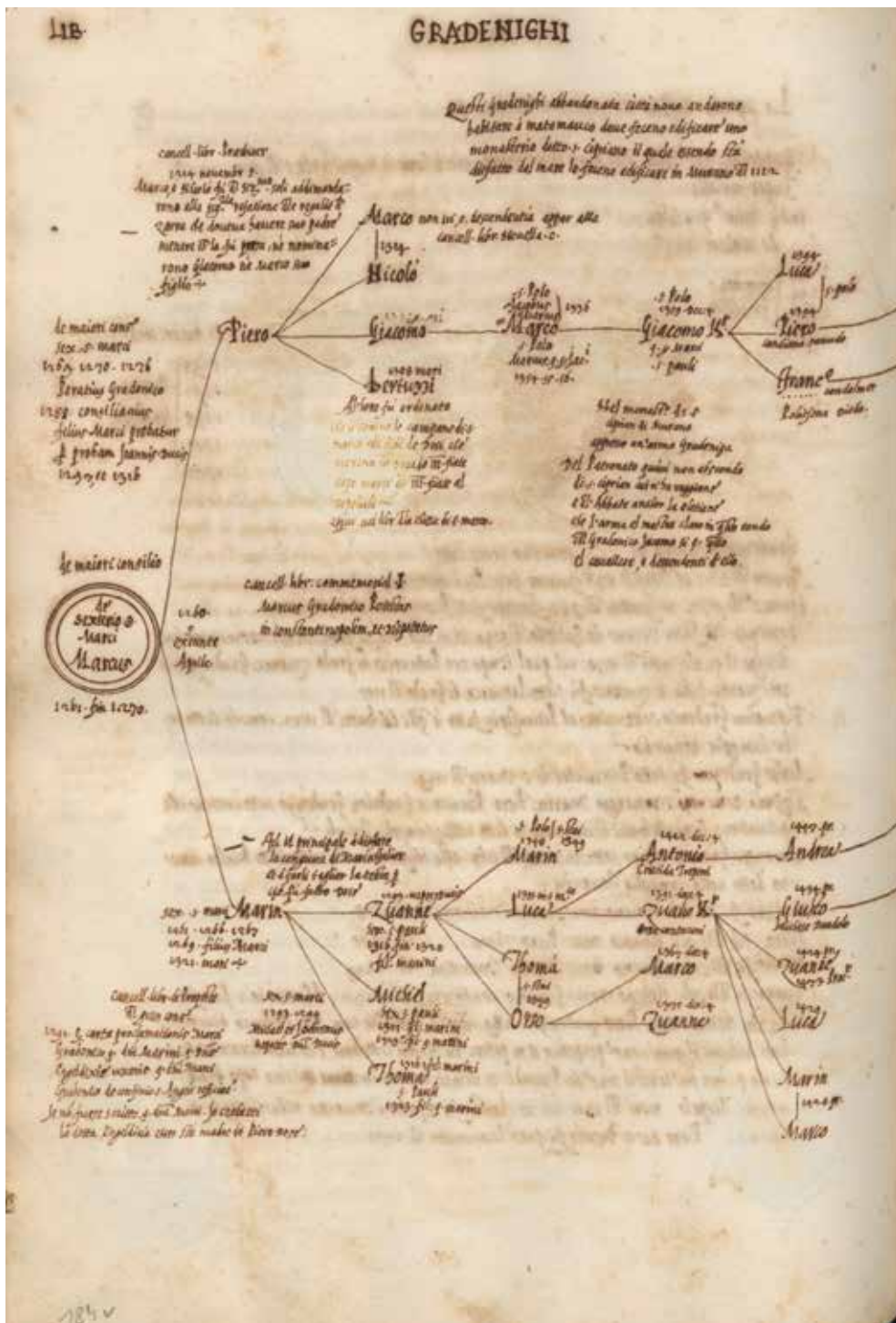
¹⁰⁶ Vitaliano Brunelli, *Storia della citta di Zara dai tempi piu remoti sino al 1409* (Trieste: Edizioni Lint, 1974), 429.

¹⁰⁷ Fiofio, sin Giovannija i nećak Albertina, bio je prethodno potestat u Chioggii, a kasnije *podestà e capitano* u Kopru (1304.). Bio je i *capitaneus galearum* 1301. godine. Njegov sin Barbone bio je *capitaneus Culfi* 1329. godine. ÖNB-Barbaro, II, 290-291; ASV-Barbaro, V, 323.

¹⁰⁸ Brunelli, *Storia della citta di Zara*, 429.

Slika 2. Genealogija obitelji Morosini (Österreichische Nationalbibliothek, Barbaro, II, 290v)

Slika 3. Genealogija obitelji Gradenigo (Österreichische Nationalbibliothek, Barbaro, I, 184v)

I drugdje nalazimo pripadnike obitelji bliske duždu: budući dužd Giovanni Soranzo bio je potestat Poreča 1296., u vrijeme kad su građani izveli oružani napad na biskupsku palaču,¹⁰⁹ a u Dubrovniku je knez bio Marino Albertinov Morosini (u vrijeme katastrofalnoga požara 1296.),¹¹⁰ kad postoji tek kratka zabilješka da Dubrovčanima treba pružiti pomoć iz Venecije.¹¹¹ Početkom 14. stoljeća knez Dubrovnika je Marco Cornaro, 1300. potestat Pirana i budući dužd,¹¹² a 1301./1302. knez je Marco Dandolo (sin dužda Giovannija).¹¹³ I u Dubrovniku se tada već osjeća neformalno zatvaranje plemićkoga kruga, iako je do formalne *Serrate* došlo tek 1332. godine. Nasljedno plemstvo već je definirano u popisu iz 1301., u vrijeme kneza Marca Dandola, a još više 1312., za kneza Bartolomea Gradeniga (također budućega dužda i potestata Chioggie 1289).¹¹⁴ I Piranu je već 1307. članstvo u vijeću bilo nasljedno.

U Istri se za dužda Gradeniga 1300. stvara posebna institucija kapetana *Paysanatici terrarum*, kojega je birao mletački Senat. Kapetan Pazenatika morao je kontrolirati ruralno istarsko područje i vojno ga povezivati. Prvi su kapetani¹¹⁵ stolovali u Poreču (dok je vojna posada – *stipendiari* – bila smještena u Sv. Lovreču), a od 1304. kapetan se seli u Sv. Lovreč (prvi je bio Marino Bembo).¹¹⁶ Od 1309. kapetan Sv. Lovreča preuzima i dužnost potestata Sv. Lovreča (prvi je Michele Giustiniani), a taj je položaj, kao i onaj koparskoga potestata i kapetana, često prethodio položaju dužda.¹¹⁷ U Osoru sa 1303. godinom prestaje zakupno kneštvo, a Veliko vijeće uvodi javno, dvogodišnje kneštvo (s knezom Giacomom

¹⁰⁹ Te godine počinje i gradnja komunalne palače u Puli. Attilio Krizmanić, *Komunalna palača – Pula* (Pula: Istarska naklada, 1988), 127.

¹¹⁰ Ljubić, „Ob odnošajih”, 107-109. Ovoga Marina ne treba miješati s istoimenim Marinom Morosinijem, knezom Osora. Poznato je da je te 1296. u regulaciju statuta uveden novi urbani model ulica na području današnjega Prijekog – požarom ispražnjen teren omogućio je novo i suvremenije planiranje grada na općinskom zemljištu, pod utjecajem Venecije ili drugih talijanskih gradova u kojima nalazimo taj model.

¹¹¹ *Listine* I, 189, dok. 273.

¹¹² Ljubić, „Ob odnošajih”, 111; Brunelli, *Storia della città di Zara*, 443; Morteani, *Notizie storiche*, 326; Radossi, „Stemmi di S. Lorenzo”, 234; http://toposdb.sl1.novenaweb.info/web/topos_osoba/Pag-etopos_Osoba.aspx?topos_osoba_id=209.

¹¹³ Ljubić, „Ob odnošajih”, 107-109.

¹¹⁴ Janeković Römer, „Zatvaranje dubrovačkog plemstva”, 90-91; Ljubić, „Ob odnošajih”, 107-109; Gradenigo, *Serie dei podestà*, 30-32.

¹¹⁵ To su bili Marco Belligno, Marino Badoer i Michele da Canal.

¹¹⁶ Radossi, „Stemmi di S. Lorenzo”, 234.

¹¹⁷ Ideja da se istarski posjed vojno kontrolira iz jednoga središta razvijala se još od osvajanja istarskih gradova 70-ih godina 13. stoljeća, kad je Veliko vijeće 1276. zaključilo da *omnes potestates qui erunt in Istria teneantur esse unum simul et adiuvarre se ad invicem*. Giuseppe de Vergottini, „La costituzione provinciale dei Istri a nel tardo medio evo”, *AMSI XXXIX* (1927): 51; Roberto Cessi, ur., *DMC*, sv. II (Bologna: Nicola Zanichelli, 1931), 328.

Zenom).¹¹⁸ Na Krku je ipak i dalje postojalo zakupno kneštvo lokalnih Krčkih, ali knez Dujam (1308.) bio je duždev nećak, sin Leonarda i duždeve sestre Ane Gradenigo.¹¹⁹ Na Rabu je (birani) knez Marco Michieli imao važnu ulogu (kao i kasnije njegov nasljednik Andrea (Michieli) u organizaciji mletačkoga brodovlja na sjevernom Jadranu (primjerice 1297. protiv Genovljana).¹²⁰

Iako se u vrijeme duždeva koji su pripadali krugu tzv. stare aristokracije može pratiti znatan broj predstavnika mletačke vlasti koji su i sami bili obiteljski povezani s duždevom obitelji ili pripadali obiteljima iz toga kruga, do urote Tiepolo-Querini 1310. nailazimo i na kneževe koji su bili dio trgovačke („tiepolovske“) aristokracije. Neki od njih su i sudjelovali u uroti jer su bili nezadovoljni promjenama koje su se događale: političko zatvaranje vijeća postupno se pretočilo u gospodarsko zatvaranje, a najunosnija međunarodna trgovina bila je rezervirana samo za odabrane imućne mletačke patricijske obitelji. Prema propisu iz 1305., samo su mletački građani *de extra* imali pravo sudjelovati u dalekoj trgovini, a ostali bi mogli biti uključeni u periferne manje trgovinske aktivnosti.¹²¹ Godine 1307. dodatno je odlučeno da Zadrani ili Dubrovčani ne mogu postati mletački građani niti kupiti brod (*navim vel lignum*) od Venecije ako se ne pridržavaju mletačkih pravila.¹²²

Obitelji iz kojih dolaze upravitelji u jadranske gradove (a i drugdje na mletačkom teritoriju) zasigurno su se razlikovale od onih prije tih događaja. Nakon urote više nećemo lako naći kneževe iz obitelji Querini ili Tiepolo,¹²³ a redovito se postavljaju kneževi iz aristokratskih obitelji Giustiniani, Dandolo i Gradenigo (iako je i to ovisilo i o gradu i lokalnim okolnostima).¹²⁴ Primjerice, kapetan Pazenatika 1306. bio je Giovanni Querini¹²⁵, u Osoru su prije urote kneževi bili Rizzardo Querini 1307. i Bartolo Querini 1308./1309.,¹²⁶ članovi obitelji koja je velikim dijelom sudjelovala u uroti uz Tiepole. I braća Giovanni i Niccolò Querini, jedni

¹¹⁸ Silvio Mitis, „Alcuni reggitori di Cherso-Ossero dal 476 all' annessione dell' isola alla Madrepatria“, *Archeografo Triestino* (1929-1930): 9.

¹¹⁹ *Listine* I, 231, dok. 354.

¹²⁰ *Listine* I, 189, dok. 277.

¹²¹ Irena Benyovsky Latin, „Topography of Power: Venice and the Eastern Adriatic Cities in the Century Following the Fourth Crusade“, *The City and the History* 10 (2021): 6-47.

¹²² *Listine* I, 213, dok. 332.

¹²³ Primjerice, Giacomo i Matteo, sinovi Niccolò Querinija, bili su mletački kneževi kao i njihov otac (njihov brat Marco sudjelovao je u uroti) i svi su maknuti s pozicija, kao i obitelj Baiamonte. Crouzet-Pavan, „Venise et le monde communal“, 305-306.

¹²⁴ Stanley Chojnacki, „In Search of the Venetian Patriciate: Families and Factions in the Fourteenth Century“, u: *Renaissance Venice*, ur. J. R. Hale (Totowa: Rowman & Littlefield, 1973), 47-90.

¹²⁵ Francesco Babudri, „Ruolo Cronologico dei Vescovi di Cittanova d'Istria“, *Archeografo Triestino* 33 (1910): 378.

¹²⁶ Mitis, „Alcuni reggitori“, 9.

od urotnika 1310.,¹²⁷ bili su početkom stoljeća upravitelji gradova: Giovanni je bio *capitano del Pisanatico* 1306., a Niccolò potestat Poreča 1293./1294. godine. Giovanni je nakon urote službu našao kao potestat u Puli, ali grad je tada još bio pod akvilejskom vlašću. Zanimljivo, to ime nalazimo na poziciji kapetana Pazenatika 1355., ali to je već razdoblje urotničkoga dužda Marina Faliera.¹²⁸

I pripadnici obitelji Faliero (Falier, Faletro) pojavljuju se početkom 14. stoljeća kao predstavnici mletačke vlasti na Jadranu, ali oni nisu bili izravno uključeni u urotu 1310. te ih nalazimo na pozicijama sve do 1355.¹²⁹ Marco Faliero (moguće brat budućega urotničkog dužda Marina) bio je potestat Pirana 1297.,¹³⁰ a 1306. knez Dubrovnika bio je Benedetto Faliero, prije toga je (vjerojatno isti) bio *castellano di Modone e Corone* (1301. – 1303.), a poslije *bailo* u Negroponteu.¹³¹ U Dubrovniku je 1308./1309. po drugi put (bio je i 1299.) knez Andrea Dauro (D'Oro, Orio),¹³² koji je navodno bio uključen u urotu 1310., zajedno s Baiamonteom Tiepolom,¹³³ iako se od njega očekivalo da bude stabilni element mreže koja je kontrolirala istočni Jadran. Naime, 1309. naloženo je knezu dubrovačkom da pritiče u pomoć hvarskom i bračkom načelniku protiv njegovih nemirnih podanika.¹³⁴ U vrijeme kneza Andree Daura, koji je promovirao interese trgovačke aristokracije, u Dubrovniku se planiraju nove izgradnje, prilagođene pretvaranju grada u središte međunarodne trgovine.¹³⁵

Sin nekadašnjega zadarskoga kneza Giacoma Tiepola i unuk dužda Lorenza, poznati Baiamonte Tiepolo, bio je glavni protagonist urote Tiepolo-Querini, kojom se u Veneciji 1310. pokušalo svrgnuti dužda Pietra Gradeniga. Zagovarao je trgovačko plemstvo, kojem je promjenama bila smanjena politička moć.¹³⁶ Urota je

¹²⁷ BMV-II Campidoglio, Cap3v265v.

¹²⁸ Radossi, „Stemmi di S. Lorenzo”, 234

¹²⁹ BMV-II Campidoglio, Cap2v68r; ASV-Barbaro, III, 450; Ravegnani, *Il traditore di Venezia*, 11.

¹³⁰ Njegov je sin Michaela 1357. bio knez Zadra. Šime Ljubić, *Listine*, knj. III: *Od godine 1336-1347* (Zagreb: JAZU, 1872), 381-382, dok. 548.

¹³¹ Nakon toga je 1308. bio *bailo e capitano del Negroponte*. Charles Hopf, „Catalogues des gouverneurs vénitiens”, u: *Chroniques gréco-romaines inédites ou peu connues* (Berlin: Weidmann, 1873), 371-413 (372, 378).

¹³² ASV-Barbaro, V, 483. Njegovi rođaci Enrico (1284.) i Polterio (1275.) bili su potestat i konzul u Kopru. Pusterla, *I rettori*, 9.

¹³³ BMV-II Campidoglio, Cap2v46v.

¹³⁴ *Listine* I, 241, 341; Andre Jutronić, „I conti (rettori), rappresentanti veneti, presso il comune di Brac (Brazza) le loro lettere al consiglio dei Dieci a Venezia”, *Studi Veneziani* 7 (1965): 379-423.

¹³⁵ Prema kroničaru Ranini, 1309. počinju se graditi i općinske kuće na sredini Place i na predjelu sv. Nikole *di Campo*. Iako iz suvremenih izvora znamo da je do toga došlo kasnije, 1309. prvi se put spominje podjela na gradske seksterije. Benyovsky Latin, „Obrtnici i općinsko predgrađe”, 61.

¹³⁶ Iako je *Serrata* 1297. zapravo povećala broj članova Velikoga vijeća, već je zakonima iz 1306. i 1316. ograničen ulaz novih članova. Rösch, „The Serrata of the Great Council”, 67-89; Giuseppe Maranini, *La costituzione di Venezia*, sv. I (Firenze: La Nuova Italia, 1927), 207-241.

bila odraz krize vlasti vezane uz novo definiranje institucija i podjelu vlasti. Uz Baiamonte Tiepolu glavni je urotnik bio Marco Querini (1295. potestat Kopra), Baiamonteov punac,¹³⁷ te Badoero Badoer (a Marco Querini bio je oženjen Marijom Badoer).¹³⁸ Njihove su međusobno povezane obitelji imale čvrste veze i s talijanskim gradovima izvan mletačkoga prostora, osobito u *Terrafermi*, primjerice s Padovom. Querinijevi su s duždem Gradenigom bili u sukobu i jer su oni podržavali papu (zbog svojih posjeda u području Ferrare),¹³⁹ a Gradenigo je bio zagovornik politike gibelina.¹⁴⁰ Marco Querini bio je sin Niccolòa Querinija, nekadašnji višestruki dubrovački knez,¹⁴¹ potestat Kopra i Chioggie,¹⁴² ali i gradova izvan mletačkoga teritorija (Mantove, Bergamo).¹⁴³ U urotu su bili uključeni i Marcov brat Niccolò (potestat Poreča 1293./1294.¹⁴⁴ i vjerojatno Kopra 1292. i 1303. te Chioggie 1298. i 1305).¹⁴⁵ i brat Giovanni Querini, nekad kapetan Pazenatika.¹⁴⁶

Godine 1310. u Veneciji se osniva Vijeće desetorice, koje je imalo zadatak boriti se protiv sličnih zavjera te je postupno steklo veliku moć u Veneciji.¹⁴⁷ To tijelo pokušava doći do urotnika, ali „lov” na njih traje godinama (primjerice, urotnik Pietro Querini, koji je pobjegao u Istru, uhvaćen je u 1320. Kopru).¹⁴⁸ Vrlo važnu ulogu u hvatanju „izdajica” imali su i kneževi u gradovima. Već se 1310. dubrovačkoga kneza Bartolomea Gradeniga izvještava o uroti Tiepolu.¹⁴⁹ Bartolomeo

¹³⁷ BMV-II Campidoglio, Cap3v258v, Cap3v265v.

¹³⁸ Badoeri su stara patricijska obitelj ženidbenim vezana povezana s obitelji Ziani, ali su se priklonili Tiepolima, a kasnijim sudjelovanjem u uroti Tiepolo-Querini politički oslabjeli. Pozza, *I Badoer*, 72, 76, 103, 127.

¹³⁹ Giovanni Soranzo, *La guerra fra Venezia e la Santa Sede per il dominio di Ferrara (1308-1313)* (Città di Castello: Casa Tipografico-Editrice S. Lapi, 1905), 154, 156.

¹⁴⁰ Franco Rossi, „Gradenigo Pietro”, u: DBI 58 (Roma: Istituto della Enciclopedia Italiana, 2002), 346.

¹⁴¹ Bariša Krekić, „Alcune note sulla famiglia Querini a Ragusa nel Duecento e nel Trecento”, *Studi Veneziani* 41 (2001): 49-76.

¹⁴² Ljubić, „Ob odnošajih”, 107-109; Gradenigo, *Serie dei podestà*, 32-33; *Listine I*, 146, dok. 236; Pusterla, *I rettori*, 9. Prema Barbaru, Gilio (Egidio) Querini bio je sin Giacoma, a imao je braću Piera, Giovannija (knez Dubrovnika 1245./1246.), Marina i Romea. Giovanni je imao sina Querinija, koji se 1282. borio protiv Genovljana i bio povezan s Baiamonteom Tiepolom (on imao sinove Gilia/Egidia, Marca, Niccolò, Giovannija, Giacoma, Mattija, Piera). ASV-Barbaro, VI, 299.

¹⁴³ http://toposdb.s11.novenaweb.info/web/topos_osoba/Pagetopos_Osoba.aspx?topos_osoba_id=61.

¹⁴⁴ Giuseppe Gullino, „Marco Querini”, u: DBI 86 (Roma: Istituto della Enciclopedia Italiana 2016); ASV-Barbaro, VI, 286, 299.

¹⁴⁵ Pusterla, *I rettori*, 9; Gradenigo, *Serie dei podestà*, 33.

¹⁴⁶ BMV-II Campidoglio, Cap3v265v.

¹⁴⁷ Giuseppe Praga, „Baiamonte Tiepolo dopo la congiura”, *Atti e memorie della Società Dalmata di storia patria* 1 (1926): 40-100.

¹⁴⁸ Miller, „Venice in the East Adriatic”, 101; Feruccio Zago, *Consiglio dei Dieci. Deliberazioni miste. Registri I-II: 1310-1325* (Venezia: Archivi Pubblici, 1962), 72, 99.

¹⁴⁹ Gradenigo, *Serie dei podestà*, 35; *Listine I*, 254, dok. 314.

je vjerojatno bio sin Angela Bartolomeova, rođaka dužda Pietra i budući dužd.¹⁵⁰ Dužd Gradenigo pisao je potestatu u Kopar da skupi vojsku protiv izdajica i njihovih pomoćnika.¹⁵¹ Balduino Delfino,¹⁵² kasniji knez Zadra, bio je 1310. zajedno s Antoniom Dandolom imenovan od dužda Pietra Gradeniga za lov na Baiamontea Tiepola i ostale urotnike, a sudjelovao je u njihovu zarobljavanju u Chioggii zajedno s tadašnjim potestatom Ugolinom Giustinianom (moguće kasnijim dubrovačkim knezom).¹⁵³

Nakon smrti dužda Gradeniga vrlo je kratko dužd bio Marino Zorzi (1311./1312.), nekadašnji knez Dubrovnika. Zorzi je pokušao pomiriti suprotstavljene strane jer je preko svoje žene bio u srodstvu s obitelji Querini (žena mu je bila Aneta Querini) i nekad je živio u istoj župi kao i Tiepoli, ali se u svojem obećanju morao zakleti da neće ni na koji način mijenjati ono što je odlučeno protiv izdajica i njihovih sljedbenika koji su izbjegli smrt.¹⁵⁴ Godine 1311. ban Pavao Šubić (rođak Baiamontea Tiepola) uspio je osvojiti Zadar i uzeti ga u ruke Bribiraca, odnosno pod jurisdikciju ugarskoga kralja.¹⁵⁵ Pripreme za osvajanje grada, uz potporu ugarskoga kralja, počele su već 1310., dakle prije urote, te je možda Pavao Šubić bio upućen u planove svojega nećaka Baiamontea.¹⁵⁶ Tadašnji knez Zadra, Michaele, sin Albertina Morosinija (nekad dubrovački knez), morao je pobjeći iz grada, a njegov savjetnik Giovanni Giustiniani završio je u tamnici.¹⁵⁷ Dužd Gradenigo već je 1310. upozoravao kneza da ne čuva dovoljno gradska vrata i ne drži ih zatvorenima, znajući da je ban blizu.¹⁵⁸ Službeno je paški knez Tommaso Michieli preuzeo i kneštvo Zadra (1302. bio je potestat Pirana, zatim rovinjski,¹⁵⁹ pa potestat Lida).¹⁶⁰

¹⁵⁰ Franco Rossi, „Bartolomeo Gradenigo”, u: DBI 58 (Roma: Istituto della Enciclopedia italiana, 2002); ÖNB-Barbaro, I, 185v.

¹⁵¹ Miller, „Venice in the East Adriatic”, 101.

¹⁵² ASV-Barbaro, III, 267. Bio je sin Reinera, prema Barbaru, i imao je sinove Niccolò, Giacoma, Vettore, Reinera i Delfina. Rigo Marcov, bratić Balduina Delfina, bio je djed budućega dužda Giovannija Delfina.

¹⁵³ Piero Scarpa, „Baldovino Dolfin”, u: DBI 40 (Roma: Istituto della Enciclopedia italiana, 1991).

¹⁵⁴ Ginno Luzzatto, ur., *I prestiti della Repubblica di Venezia (Sec. XIII-XV)* (Padova: A. Draghi, 1929), 84; Samuele Romanin, *Storia documentata di Venezia*, sv. III (Venezia: P. Naratovich, 1855), 63, 67.

¹⁵⁵ Nakon toga bio je potestat u Bologni, koja je tada bila u neprijateljskim odnosima s Venecijom, a kasnije potestat Trevisa. Miller, „Venice in the East Adriatic”, 101; Antonio Battistella, „L'ultimo ufficio pubblico di Baiamonte Tiepolo”, *Nuovo Archivio Veneto* 2/1 (1901): 6-34.

¹⁵⁶ Karbić, „Šubići Bribirski”, 18.

¹⁵⁷ Ante Strgačić, „Zadarsko-mletački rat godine 1311-1313. i pogibija mletačkog admirala pod Zadróm”, u: *Pomorski zbornik*, sv. 2 (Zagreb, 1962), 1604.

¹⁵⁸ *Listine* I, 246, dok. 380; 250, dok. 385.

¹⁵⁹ Za vrijeme kojega se 1308. gradi knežev dvor.

¹⁶⁰ Morteani, *Notizie storiche*, 326; Benussi, *Storia documentata di Rovigno*, 348. U Umagu je 1303. potestat bio Giovanni Michieli kad se spominje *logia communis Umagi*. Canzian, „Le sedi del potere municipal”, 97.

Zbog lojalnosti Veneciji Zadrani 1312. napadaju i pale Pag.¹⁶¹ U ispravama se kao zadarski knez spominje Pavlov brat Mladen II. Šubić.¹⁶² Mletačku flotu poslanu pred Zadar 1311. predvodili su admiral Belletto Giustinian (bio je zapovjednik u ratu protiv Genove 1299.) i zapovjednici Bartolo Michieli, Marco Giustiniani i Marino Bembo (kapetan Pazenatika 1304.).¹⁶³ Zadrani su 1312. pobijedili mletačku flotu koja je opsjedala grad i zarobili admirala Belletta Giustiniana,¹⁶⁴ koji umire u zatvoru. Prema genealogiji Barbaro, neki Belletto (Tommaso) bio je sin Ugolina Pietрова¹⁶⁵ – moguće onoga koji je imao ulogu u suzbijanju urote Querini-Tiepolo uhvativši jednoga od urotnika, Badoera.¹⁶⁶ Marco je možda sin Pancrazia ili Marina Giustiniana.¹⁶⁷ Identifikacija tih osoba otežana je zbog njihovih imenjaka u drugim granama velikih obitelji.¹⁶⁸ Ipak znamo da su oba zapovjednika – Belletto Giustiniani i Bartolo Michieli – zajedno boravila u

¹⁶¹ U vrijeme kad se Zadar pobunio protiv Venecije Pag se odmetnuo od njega, priželjkujući mletačke povlastice, odnosno slobodan izbor kneza. Tommaso Michieli bio je knez Paga 1311. *Listine I*, 257, dok. 398.

¹⁶² Strgačić, „Zadarsko-mletački rat”, 1602.

¹⁶³ Strgačić, „Zadarsko-mletački rat”, 1604.

¹⁶⁴ Prema jednoj genealogiji bio je sin Federica (Gabrielle detto Belletto), brat Pietra, Niccolò i Giacoma (Filippo Nikolin je brat Orsata, Marina i Giacoma). *BMV-II Campidoglio, Cap2v144v*.

¹⁶⁵ Imena pripadnika obitelji Giustinian iz te genealogije spominju se često na kneževskim pozicijama, osobito Zadra i Dubrovnika. *Ugolino o Marcolino* bio je prema Barbarovoj genealogiji sin Pietra i nećak Marca, a unuk Tommasina, koji je pak imao braću Marca, Stefana i Marina, svi sinovi Giacoma. *ASV-Barbaro, VII, 473; ÖNB-Barbaro, I; 178v* (u originalnoj genealogiji iz 16. stoljeća zove se samo Marcolino). Stefano Giustinian bio je knez Dubrovnika 1242., a 1248./1249. knez Zadra, Tommaso je bio knez Zadra 1269., Marco knez Dubrovnika 1272. i 1278., Pietro potestat Kopra 1288. godine. Crouzet-Pavan donosi podatak da su u Dubrovniku 13. stoljeća bila dva kneza imena Marco Giustiniani, jedan sin pok. Giacoma, a drugi sin pok. Pietra (*Giovanni Dandolo, Marco Giustinian q. Giacomo, Marco Giustinian q. Pietro sont nommés comte de Raguse*; Crouzet-Pavan, „Venise et le monde communal”, 294). Prema tome, Marco Giustinian koji je bio knez 1272. nije isti onaj koji je postavljen za kneza 1278. Prema Barbarovoj genealogiji, Marco Giustinian bio je sin Pietra (unuk Feriga). *ASV-Barbaro, VII, 459*. Postoji i treći Marco Giustinian u toj generaciji, koji je imao sina Ugolina. *ASV-Barbaro, VII, 465*.

¹⁶⁶ Vjerojatno isti koji je imao ulogu i u suzbijanju urote Querini-Tiepolo uhvativši jednoga od urotnika (Badoera).

¹⁶⁷ Prema Barbaru, neki Belletto (Tommasino) Giustinian bio je sin Ugolina (Pierova sina) Giustiniana (taj Ugolino je, prema Barbaru, 1316. bio potestat Chioggie). Belletto je imao sina koji se također zvao Marco. Osim Belletta, ovaj je Ugolino imao i sina Piera. S druge strane Cappellarijeva genealogija spominje Marca Giustiniana kod Zadra 1313. tvrdeći da je on bio sin Marina. *BMV-II Campidoglio, Cap2v138v*.

¹⁶⁸ Sačuvana je i druga genealogija obitelji, prema kojoj su odnosi u obitelji različiti. Tu je spomenuti Tommaso, otac Pietra i djed Ugolina, sin Orsata, a ne Giacoma, te je Giacomo Orsatov brat, a njegova djeca Marco, Stefano, Marino i Gabriele. *BMV-II Campidoglio, Cap2v144v*. Prema toj genealogiji, Belletto je zapravo Gabriele, sin Federica, i taj je zarobljen u Zadru. *BMV-II Campidoglio, Cap2v138v*. Marco Tommasov bio je prema toj genealogiji 1355. knez Šibenika. *BMV-II Campidoglio, Cap2v139r*. Drugi Ugolino iz te generacije, prema drugoj, Barbarovoj genealogiji, sin je Marca i unuk Giustiniana. *ASV-Barbaro, 452*.

Negroponteu 1302. i 1303., kad su se sporili u jednom predmetu s tadašnjim babilom grada Francescom Dandolom, budućim duždem.¹⁶⁹

U to je vrijeme imenovan dužd Giovanni Soranzo (1312. – 1328.), sin Antonia, moguće nekadašnjega zadarskoga kneza (1263.), i brat Marina, zadarskoga kneza 1291.,¹⁷⁰ a i sam Giovanni bio je zadarski knez (prije i poslije pobune, 1303. – 1305. i 1307. – 1309.) te istarskih gradova: Poreča 1282. – 1284., Izole 1296.,¹⁷¹ Pule 1300. (za kratkotrajnoga osvajanja),¹⁷² i Chioggie (1293. i 1299.).¹⁷³ U vrijeme njegova duždovanja bilo je više pokušaja osvajanja Pule, osobito 1318./1319., nakon izbora novoga istarskog markgrofa, akvilejskoga patrijarha. Tada je pomorski zapovjednik u Istri Niccolò Badoer prisilio Sergia II. da položi prisegu vjernosti duždu i odrekne se službe kapetana Pule. Potestat tada postaje Venecijanac Giorgio Baseggio (1319.).¹⁷⁴

U vrijeme dužda Soranza sređuju se i odnosi s papom¹⁷⁵ te se uspijevaju sanirati posljedice pobune u Veneciji nakon urote 1310. godine. Baiamonte Tiepolo bježi u Dalmaciju k rođaku Pavlu Bribirskom Šubiću,¹⁷⁶ a ondje je čak bio i knez Nina (prije nego što je grad došao pod mletačku vlast). Dužd Soranzo pokušao je diplomacijom riješiti stvari:¹⁷⁷ primjerice, zagovarao je predaju Baiamontea, a ne njegovo smaknuće (vjerojatno je ulogu u tome imala i činjenica da je njegova kći Soranza bila udana za Niccolòa Querinija, urotnika). U pregovorima dužda o predaji sudjelovao je i Matteo, sin Marca Manalossa/Manolessa (koji je bio potestat Pirana 1301. i 1317./1318. te knez Zadra 1307. – 1309. i ponovno 1309. – 1311.).¹⁷⁸ Njegov brat Piero bio je potestat u Poreču 1309., u vrijeme žive

¹⁶⁹ Hopf, „Catalogues des gouverneurs”, 371.

¹⁷⁰ Brunelli, *Storia della citta di Zara*, 429; BMV-II Campidoglio, Cap4v94r.

¹⁷¹ *Venetiarum historia*, 300.

¹⁷² Kandler, *Codice diplomatico istriano*, sv. II, 720, 844, 950.

¹⁷³ Gradenigo, *Serie dei podestà*, 30-32.

¹⁷⁴ Camillo De Franceschi, „Il Comune polese e la signoria dei Castropola”, AMSI (1902), 18; (1903), 19; (1904), 20; Bernardo Benussi, *Povijest Pule u svjetlu municipalnih ustanova do 1918. godine* (Pula: Zavičajna naklada Žakan Juri, 2002), 1318; *Listine I*, 300, dok. 472.

¹⁷⁵ Godine 1309. budući dužd Francesco Dandolo bio je poslan u Avignon, a ondje je uspješno riješio svađu nastalu između Venecije i pape Klementa V. zbog gospodstva Ferrare (26. siječnja 1313. papa je duždu Giovanniju Soranzu napisao da je Venecija ponovno dobrodošla u Crkvu). Isti je Dandolo vodio pregovore s akvilejskim patrijarhom, zajedno s Marinom Falierom, također budućim duždem, te je sklopljen ugovor 1321. godine. Ravegnani, „Francesco Dandolo”.

¹⁷⁶ Poslije višegodišnjega lutanja po talijanskim gradovima naposljetku se Baiamonte nakon 1315. sklonio kod svojih rođaka Šubića. Battistella, „L'ultimo ufficio pubblico di Baiamonte Tiepolo”, 450.

¹⁷⁷ Muratori, *Vitae ducum Venetorum*, 594, 596; Riccardo Predelli, *prir., I Libri commemoriali della Repubblica di Venezia. Regesti*, sv. I (Venezia: a spese della Societa, 1876), 27, 31, 42, 48, 90, 119; sv. II (Venezia: a spese della Societa, 1878), 25.

¹⁷⁸ Brunelli, *Storia della citta di Zara*, 429; Morteani, *Notizie storiche*, 326.

graditeljske aktivnosti, a bio je i potestat Caorlea te 1315. Osora i 1320. Izole.¹⁷⁹ Dužd je na kraju morao poštovati kazne izrečene preživjelima iz urote i članovima njihovih obitelji. Čak je i njegova kći bila podvrgnuta restriktivnim mjerama. Ipak, u vrijeme toga dužda proces zatvaranja vijeća se nastavlja: 1315. uspostavlja se *Libro d'Oro*, u koju se zapisuju imena onih koji imaju pravo sjediti u vijeću,¹⁸⁰ a 1323. službeno se uvodi nasljedno načelo kod kandidata za Veliko vijeće, što je zaokružilo proces iz 1297. godine.¹⁸¹

Nakon smrti Pavla Bribirskog na njegovo mjesto dolazi sin Mladen II.,¹⁸² ali on je bio preslab da na dulje vrijeme zadrži vlast. Venecija, koja u međuvremenu uvodi opću vojnu obvezu, zajedno s plaćenicima ponovno dolazi pred Zadar 1313., i to sa zapovjednikom Balduinom Delfinom, vojnim providurom Vitaleom Michielijem¹⁸³ i Fantinom Dandolom. Tada dolazi do pregovora u kojima su Zadrani za sebe uspjeli dogovoriti bolje uvjete¹⁸⁴ u *pactum novum Jadre*.¹⁸⁵ Godine 1313. zadarski je knez upravo jedan od pregovarača, Vitale Michieli¹⁸⁶ (koji je moguće 1296. bio potestat Pirana).¹⁸⁷ I Balduino Delfino¹⁸⁸ bio je prisutan prilikom potpisivanja ugovora s gradom, kao jedan od sindika (predstavnik) Venecije, zajedno s Vitaleom Michielijem i Fantinom Dandolom. Pag nakon sporazuma između Venecije i Zadra 1313. dolazi pod vlast Zadra (a prethodno je bio pod izravnom upravom Venecije).¹⁸⁹ Nakon Vitalea knez Zadra je Balduino Delfino¹⁹⁰ (1315. –

¹⁷⁹ Prelog, *Poreč, grad i spomenici*, 138, bilj. 15; Minotto, „Documenta”, 3-47; ASV-Barbaro, IV, 443-444; BMV-II Campidoglio, Cap3v26v.

¹⁸⁰ Godine 1319. procjenjuju se kvalifikacije upisanih u Zlatnu knjigu te je proglašena nemogućnost pristupa novih članova. Rösch, „The Serrata of the Great Council”, 67-89; Maranini, *La costituzione di Venezia*, 207-241.

¹⁸¹ Janeković Römer, „Zatvaranje dubrovačkog plemstva”, 101.

¹⁸² Pavlov sin Juraj II. naslijedio je naslov kneza dalmatinskih gradova jer je Pavao umro 1312., a Mladen II. naslijedio je dominij. Karbić, „Šubići Bribirski”, 19.

¹⁸³ Vitale Michieli, prema Barbaru, unuk je nekadašnjega rapskoga kneza Marca Michielija, a prema genealogiji Cappellari mogao je biti njegov nećak, sin Marcova brata Pietra (neki Pietro Michieli bio je dubrovački knez 1311.). ASV-Barbaro, V, 942. Vidi i: BMV-II Campidoglio, Cap3v78v.

¹⁸⁴ Pritom nisu trebali slati taoce, knez nije trebao upravljati općinom sa svojim pomoćnicima i savjetnicima nego sa sucima koje određuje Veliko vijeće, prema statutu grada Zadra.

¹⁸⁵ *Listine I*, 266-271, dok. 420.

¹⁸⁶ Rizzi, *Le commissioni ducali*, 223-225.

¹⁸⁷ Prema genealogiji Cappellari, Vitale je bio sin Pietra, brata rapskoga kneza Marca Michielija. BMV-II Campidoglio, Cap3v78v. Ali Barbarova genealogija daje drukčije podatke: Pietro je bio sin Marina, a imao braću Marina, Marca, Zuannea, Bertuccia i Angela (i nije se radilo o istoj grani obitelji koja je dala kneževu Raba).

¹⁸⁸ ASV-Barbaro, III, 267; Bortolo Giovanni Dolfin, *I Dolfin (Delfino) patrizii veneziani nella storia di Venezia dall'anno 452 al 1923* (Milano: Ferdinando Parenti, 1924), 109.

¹⁸⁹ Marija Obad, „Kratki pregled političke i pravne povijesti srednjovjekovnoga grada Paga”, *Magistra Iadertina* 7 (2012): 171-187.

¹⁹⁰ *Listine I*, 287, dok. 445.

1319.), koji je prethodno bio potestat Kopra (1314.). Balduino je ponovno zadarski knez i 1326./1327. (u međuvremenu je bio potestat Chioggie), nakon čega je bio knez Dubrovnika 1328.¹⁹¹ Vitaleu je bilo određeno da *Veneti et fideles nostri* moraju biti *liberi et franchi* u Zadru i distriktu, *sicut erant prius ante guerram*,¹⁹² a otad su slani napuci za zadarskoga kneza. Istovremeno se uvode i *commissiones* za kapetana Pazenatika (1312. – 1328.):¹⁹³ kapetani Pazenatika i dalje su bili istaknuti plemići, budući duždovi, kao primjerice dužd Francesco Dandolo, koji je prije stupanja na dužnost 1329. bio *capitano del Paisanatico* 1327./1328.

Nakon Balduina Delfina, 1318. zadarski knez je Gabriele Dandolo (prema Barbaru, sin Tomme, čiji je šukundjed bio dužd Enrico),¹⁹⁴ koji je prije i poslije Zadra bio bailo u Negroponteu.¹⁹⁵ Čini se da je jedan od sinova dužda Soranza,¹⁹⁶ Marco, bio *capitano del Paisanatico* (1347./1348.),¹⁹⁷ a drugi, Marino, knez Zadra (1334.).¹⁹⁸ U vrijeme toga dužda pojavljuju se na istočnom Jadranu i kneževi iz mletačke patricijske obitelji Molino (djevojačko prezime duždeve žene¹⁹⁹), osobito u Istri: Enrico Molino je *capitano del Paisanatico* 1314.²⁰⁰, Giovanni Molino 1319. potestat Kopra, pa Motovuna 1323., a 1325. *capitano del Paisanatico*. Pietro Molino bio je potestat Rovinja 1318. i Motovuna 1323. te *capitano del Paisanatico* 1325. godine.²⁰¹

Za vrijeme dužda Soranza uspostavljen je na mletačkom teritoriju stabilan sustav komercijalnih konvoja (*mudae*), koji je često prevozio vrijedan teret, uz vojnu zaštitu. Galije su iz trgovačkih brodova prema potrebi postajale vojni brodovi i obrnuto.²⁰² Te se *mude* spominju u Dubrovniku već 1313., na putu od Venecije

¹⁹¹ Brunelli, *Storia della citta di Zara*, 443. Balduino Delfino, sin Reniera Giacomova (grana Ss. Apostoli), kombinirao je politički interes s ekonomskim (1304. spominje se među trgovcima u Aleksandriji koji su zajedno s Giovannijem Soranzom, budućim duždem). *Listine* I, 361-362, dok. 535; 287, dok. 445; http://toposdb.s11.novenaaweb.info/web/topos_osoba/Pagetopos_Osoba.aspx?topos_osoba_id=9.

¹⁹² Rizzi, *Le commissioni ducali*, 224.

¹⁹³ Bernardo Benussi, „Commissioni dei dogi ai podestà Veneti nell'Istria”, *Atti e memorie* 3 (1887): 95-96; Rizzi, *Le commissioni ducali*, 88.

¹⁹⁴ ÖNB-Barbaro, I, 135.

¹⁹⁵ Brunelli, *Storia della citta di Zara*, 442; Hopf, „Catalogues des gouverneurs”, 372.

¹⁹⁶ Sinovi dužda Soranza bili su, prema jednoj genealogiji, Marco, Marino, Niccolò i Belleto, a prema nekim istraživanjima Niccolò, Marino, Soranza, Elena, Fontana. BMV-II Campidoglio, Cap4v94r; Hurlburt, *The Dogaressa of Venice*, 189.

¹⁹⁷ Radossi, „Stemmi di S. Lorenzo”, 234.

¹⁹⁸ Brunelli, *Storia della citta di Zara*, 443. Prije toga također je bio *capitano del Paisanatico* (1332.).

¹⁹⁹ Žena mu je bila Francesca Molin.

²⁰⁰ Radossi, „Stemmi di S. Lorenzo”, 234.

²⁰¹ http://toposdb.s11.novenaaweb.info/web/topos_osoba/Pagetopos_OsobaList.aspx.

²⁰² O tome u: Doris Stöckly, „Le système de l'Incanto des galées du marché à Venise (fin XIIIe-milieu XVe siècle)”, u: *The Medieval Mediterranean: Peoples, Economies and Cultures, 400-1453*, sv. 5, ur.

do Cipra i Rumunjske.²⁰³ U okolnostima nakon urote Tiepolo-Querini i pobune Zadra, Dubrovnik je Veneciji bio stabilno uporište, iako je bilo tenzija i s dubrovačkim patricijatom – članovi lokalnoga vijeća odlučili su 1313. da mletački knez ne treba dobiti *arboricum* koji gradu plaćaju strani brodovi; tadašnji knez bio je po drugi put Bartol (Bartolomeo) Gradenigo²⁰⁴ (1312./1313.²⁰⁵). Da bi sustav međunarodne trgovine funkcionirao, trebalo je uvesti i potrebne infrastrukturne modele u gradove, pa neke urbane promjene u istočnojadranskim gradovima treba povezati i s tim procesom.²⁰⁶ Uostalom, umreženost je lokalnu trgovinu pretvarala u međunarodnu i tranzitnu, što je također utjecalo na razvoj gradova. Promjene koje su bile povezane s tim često su koordinirali kneževi u gradovima, koji su pokušavali lokalne okolnosti prilagoditi široj mreži gradova i standardizirati pojedine elemente. Naravno, specifične okolnosti svakoga grada i potrebe lokalne elite utjecale su primarno na razvoj gradova, ali zanimljivo je da se u gradovima pod mletačkom vlašću (primjerice Chioggii) pojavljuju neki zajednički elementi kao što su arsenali, carinarnice i sl.²⁰⁷ U tom kontekstu treba promatrati, među ostalim, i preobrazbu dubrovačke Place početkom 14. stoljeća u glavnu gradsku ulicu, na čijem se istočnom kraju spominju carinarnica, fontik i vijećnica.²⁰⁸ Grad je poticaj za širenje dobio i nakon požara 1296., koji je omogućio novo planiranje grada, koje se aktivnije provodi 1313./1314., kad za kneza dolazi Pietro Geno (Zeno), moguće prethodno potestat Motovuna 1296.

Michael Whitby et al. (Leiden; New York; Köln: Brill, 1995); Claire Judde de Larivière, *Naviguer, commercer, gouverner: économie maritime et pouvoirs à Venise: (15.-16. siècle)* (Leiden; Boston: Brill, 2008). U Državnom arhivu u Veneciji mogu se pratiti *incanti* od 1329.

²⁰³ Bariša Krekić, *Dubrovnik (Raguse) et le Levant au Moyen Âge* (Paris: Mouton, 1962), 180. Venecija je uspostavila sustav zakupa brodova koji je temeljen na ugovoru tzv. *commenda* – na taj način dijelila je rizik s privatnicima, koji su pak imali koristi od mletačkih brodova i osiguranih morskih putova.

²⁰⁴ Ljubić, „Ob odnošajih”, 111.

²⁰⁵ Godine 1313. u pokušaju smirivanja srpskoga vladara Stefana Uroša, koji je ugrožavao grad, poslani su mletački ambasadori, a u mletačkom je vijeću odlučeno *firmatum fuit, quod super requisitionibus arnbasatoris Raguse mittatur ad regem Urosium*. Bariša Krekić, *Unequal Rivals. Essays on relations between Dubrovnik and Venice in the thirteenth and fourteenth centuries* (Zagreb; Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2007), 23.

²⁰⁶ Sve do sredine 15. stoljeća bilo je osam redovnih linija koje nisu koristile samo mletačke kolonije na Sredozemlju, nego su izlazile i izvan toga teritorija.

²⁰⁷ Prema istraživanjima o mletačkim kolonijama toga razdoblja (prostor Grčke), administrativne se funkcije koncentriraju uz glavnu trgovačku ulicu, uz koju općina iznajmljuje čestice za izgradnju (kamenih) kuća za trgovce. Georgopoulou, *Venice's Mediterranean Colonies*, 77, 84, 79. U Chioggii se 20-ih godina 14. stoljeća također uređuje administriranje javnim općinskim kućama (*livelli* su bili znatan dio općinskoga dohotka – primjerice kuća *in Piazza* iznajmljuje se na 25 godina, a renta se plaćala svake godine u kolovozu na dan Sv. Marije). Richard J. Goy, *Chioggia and the Villages of the Venetian Lagoon: Studies in Urban History* (Cambridge: Cambridge University Press, 1985), 29, 32.

²⁰⁸ Lukša Beritić, *Urbanistički razvitak Dubrovnika* (Zagreb: Zavod za arhitekturu i urbanizam Instituta za likovne umjetnosti JAZU, 1958), 19, 38.

i *capitano del Paisanatico* 1310. godine.²⁰⁹ Nakon njega 1316. knez Dubrovnika bio je Paolo Morosini, rođak nekadašnjih dubrovačkih kneževa Marina i Michaela (potomak Pietra, brata njihova djeda Michaela).²¹⁰ On dolazi u vrijeme kad je mletačko vijeće 1317. odlučilo poslati poklisara u Srbiju.²¹¹ Venecija je uložila napor da obrani grad od napada (Dubrovčani su dobili dozvolu kupovine oružja u Veneciji te godine), te je 1318. potpisan mir.²¹² Godine 1318. spominje se da iz Dubrovnika odlazi knez Giovanni Delfino,²¹³ moguće ujak Balduina Delfina, koji je dotad bio zadarski knez.²¹⁴

Već se u vrijeme kneza Paola Morosinija nastavlja formiranje glavne ulice Place,²¹⁵ a intenzivira se nakon potpisivanja mira te nakon dolaska kneza Ugolina Giustiniana.²¹⁶ U razdoblju 1318./1319. možemo u Dubrovniku pratiti pojačanu graditeljsku djelatnost.²¹⁷ Osim što je to vrijeme velikoga demografskog i gospodarskog rasta grada, Mlečanin je zasigurno imao naputke da grad prilagodi mletačkoj međunarodnoj trgovini, i pomorskoj i onoj tranzitnoj sa zaleđem. Uostalom, Ugolino Giustinian i privatno je bio zainteresiran za promjene u Dubrovniku jer je njegova obitelj sredinom 20-ih godina 14. stoljeća imala vlasništvo nad nekretninama u gradu (znamo da Marija, žena Ugolina Giustiniana, lokalna plemkinja iz roda Bodacia, kupuje kuću za čak 1.500 perpera od žene Ursa Giustiniana, moguće svoje snahe).²¹⁸ Ovaj Ugolino vjerojatno je pripadao grani obitelji iz venecijanske župe S. Pantaleone i bio sin Marca Giustiniana.²¹⁹ Ime Marca Giustiniana dobro je poznato u dubrovačkoj srednjovjekovnoj povijesti – taj je knez 1272. dao kodificirati gradski statut, a isto se ime na poziciji kneza spominje

²⁰⁹ BMV-II Campidoglio, Cap4217; Ljubić, „Ob odnošajih”, 111; Radossi, „Stemmi di S. Lorenzo”, 234. U vrijeme dubrovačkoga kneza Pietra Gena 1314. dopušten je Dubrovniku uvoz kamenja za popravak *castruma* koji je bio u ruševinama – vjerojatno još od požara 1296. godine. Možda su popravci bili rezultat i Uroševih napada jer su se Dubrovčani obratili mletačkom vijeću nakon što je srpska vojska opljačkala predgrađe grada. *Listine I*, 282, dok 435.

²¹⁰ BMV-II Campidoglio, Cap3v126r.

²¹¹ *Listine I*, 295, dok. 463.

²¹² *Listine I*, 295-296, dok. 463; Josip Gelcich, prir., *Monumenta Ragusina. Libri reformationum*, sv. 2 (Zagreb: JAZU, 1882), 313; Josip Gelcich, prir., *Monumenta Ragusina. Libri reformationum*, sv. 5 (dalje: *Libri reformationum 5*) (Zagreb: JAZU, 1897), 111, 114-117.

²¹³ *Listine I*, 298, dok. 469.

²¹⁴ ASV-Barbaro, III, 267.

²¹⁵ Godine 1317. općina dodjeljuje franjevcima zemljište kod Pila, a papa je 1318. dao dozvolu franjevcima da uđu u grad. Benyovsky Latin, „Obrtnici i općinsko predgrađe”, 62.

²¹⁶ Ugolino Giustinian, koji je imao dosta iskustva s javnim gradnjama (1297. i 1300. bio je potestat Verone, 1310. potestat Chioggie).

²¹⁷ Benyovsky Latin, „Obrtnici i općinsko predgrađe”, 62.

²¹⁸ Krekić, *Unequal Rivals*, 71-72.

²¹⁹ Barbarova genealogija spominje Ugolina Giustiniana koji je imao sina Orsa (i nije bio isti Ugolino, otac u Zadru zarobljenog Belleta Giustiniana). ASV-Barbaro, VII, 465.

i 1278. (ali moguće je da se ne radi o istoj osobi).²²⁰ Prema sačuvanim genealogijama, Marco, nekadašnji knez Dubrovnika, nije bio Ugolinov otac.²²¹ Nesigurne genealogije²²² s različitim podacima ove rekonstrukcije čine upitnima, ali ipak možemo zaključiti da je obitelj Giustinian generacijama bila prisutna u gradu i tamo imala nekretnine, a samim tim i privatne interese. Kontinuitet izgradnje u Dubrovniku u razdobljima kneževa iz te obitelji svakako je zanimljiv i vezan uz planiranje grada: Marco Giustinian 1272. kodificira statut u kojem je donesena jedna od ključnih odredba vezanih uz ulice u burgusu, 1278. istoimeni Marco Giustinian dovodi prvoga notara koji sustavno zapisuje transakcije nekretnina i počinje voditi evidenciju o najmu općinskih nekretnina. U vrijeme Ugolina prati se realiziranje odredbe o ulicama koja je donesena nakon požara 1296. (što je bilo usporeno zbog ratnih opasnosti).²²³ Ugolino je ponovno bio knez Dubrovnika i 1324. – 1326. Tada počinje izgradnja općinskih kuća na Placi predviđenih za najam.²²⁴ U odluci iz 1333. (kad je knez bio Marco Giustinian) naglašeno je da su te kuće sagrađene *per mercatores*.²²⁵ Ali i druge su kneževske patricijske obitelji imale nekretnine u Dubrovniku, prema istraživanjima B. Krekića, što pokazuje da je sigurno postojao interes da se u grad vrate oni ili članovi njihovih obitelji u službu.²²⁶ Godine 1320. dubrovački knez po treći je put bio Bartol (Bartolomeo) Gradenigo, koji je u međuvremenu bio potestat Chioggie (1315.),²²⁷ a nakon toga i Kopra (1329./1330.). Činjenica da se i u tim gradovima intenzivno gradi i planira u istom razdoblju daje prostora za komparaciju (dubrovački kneževi toga razdoblja često cirkuliraju između Chioggie, Kopra i Zadra).

²²⁰ Vidi bilj. 166; Crouzet-Pavan, „Venise et le monde communal”, 294.

²²¹ Prema podatku Crouzet-Pavan, možemo zaključiti da nijedan od dvojice prethodnih kneževa Dubrovnika nije bio izravno povezan s Ugolinom, knezom Dubrovnika 1318., jer je njegov otac Marco bio sin Giustiniana i brat Leonarda i Pancrazija (jedan se Leonardo Giustiniani spominje kao potestat Poreča 1297., a Pancrazio bi mogao biti otac onoga Marca Giustiniana koji je bio aktivan u opsadi Zadra 1345./1346.). Drugi Ugolino, za kojega smo pretpostavili da je otac zadarskoga Belleta, povezan je doduše s nekim Marcom, sinom Giacoma (mogućim dubrovačkim knezom), ali mu on nije bio otac, nego brat njegova djeda. U Barbarovoj genealogiji spominje se iz te generacije i treći Marco Giustiniani, sin Pietra (unuk Feriga), koji je mogao biti jedan od kneževa 13. stoljeća u Gradu. ASV-Barbaro, VII, 459.

²²² BMV-II Campidoglio, Cap2v144v, Cap2v145v.

²²³ Benyovsky Latin, „Obrtnici i općinsko predgrađe”, 62.

²²⁴ Više u: Irena Benyovsky Latin, Zrinka Pešorda Vardić, Ivana Haničar Buljan, „Antunini na Placi: prostorni razmještaj članova Bratovštine sv. Antuna duž dubrovačke Place u 15. stoljeću”, *Povijesni prilozi* 37 (2018), br. 55: 70-71.

²²⁵ *Libri reformationum* 5, 380; *Listine* I, 430, dok. 628.

²²⁶ Spominje se 12 članova obitelji Contarini (1298. – 1398.), 11 Quirino (1285. – 1382.), 6 Nigro (1319. – 1398.), 9 Bono (1283. – 1397.), 9 Trivisano (1283. – 1388.), 6 Soranzo (1336. – 1378.), 5 Delfino (1282. – 1329.), 5 Giorgio (1332. – 1367.), 5 Giustinian (1319. – 1347.). Bariša Krekić, *Dubrovnik, Italy and the Balkans in the Late Middle Ages* (London: Variorum Reprints, 1980), 378-379.

²²⁷ Carol Neel, ur., *Medieval Families: Perspectives on Marriage, Household, and Children* (Toronto: Medieval Academy of America, 2004), bilj. 30.

Godine 1321. Paolo Trevisano je knez Dubrovnika,²²⁸ a ponovno se vraća na tu poziciju 1326., kad se grade prve općinske kuće na Placi. U Dubrovniku se 1333. spominje neki Pietro Trevisano (dolazi s brodom trgovati srebrom), nazvan *mercator Petrus Triusiani de Veneciis*, iz Zadra.²²⁹ Pietro Trevisano spominje se i kao knez Splita,²³⁰ a Giovanni Trevisano je *socius* Pantalonea Giustiniana, kneza Splita 1335.²³¹ (moguće je da se radilo o braći).²³² Godine 1322. dubrovački je knez Lodovico Morosini (Mauroceno), a prije toga je 1319. bio savjetnik zadarskoga kneza Balduina Delfina (koji je pak bio knez Dubrovnika 1328.). Lodovico je prije Dubrovnika bio i potestat Šibenika 1307. (dok je grad bio pod kraljevskom vlašću)²³³ i Čedadu 1317. godine. Dubrovnik mu nije bio strana sredina jer je bio sin Michaelea Morosinija, nekad dubrovačkoga kneza,²³⁴ a brat Alessandro možda je onaj koji se 1322. spominje kao potestat Pirana.²³⁵ U dokumentu iz 1323. spominje se uz Lodovica i Paolo Morosini, knez Dubrovnika iz 1316. (rođak njegova oca Michalea, potomak Pietra, brata njihova djeda Michaelea).²³⁶

Nakon drugoga kneževanja Paola Trevisana u Dubrovnik 1326. za kneza dolazi Blasio Zeno (Geno), koji je 1320. bio potestat u Chioggii i 1322. kaštelan u Coroneu i Modoneu.²³⁷ Rotiranje pozicija kneževa vrlo je dinamično: u vrijeme Lodovica Morosinija u Dubrovniku, bivši knez Ugolino Giustinian knez je Zadra (1321. – 1323.), a kad se Ugolino 1324. ponovno vratio u Dubrovnik, u Zadru je, na molbu Zadrana,²³⁸ knez bio Marco Michieli²³⁹ (moguće sin Pietra, kneza Dubrovnika 1311.,²⁴⁰ i rođak Andree, rapskoga kneza²⁴¹). Andrea Michieli bio je vrlo aktivan lokalno (na Rabu), ali i na cijelom prostoru mletačkoga Jadrana.²⁴² Postao je (doživotni) knez Raba nakon ugušenih nemira na otoku (1319.), odnosno

²²⁸ Ljubić, „Ob odnošajih”, 111.

²²⁹ Krekić, *Unequal Rivals*, 216.

²³⁰ http://toposdb.s11.novenaweb.info/web/topos_osoba/Pagetopos_Osoba.aspx?topos_osoba_id=159 (ne navodi se godina kneževanja). Državni arhiv u Splitu (dalje: DAS) – Inventar arhiva stare splitske općine, Vanparbeni spisi, kut. 31, sv. 44/1-10 (za podatak zahvaljujem kolegici Toniji Andrić).

²³¹ BMV-II Campidoglio, Cap4v132r.

²³² ASV-Barbaro, VII, 103.

²³³ Miller, „Venice in the East Adriatic”, 292.

²³⁴ BMV-II Campidoglio, Cap3v126v.

²³⁵ Morteani, *Notizie storiche*, 327; BMV-II Campidoglio, Cap3v126v.

²³⁶ BMV-II Campidoglio, Cap3v126r.

²³⁷ Hopf, „Catalogues des gouverneurs”, 379.

²³⁸ *Listine* I, 346, DXXIV; BMV-II Campidoglio, Cap3v78v.

²³⁹ Neki je Marco Michieli zajedno s kasnijim duždem urotnikom Marinom Falierom 1327. bio veleposlanik u Bologni.

²⁴⁰ ASV-Barbaro, V, 94-95; *Listine* I, dok. CCCCI; Ljubić, „Ob odnošajih”, 111.

²⁴¹ BMV-II Campidoglio, Cap3v78v.

²⁴² Dušan Mlacović, *Gradani plemići. Pad i uspon rapskoga plemstva* (Zagreb: Leykam, 2008), 152.

nakon kneževanja Niccolò Sanuda. Andrea je bio sin nekadašnjega rapskoga kneza Marca Michielija (iako postoje različiti podaci o njihovim genealoškim vezama u sačuvanim izvorima).²⁴³ Od toga razdoblja knez Raba više nije smio ugovarati poslove s lokalnim stanovništvom ili imati nekretnine na otoku.²⁴⁴

Mletačka potjera za urotnikom Baiamonteom Tiepolom nastavila se na istočnom Jadranu i 20-ih godina 14. stoljeća, osobito nakon što je rapski knez Niccolò Sanudo 1320. dojavio da je urotnik u Dalmaciji.²⁴⁵ *Quarantia, Consiglio dei Quaranta*, tijelo koje je obavljalo razne sudske i političke funkcije, popisalo je kneževe istočnojadranskih gradova pod Venecijom da se uključe u potragu (krčki kneževi Dujam, Marko, *Schinella* i Nikola, kneževi Raba i Cresa, Hvara, Dubrovnika i Zadra, Kopra i ostalih istarskih gradova).²⁴⁶ Takva umreženost Veneciji je bila vrlo važna i tu su kneževi imali bitnu ulogu. I Marino Faliero, budući dužd „urotnik”,²⁴⁷ u tom je razdoblju uredno ispunjavao dužnosti svoje pozicije – čak je bio član Vijeća desetorice.²⁴⁸ Zajedno s novim rapskim knezom Andreom Michielijem bio je ovlašten nagraditi one koji su pomogli u hvatanju „izdajica i sudionika urote”.²⁴⁹ Marino Faliero bio je knez Hvara i Brača 1332.²⁵⁰ nakon Zanotta Loredana.²⁵¹

Bribirska je moć slabjela nakon smrti Pavla, a njegov sin Mladen II. vodio je politiku koja je dio urbane elite dalmatinskih gradova privukla mletačkoj vlasti. Tako je u Trogiru (koji je sve do 1322. priznavao ugarskoga kralja, a bio pod

²⁴³ Prema Barbaru, knez Raba Andrea bio je sin Marca, također kneza Raba, a taj je bio sin rapskoga kneza. ASV-Barbaro, V, 95. Prema Cappellariju, Marco i Andrea bili su bratići, a Andrea je bio sin Giovannija, nekad zadarskoga kneza. Marco, knez Zadra 1278./1279., bio je sin Vitalea Marinova Michielija, čiji je brat Giovanni Marinov također bio knez Zadra, a njegov sin Andrea knez Raba. BMV-II Campidoglio, Cap3v73v, Cap3v78v.

²⁴⁴ Mlacović, *The Nobility*, 151.

²⁴⁵ Miller, „Venice in the East Adriatic”, 205; Zago, *Consiglio dei Dieci*, I, 35, 100.

²⁴⁶ Ester Pastorello, ur., *Andreae Danduli Ducis Venetiarum Chronica Brevis, aa. 46-1342*, *Rerum Italicarum Scriptores* 12/1 (Bologna: N. Zanichelli, 1939), 375-376.

²⁴⁷ Preživjeli dokumenti podsjećaju na to da je 1321. i 1323. Falier obavljao komercijalne aktivnosti u Veneciji. Ravegnani, *Il traditore di Venezia*, 22.

²⁴⁸ Ravegnani, *Il traditore di Venezia*, 15.

²⁴⁹ Zago, *Consiglio dei Dieci*, 35, dok. 46. Godine 1323. bio je *capitano e bailo Negropontea* (Euboea), a 1326. i 1327. opet član Vijeća desetorice. Godine 1327. bio je veleposlanik u Bologni zajedno s Marcom Michielom.

²⁵⁰ *Listine* I, 422, 530.

²⁵¹ Kasnije je bio potestat Chioggie (1337., 1342., 1344./1345., 1349.), ali i Padove (1338., 1350.) i Trevisa (1339., 1346.), više puta *capitano di mare* (1345., 1346., 1353.), 1351. *capitano d'armata* te glavni zapovjednik kopnene vojske tijekom pobune Zadra 1345. i Kopra 1348. Bio je i *Savio* (savjetnik) za odnose sa Zadrom i Koprom nakon toga, a 1350. *savio per i fatti di Schiavoni*. Godine 1354. postaje dužd, a sljedeće godine organizira urotu, nakon koje je pogubljen. Ravegnani, *Il traditore di Venezia*, 144-145; *Listine* I, 422, dok. 620; Gradenigo, *Serie dei podestà*, 36; Radossi, „Stemmi di S. Lorenzo”, 234; http://toposdb.s11.novenaweb.info/web/topos_osoba/Pagetopos_Osoba.aspx?topos_osoba_id=251.

de facto vlašću Bribiraca) došlo do podjele na frakcije među plemstvom, osobito nakon što je Mladen II. nametnuo nove poreze gradu.²⁵² Oko potestata i kapetana – lokalnoga plemića Mate Zorića iz roda Cega – okupili su se nezadovoljnici skloni mletačkoj vlasti.²⁵³ Godine 1314. u jednoj ispravi o nekretninama (Desače Cocote iz Trogira i njezina muža iz Zadra) uz Matu Zorića Cegu prisutan je i tadašnji mletački knez Zadra Vitale Michieli.²⁵⁴ Iako je grupa oko Mate Zorića prvotno istjerala protivnike iz grada (i konfiscirala im posjede), 1317. privremeno je pobijedila „probribirska” frakcija (te oduzela posjede drugoj grupi), a u smirivanju zategnutih odnosa među lokalnim plemstvom sudjelovao je i novi trogirski potestat/načelnik Bartolo Michieli (ostaje na poziciji do 1319.).²⁵⁵

Osvajanje srednje Dalmacije

Uskoro Venecija uspijeva osvojiti čitav istočni Jadran: prva faza počinje 20-ih godina 14. stoljeća: 1322. „zaštitu” Venecije prihvaćaju Šibenik i Trogir, 1327. Split.²⁵⁶ Nakon što je Trogir došao pod mletačku vlast, Marino Morosini bio je prvi mletački knez (1322. – 1324.),²⁵⁷ a bio je potestat/načelnik²⁵⁸ Trogira i prije mletačke

²⁵² Irena Benyovsky Latin, *Srednjovjekovni Trogir: prostor i društvo* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2009), 24; Ante Bećir, „Bellum intestinum: Trogirski komuna početkom 14. stoljeća”, *Kulturna baština* 45 (2019): 37-66.

²⁵³ Karbić, „Šubići Bribirski”, 11. Gradska društva istočnoga Jadrana nisu bila homogena ni unutar sebe ni u odnosu na vlast viših autoriteta. „Lojalnost” središnjim vlastima tu je često sekundarna te se radilo prije svega o interesima i zaštiti koju je vlast mogla pružiti. Sukobi koji su postojali među određenim skupinama u gradu ili među istočnojadranskim gradovima bili su i odraz razine autonomije i nemogućnosti njihove kontrole od strane središnjega autoriteta. Giorgio Chittolini, „Cities, ‘city-states’ and regional states in north-central Italy”, *Theory and Society* 18 (1989): 689-706.

²⁵⁴ Tomislav Popić, Ante Bećir, *Zapisnici i odluke komunalnih vijeća grada Trogira* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2021), dok. 16 [u tisku].

²⁵⁵ O njegovoj ulozi u Trogiru vidi više u: Bećir, „Bellum intestinum”, 57-58.

²⁵⁶ *Listine* I, 368-372, dok. 545; 336, dok. 514; 330, dok. 512.

²⁵⁷ Mladen Andreis, *Trogirsko plemstvo do kraja prve austrijske uprave u Dalmaciji (1805.)* (Trogir: Muzej grada Trogira, 2006), 307.

²⁵⁸ Dosadašnja istraživanja pokazuju da su dalmatinskim gradovima koji su bili pod ugarsko-hrvatskim Arpadovićima u 13. i početkom 14. stoljeća upravljali tzv. izborni kneževi, što je bila institucija posve različita od mletačkih kneževa. Kneževi u gradovima bili su uglavnom pripadnici hrvatskoga plemstva lojalni kralju, iz obitelji Bribirskih. Reforme gradske uprave, najprije one inicirane u Splitu i okrunjene uspostavom komune i njezina potestata (*Regimen Latinorum*), a potom i one koje je uveo kralj Bela IV., u kojima su na kneževski položaj u gradu postavljeni uglavnom banovi čitave Slavonije, također su utjecale na odnos pojedinih gradova i vlasti. Načelnici-potestati pojavljuju se pak u ulozi gradskih pročelnika u vrijeme kad su knezovi kao naslovni poglavari gradova izgubili zanimanje za stvarno vođenje gradske uprave. O tome više: Zdenka Janeković Römer, „Grad i građani između kraljeva, velikaša i prelata – pogled Nade Klaić na srednjovjekovnu trogirsku komunu”, u: *Nada Klaić i njezin znanstveni i nastavni doprinos razvoju historiografije. Zbornik radova sa znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanog u Zagrebu 29-30. studenog 2013. godine*, ur. Damir Agičić i Tomislav Galović (Zagreb: Hrvatski nacionalni odbor za povijesne znanosti; Društvo za hrvatsku

vlasti, 1318. godine.²⁵⁹ Pri potpisivanju ugovora 1322. bila su prisutna još dvojica nekadašnjih gradskih potestata/načelnika (prije mletačke vlasti) – Venecijanci Bartolo Michieli i Giustinano Giustinian.²⁶⁰ U potjeru za urotnicima uključuju se i novoosvojeni dalmatinski gradovi: tako mletačke vlasti šalju trogirskom knezu Marinu Morosiniju novac namijenjen za pronalaženje Baiamontea.²⁶¹

Nakon Marina Morosinija u Trogiru je knez Niccolò Venier (1324. – 1326.), koji je prethodno bio potestat Poreča (1315./1316.) i Caorlea (1317.). U njegovo se vrijeme 1325. u Trogiru donose odluke o povratu svih posjeda koji su bili prisilno oduzeti u prethodnome nestabilnom razdoblju. Ako je Venecija htjela zadržati kontrolu nad Trogirom, bilo joj je u interesu da stabilizira unutarnje političke prilike.²⁶² Ipak, zbog kontrole situacije i mogućega animoziteta mletačka je vlast odredila da se kuće i posjedi vraćeni izgnanim Trogiranima ne smiju prodavati, zamijeniti ili založiti sljedećih pet godina bez dopuštenja dužda.²⁶³ Posrednici pri pomirenju zavađenih stranaka bili su nekadašnji trogirski potestati/načelnici (upoznati s prilikama prije mletačke uprave) Bartolo Michieli i Marino Morosini.

Od 1326./1327. knez Trogira bio je Dardo Bembo (prije toga kaštelan u Coroneu i Modoneu 1326.).²⁶⁴ Obitelj Bembo pojavljuje se na pozicijama upravitelja gradova češće tek u 14. stoljeću (krajem 13. stoljeća spominje se doduše Dardov otac Marco Bembo,²⁶⁵ uspješni mletački diplomat.²⁶⁶ 1283. bio je pozvan riješiti spor

opvjesnicu; FF press, 2015), 207-228; Željko Radić, „Neki aspekti kontrole upravitelja srednjovjekovnih gradova s osvrtom na splitsko statutarno pravo”, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu* 42 (2005): 185-203.

²⁵⁹ Trogirski knez Marino Morosini kasnije je bio ambasador u Rimskoj kuriji (1332.), a prema Barbarovoj i Cappellarijevoj genealogiji, Marino Morosini bio je sin rapskoga kneza Angela Morosinija. ÖNB-Barbaro, sv. II, 293; BMV-II Campidoglio, Cap3v118.

²⁶⁰ Popić, Bećir, *Zapisnici i odluke*, dok. 44.

²⁶¹ Prema Cappellarijevoj genealogiji, Marino Morosini, knez Šibenika 1337., drugi je Marino, sin Niccolòa Morosinija. BMV-II Campidoglio, Cap3v119r.

²⁶² Oni koji su podržavali Veneciju tražili su povrat posjeda koji su im bili oduzeti 1318. (članovi rodo-va Casotti, Cega, Chiudi). Dokumenti pokazuju da je bilo dosta sporova oko posjeda i prava na posjed između zaraćenih klanova. Irena Benyovsky Latin, „Politički sukobi u srednjovjekovnom Trogiru i njihov utjecaj na posjedovne odnose u gradu”, u: *Hereditas rerum croaticarum ad honorem Mirko Valentić*, ur. Aleksandar Buczynski et al. (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2003), 44-51.

²⁶³ Mir zaključen 1326. dokazuje da je Venecija htjela smiriti stanje u gradu, ali ne do kraja popustiti onoj političkoj grupi koja ju dotad nije podržavala jer je time očitovala snagu svojega političkog autoriteta.

²⁶⁴ Hopf, „Catalogues des gouverneurs”, 379. On je 1332. bio potestat Chioggie.

²⁶⁵ BMV-II Campidoglio, Cap1v142r, 374.

²⁶⁶ Samuele Romanin, *Storia documentata di Venezia*, sv. II (Venezia: P. Naratovich, 1854), 275, 334; Roberto Cessi, ur., DMC, sv. I (Bologna: Nicola Zanichelli, 1950), 272, 275, 278, 282, 285, 293, 297, 301, 309, 323, 335; Filippo Polidori, Giovanni Galvani, prir., „M. da Canale, Cronique de Véniciens”, *Archivio storico italiano* VIII (1845): 585, 597, 697, 707; Pastorello, *Andreae Danduli Chronica*, 313, 322, 324; *Venetiarum historia*, 175, 185, 199; ASV-Barbaro, I, 319.

između Marina Morosinija,²⁶⁷ kneza Osora i njegovih podanika,²⁶⁸ a nakon toga bio je potestat Kopra 1286. i 1290.). Iako su pripadnici obitelji Bembo uglavnom bili vezani uz upravu istarskih gradova, Dardov sin Marco Bembo također je bio knez Trogira, i to netom prije prelaska grada pod ugarsku vlast 1357. (bio je i potestat Izole 1343.).²⁶⁹ Dardov brat Marino Bembo²⁷⁰ bio je 1304. i 1307. *capitano del Paisanatico*, 1320./1321. potestat u Izoli, 1327./1328. u Poreču i 1335. u Piranu, a drugi brat Angelo bio je *capitano del Paisanatico* 1321. godine.

U Zadru je po drugi put²⁷¹ knez bio Balduino Delfino 1326., a prije kneževanja u Dubrovniku (njegov djed Giacomo bio je 1249. knez Dubrovnika, a ujak Giovanni 1254. knez Zadra).²⁷² On ponovno dolazi u Zadar nakon jedne od pobuna: grad se 1322. opet pobunio protiv Venecije, što je trajalo do 1325. (te je štoviše dao zaklon Baiamonteu Tiepolu, koji je uz pomoć Mladena Šubića ondje postao sudac), što govori u prilog tome da je imao potrebnoga vojnog iskustva. U Kopru je u dva navrata za vrijeme toga dužda potestat bio budući dužd Francesco Dandolo, 1320. i 1327., netom prije stupanja na dužddevsku poziciju,²⁷³ a koparski je potestat postao Niccolò Faliero (1327.) (u rodu s budućim duždem Marinom Falierom, moguće sin njegova brata Pietra)²⁷⁴, koji nakon te dužnosti odlazi na položaje u Zadru (1332.), Dubrovniku (1334.)²⁷⁵ i Chioggii (1340.).²⁷⁶ Godine 1327. i Split dolazi pod mletačku vlast s prvim knezom Marcom Sagredom (1327./1328.).

Početak 1329. Francesco Dandolo izabran je za novoga dužda²⁷⁷ nakon što je u Veneciji došlo do nove neuspješne urote Niccolò Barozzija.²⁷⁸ u savlada-

²⁶⁷ Benyovsky Latin, „Kretanje mletačkih knezova”, *passim*.

²⁶⁸ Silvio Mitis, „Storia dell’isola di Cherso-Ossero”, AMSI XXXVII (1925): 155.

²⁶⁹ Claudio Azzara, Laura Lev Antino, prir., *Venezia-Senato. Deliberazione miste. Registro XXI: 1342-1344* (Venezia: Istituto veneto di scienze, lettere ed arti, 2006), br. 661.

²⁷⁰ Prema Barbaru, Marino je 1279. sudjelovao u armadi protiv Zadra koji se pobunio. ASV-Barbaro, I, 319.

²⁷¹ *Listine* I, 287, dok. 445.

²⁷² Balduino je bio sin Reinera i unuk Giacomina (koji je 1249. bio knez Dubrovnika, a 1277. knez Poreča). Njegov ujak Giovanni (brat Reinera) bio je 1254. knez Zadra. ASV-Barbaro, III, 267; Benyovsky Latin, „Kretanje mletačkih knezova”, *passim*.

²⁷³ U međuvremenu je bio *capitano del Paisanatico* i potestat Chioggie. Gradenigo, *Serie dei podestà*, 35.

²⁷⁴ ÖNB-Barbaro, I, 157.

²⁷⁵ *Listine* I, 431, dok. 639; II, 13, dok. 24.

²⁷⁶ Brunelli, *Storia della città di Zara*, 443; Ljubić, „Ob odnošajih”, 111; Gradenigo, *Serie dei podestà*, 37.

²⁷⁷ Francesco Dandolo dolazi iz mletačke patricijske obitelji koja je dala više duždeva, iz grane obitelji mletačke župe di S. Luca (sin Giovannija zvanog Cane). Žena mu je bila Elizabeta Contarini, a jedini sin Gratone rano je umro. Imao je i tri kćeri: Marchesinu udanu za Sanuda, Sofiju udanu za Niccolò Gradeniga i Agnetu udanu za Faliera, i bio je upravitelj gradova, među ostalima i istarskih. Ravegnani, *Il traditore di Venezia*, 74.

²⁷⁸ Ortalli et al., *Povijest Venecije*1, 224.

vanju urotnika angažirali su se Senat, Vijeće desetorice i Vijeće četrdesetorice (*Quarantii*), a njihovi su članovi predstavljali prvenstvo malobrojnih moćnika.²⁷⁹ Novi je dužd obavljao razne diplomatske aktivnosti i prije duždevske pozicije te je bio upravitelj gradova, među ostalim na poziciji potestata i kapetan Sv. Lovreča (1322./1323.) i Kopra.²⁸⁰ Prije Kopra bio je i potestat Chioggie (1326.) i bailo u Negroponteu (1317.).²⁸¹ Kad je Francesco Dandolo postao dužd, Venecija je ubrzo osvojila i jugozapad Istre – gradove Pulu i Vodnjan (1331.)²⁸² i Bale (1332.), čiji su stanovnici potjerali upravitelje koje je postavio patrijarh. Ipak, istarski gradovi Labin i Milje, kao i neka naselja u unutrašnjosti, još nisu bili osvojeni, a 1334. novi je akvilejski patrijarh Bertrand de St. Ginnes zahtijevao od dužda povrat Pule, Bala i Vodnjana, pa 1335. dolazi do rata. Venecija pred Pulu šalje flotu predvođenu providurom mora Marinom Morosinijem, a vojsku na kopnu vodio je Giustiniano Giustinian, sin istoimenoga Giustiniana Giustiniana koji je Bale pokušavao osvojiti već 1328. godine.²⁸³ U pomoć im je kao zapovjednik mletačke vojske stigao i rapski knez Andrea Michieli te njegov rođak, krčki knez Dujam (nećak dužda Pietra Gradeniga). Andrea Michieli imao je važnu ulogu u vojnoj organizaciji toga istarskog rata²⁸⁴ te je bio zadužen za angažiranje Bartula Krčkog u vojnim akcijama 1335.,²⁸⁵ a za svoja vojna djelovanja bio je pohvaljen od Venecije²⁸⁶ te mu se isplaćuju troškovi²⁸⁷ i oprema galija.²⁸⁸ Naposljetku je sklopljen ugovor prema kojem je Venecija trebala akvilejskom patrijarhu platiti nadoknadu za „privremeno” zaposjednute gradove Pulu, Vodnjan i Bale.²⁸⁹

Početakom 1329. i Nin dolazi pod mletačku vlast, a Senat je za kneza postavio Niccolò Loredana (moguće koparskoga potestata i kapetana 1350.),²⁹⁰ koji je trebao

²⁷⁹ Ortalli et al., *Povijest Venecije* 1, 226.

²⁸⁰ Ravegnani, „Francesco Dandolo”.

²⁸¹ Gradenigo, *Serie dei podestà*, 35; Hopf, „Catalogues des gouverneurs”, 372.

²⁸² U Puli 1331. građani dižu pobunu, ubijaju članove obitelji Castropola i protjeruju njezine članove. Novi knez koji u ime *Serenissime* vlada gradom bio je Bertuccio Michieli. Nova komunalna palača postaje sjedište mletačkoga kneza (*conte di Pola*). Pietro Kandler, prir., *Codice diplomatico istriano: 1301. – 1350.*, sv. III (Trieste: Tipografia del Lloyd Austriaco, 1986), 1054, 1079-1081.

²⁸³ Miroslav Bertoša, „Politička povijest kaštela Bale do početka XVII. stoljeća”, *Istarski mozaik* XV (1973), br. 1: 38-46; Dane Gruber, *Povijest Istre* (Zagreb, 1924).

²⁸⁴ *Listine* I, 444, dok. 666.

²⁸⁵ *Listine* I, 450, dok. 674; 451, dok. 676.

²⁸⁶ *Listine* I, 450, dok. 674.

²⁸⁷ *Listine* I, 453, dok. 678-679.

²⁸⁸ Šime Ljubić, *Listine*, knj. II: *Od godine 1336-1347*, knj. II (Zagreb: JAZU, 1870), 13, dok. 26.

²⁸⁹ Bertoša, „Politička povijest kaštela Bale”, 44. Kasnije će, u ratu 1378. – 1381., patrijarh ponovno, ali neuspješno, pokušati osvojiti te istarske gradove u savezništvu s Ludovikom Anžuvincem. *Listine* I, 452, dok. 677. Michieli je morao dogovoriti godišnji namet za Mletke s Pulom.

²⁹⁰ http://toposdb.s11.novenaweb.info/web/topos_osoba/Pagetopos_Osoba.aspx?topos_osoba_id=337.

poštovati prava i slobode grada, ali i predstavljati sudsku vlast.²⁹¹ Tako su Mlečani privremeno, do Zadarskoga mira, zavladao čitavim istočnim Jadranom: Istrom, Dalmacijom od Krka i Osora do Dubrovnika (osim prostora Skradina i Omiša, koje su držali Bribirci, i područjem između Zrmanje i Cetine, gdje je vladao hrvatski velikaš Nelipac) te mletačkom Albanijom.²⁹² Osim toga, za duždevanja Francesca Dandola Venecija širi utjecaj i na svoje zaleđe – *Terrafermu*. Tamo je dođe 1328. na vlast došla obitelj Della Scala.²⁹³ Ekspanzionizam Mastina II. Della Scala (koji je 1336. bio gospodar Verone, Vicenze, Padove, Feltrea, Belluna, Brescie, Luce i drugih manjih gradova) doveo je do sukoba s Venecijom.²⁹⁴

Pod pokroviteljstvom Venecije rješava se i pitanje granica između Trogira i Šibenika 1329. godine.²⁹⁵ U Trogiru²⁹⁶ je tada knez bio Giovanni Gradenigo (1327. – 1333.), nećak nekadašnjega dužda Pietra Gradeniga (sin njegova brata Marina) i budući dužd.²⁹⁷ Obitelji Gradenigo i Dandolo bile su čvrsto povezane i osiguravale su si pozicije na mletačkom teritoriju.²⁹⁸ Za kneževanja Giovannija Gradeniga 1333. trogirskom komuna na trgu gradi zgradu „čiji je donji dio služio za gramatičku školu, a gornji za apoteku i skladište soli”.²⁹⁹ U Šibeniku se nakon osvajanja spominje *palatium comitatus* uz nekadašnju *palatium communitatis* 1333.³⁰⁰ U

²⁹¹ Bilo je određeno da knez ne smije primati darove i novac od Ninjana, a od prihoda komune dobivao je 600 mletačkih libara. Eduard Peričić, „Nin u doba hrvatskih narodnih vladara i njegova statutarna autonomija”, u: *Povijest grada Nina*, ur. Grga Novak i Vjekoslav Maštrović (Zadar: Institut JAZU u Zadru, 1969), 150.

²⁹² U tom razdoblju bosanski ban Stjepan II. Kotromanić pomiče prostor Bosanske banovine prema zapadu: zauzima prostor između Dubrovnika i Neretve, pa Cetine i Neretve, i županije Imotu, Duvno, Hlivno i Glamoč. Međutim, vlast Venecije nad Dalmacijom u 14. stoljeću nije dugo trajala – pojavom Anžuvinca Ludovika, kojem se put prema jugu otvara i smrću kneza Nelipca 1344. O tome više u: Ante Birin, „Knez Nelipac i krbavski knezovi Kurjakovići”, u: *Identitet Like: korijeni i razvitak*, ur. Željko Holjevac (Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2009), 221-237.

²⁹³ Scaglieri ulaze u Padovu i žele prisvojiti Treviso, što se i dogodilo 1329., kad su došli sve do Mestre. Tada Venecija koristi plaćenike. Ortalli et al., *Povijest Venecije* 1, 227-228.

²⁹⁴ Kupnjom Trevisa Venecija je prvi put osigurala posjed na kopnu gdje je imala upravitelje (iako je formalni akt potpisan tek 1344., za dužda Andree Dandola). Osvajanje Trevisa učvrstilo je mletačku snagu, pokazavši se korisnim i gospodarski, ali pravo širenje dogodilo se tek na prijelazu iz 14. u 15. stoljeće. Luici Simeoni, ur., *Jacopo Piacentini, Cronaca della guerra veneto-scaligera*, Miscellanea di Storia Veneta 5/1 (Venezia: La R. Deputazione Editrice, 1931).

²⁹⁵ Benyovsky Latin, *Srednjovjekovni Trogir*, 53.

²⁹⁶ Andreis, *Trogirsko plemstvo*, 307.

²⁹⁷ *Listine* I, 379, dok. 556; Franco Rossi, „Giovanni Gradenigo (figlio di Marino)”, u: DBI 58 (Roma: Istituto della Enciclopedia italiana, 2002).

²⁹⁸ Rossi, „Quasi una dinastia”, 170-187; Giuseppe Gullino, „Una famiglia nella storia: i Gradenigo”, u: *Grado, Venezia, i Gradenigo*, ur. Marino Zorzi i Suzy Marcon (Monfalcone; Venezia: Edizioni della Laguna; Biblioteca nazionale Marciana 2001), 141.

²⁹⁹ Benyovsky Latin, *Srednjovjekovni Trogir*, 53.

³⁰⁰ Danko Zelić, „O gradskoj loži u Šibeniku”, *Ars Adriatica* 4 (2014): 299-312.

Splitu se uz komunalnu palaču³⁰¹ gradi i *palatium commitis ubi potestas manebat*. U nekim se gradovima (Trogir, Pula) postojeće komunalne palače nakon mletačkoga osvajanja pretvaraju u kneževe palače, a njihov je smještaj redovito na glavnom gradskom trgu (gdje su građene komunalne palače),³⁰² za razliku od onih sagrađenih krajem 13. stoljeća u mjestima gdje prethodno nije bilo komunalnih palača, koje se grade uz gradski bedem. Ipak, i te se kneževe palače tada pregrađuju i nadograđuju – primjerice, rapski knez Andrea Michieli nastavio je 1334. projekt pregradnje palače koju je dao sagraditi njegov prethodnik (vjerojatno otac) knez Marco Michieli u vrijeme duždeva rođaka, dužda Giovannija Dandola, 80-ih godina 13. stoljeća.

Osim što se u vrijeme Francesca Dandola grade kneževe palače, zatvaraju se gradska vijeća te možemo pratiti i redakcije gradskih statuta (a stariji su uglavnom nesačuvani). Trogirski je statut iz 1322. (iako se oslanjao na onaj iz 1303), a u to je vrijeme napravljena i posljednja velika redakcija rapskoga statuta, koja uređuje odnos komune i njezina kneza: knez se nije smio povezati s lokalnom zajednicom ili imati privatni posjed na otoku, što je bitno različito od nekadašnjih knezova.³⁰³ U vrijeme mletačke vlasti tijekom prve polovine 14. stoljeća većina statuta doživjela je redakciju prilagođenu novim okolnostima: ne spominju se više gradski potestati (služba koja je postojala u komunama i koja je odgovala općinskim vlastima),³⁰⁴ iako su komune tražile jamstvo za svoja statutarna prava. Na temelju sačuvanih izvora možemo vidjeti da se općinska lokalna vijeća sastaju mnogo rjeđe nego prije mletačke vlasti.³⁰⁵ Stupanj autonomije u istočnjadranskim gradovima bio je rezultat političke povijesti, geopolitičkoga položaja i procesa razvoja gradske elite, a bio je izražavan i institucijama, općinskim tijelima, statutima.

Zanimljivo je također da su dalmatinski gradovi (Trogir, Split i Šibenik) koji su tek u 14. stoljeću došli pod mletačku vlast vrlo često imali kneževe iz obitelji koje su uglavnom dominirale u istarskim gradovima.³⁰⁶ Takvih primjera ima više: primjerice, u Trogiru su u vrijeme Francesca Dandola kneževi bili i dva Giustiniana, Pantalone (1331./1332.) i Michele (1334./1335.). (Moguće isti)

³⁰¹ U komunalnoj palači zasjedalo je vijeće koje je od 1334. bilo rezervirano samo za nasljedne plemiće. Izvori spominju *sala magna superiori palacio communis* 1337. godine. Tomislav Raukar, „Consilium generale i sustav vladanja u Splitu u XIV. stoljeću”, *Historijski zbornik* 37 (1984): 87-103.

³⁰² Benyovsky Latin, „Governmental Palaces”, 139.

³⁰³ Mlacović, *The Nobility*, 151.

³⁰⁴ Radić, „Neki aspekti kontrole”, 185-203.

³⁰⁵ Nella Lonza, „Splitski statut i praksa odlučivanja u Velikom vijeću sredinom 14. stoljeća”, u: *Splitski statut iz 1312. godine: povijest i pravo. Povodom 700. obljetnice*, ur. Željko Radić et al. (Split: Književni krug Split, 2015), 151-171 (154).

³⁰⁶ Vidi i: Katja Puppe, „Der lange Weg nach Istrien. Die venezianische Unterwerfung der Halbinsel, vornehmlich am Beispiel Kopers (1279-1349)” (doktorska disertacija, Fakultät für Geschichte, Kunst- und Orientwissenschaften der Universität Leipzig, 2017).

Michele spominje se kao knez Pule 1341. i *capitano del Paisanatico* 1309. godine. Pantalone je nakon Trogira bio knez Splita 1333. – 1336.³⁰⁷ I kneževi patricijske obitelji Molino pojavljuju se u Istri, osobito 20-ih godina 14. stoljeća,³⁰⁸ a kasnije i u dalmatinskim gradovima, Trogiru i Splitu. U Trogiru je 1337. – 1340. knez bio Filippo Molino,³⁰⁹ a vjerojatno je isti bio i knez Pule 1343. U Splitu je knez 1330./1331. bio Niccolò Molino. Moguće je da se radilo o područjima koja su bila nesigurna ili nestabilna (ili imala nestabilno zaleđe) te su onamo slani kneževi s većim vojnim iskustvom.

Slično se „cirkuliranje” pojedinih kneževa može primijetiti i između jakih trgovačkih središta toga područja: Dubrovnika, Chioggie, Kopra, Zadra u 14. stoljeću. Ipak, zadarski su kneževi često imali pozicije i u nestabilnijim gradovima i onim trgovački važnim – primjerice u Splitu je knez bio Donato Contarini (1329./1330.), poslije i knez Zadra (1338.).³¹⁰ Nakon što se situacija u Splitu stabilizirala, i u njemu se češće prate kneževi koji su obitavali u Zadru i Dubrovniku. Ovu pretpostavku trebalo bi potvrditi daljnjim istraživanjima, ali postavljanje kneževa zasigurno nije bilo nasumično. Dakako, neke su obitelji bile vezane uz lokalne zajednice gospodarskim vezama, pa i obiteljskim, a moguće je da je trgovačka povezanost ili potreba za jačom vojnom kontrolom imala veze s odabirom kneževa.

U Šibeniku (čije je zaleđe tada bilo nestabilno) za kneza je 1333. postavljen iskusni Marco Cornaro (potestat Pirana 1300. i knez Dubrovnika 1301., kad je u gradu bilo opasnosti od napada).³¹¹ Cornaro, budući dužd, po drugi se put oženio Skradinjankom. Godine 1336. sudjelovao je u ratu protiv Scaligerija i bio prvi mletački potestat Padove 1337./1338. pod Marsilijem da Carrara, novim gospodarom grada,³¹² a ponovno je bio knez Šibenika i 1342., pa knez Zadra u vrijeme pobune 1345. i netom prije duždevanja *capitano del Paisanatico* (1339./1340.) i potestat Kopra (1343./1344.).³¹³ Kad je bio knez Šibenika, bio je umiješan u su-

³⁰⁷ Tada je u gradu odlučeno da kandidati za vijeće moraju imati oca i djeda u vijeću i biti plemići, a ne stranci. Statutarnom odredbom iz 1333. pravosudna vlast ograničena je na manji krug obitelji, čime su ostali plemići bili vrlo nezadovoljni. Iduće je godine zatvoreno hvarsko Veliko vijeće prema nasljednom principu. Zdenka Janeković Römer, „Splitski statut – ogledalo razvoja komune”, u: *Splitski statut iz 1312. godine: povijest i pravo. Povodom 700. obljetnice*, ur. Željko Radić et al. (Split: Književni krug Split, 2015), 76-78.

³⁰⁸ http://toposdb.s11.novenaweb.info/web/topos_osoba/Pagetopos_OsobaList.aspx.

³⁰⁹ Andreis, *Trogirsko plemstvo*, 307. Prema genealogiji Cappellari, Francesco Molino bio je knez Trogira 1338., sin Giovannija. BMV-II Campidoglio, Cap3v103r.

³¹⁰ Brunelli, *Storia della citta di Zara*, 443; *Listine I*, 413, dok. 616.

³¹¹ Kohl, „The Indispensable Doge of Trecento Venice”, 207.

³¹² Kohl, *Padua under the Carrara*, 68-70, 351; BMV-II Campidoglio, Cap1v332r; Brunelli, *Storia della citta di Zara*, 429.

³¹³ *Listine II*, 137, dok. 232; Ljubić, „Ob odnošajih”, 111; Brunelli, *Storia della citta di Zara*, 443; Morteani, *Notizie storiche*, 326; Radossi, „Stemmi di S. Lorenzo”, 234; Kohl, „The Indispensable Doge of Trecento Venice”, 211.

kobe hrvatskih velikaša iz dalmatinskoga zaleđa.³¹⁴ S obzirom na odnos prema Bribircima, Venecija je početno bila u dobrim odnosima s Nelipcem, ali je zbog njegovih ambicija prema dalmatinskim gradovima (osobito Šibeniku) taj odnos postao suparnički, pa dolazi do sukoba s mletačkim Šibenikom, ali i Trogirom.

Kao što je rečeno, dubrovački su kneževi često prije ili nakon službe bili upravitelji Chioggie, Kopra i Zadra, što su bila važna trgovačka središta, a za Veneciju i od velike strateške važnosti. U Dubrovniku je 1328. knez bio Balduino Delfino, nekad potestat Chioggie, knez Zadra i Kopra.³¹⁵ Nakon Delfina knez je po drugi put bio Lodovico Morosini (1328. – 1331.), nekadašnji savjetnik kneza na odlasku (dok je Delfino bio knez Zadra). Dok je Lodovico Morosini bio u Chioggii, izabran je u komisiju koja je izvještavala Veliko vijeće o Dubrovniku.³¹⁶ Lodovicu Morosiniju bilo je određeno da u Dubrovniku gradi arsenal za galije 1329. godine.³¹⁷ To je bilo vrlo važno za konvoje koji su u vojne ili trgovačke svrhe trebali pristati u Dubrovniku. Već smo spomenuli da je dubrovačka općina krajem 20-ih godina 14. stoljeća počela s izgradnjom kamenih općinskih kuća uz Placu,³¹⁸ a u odluci iz 1333. izričito je naglašeno da su to kuće sagrađene *per mercatores*,³¹⁹ što se djelomično može povezati i s izgradnjom arsenala 1329. godine. Lodovico dolazi i u vrijeme otvorenoga sukoba sa srpskim vladarem (1327./1328.),³²⁰ nakon što je bio potestat Chioggie 1326. godine.³²¹ Barbarova genealogija ne spominje ga, a prema Cappellarijevoj genealogiji sin je Michaelea Albertinova također nekad dubrovačkoga (i zadarskoga) kneza.³²² Prema Barbarovoj je genealogiji Co(n) stanza Morosini, kći Michaelea Albertinova bila udana za sina ugarskoga kralja, dok je prema recentnim istraživanjima bila udana za Vladislava, sina srpskoga vladara Stefana Dragutina.³²³ Veza Morosinija i srpskoga dvora svakako bi

³¹⁴ Tu je obitelj Nelipčić nakon pada Mladena II. Bribirskog 1322. bila među najutjecajnijima, pogotovo za Nelipca II., sina Jurja (umro 1344.). On je u početku priznavao vlast Bribiraca, ali se poslije pridružio onima koji su porazili Mladena II. Bribirca zajedno s ugarskim kraljem. O tome više u: Birin, „Knez Nelipac i krbavski knezovi Kurjakovići”, 221-237.

³¹⁵ Brunelli, *Storia della citta di Zara*, 443; *Listine I*, 361-362, dok. 535; 287, dok. 445; http://toposdb.s11.novenaweb.info/web/topos_osoba/Pagetopos_Osoba.aspx?topos_osoba_id=97.

³¹⁶ *Listine II*, 363, dok. 538. Godine 1332. L. Morosini odlazi u Dubrovnik, a kapetan Jadranskoga mora bio je zadužen da ga ukrca i dovede u Veneciju 1332. *Listine I*, 391, dok. 577.

³¹⁷ *Listine I*, 163, dok. 12.

³¹⁸ Beritić, *Urbanistički razvitak Dubrovnika*, 19.

³¹⁹ *Libri reformationum* 5, 380.

³²⁰ Krekić, *Unequal Rivals*, 26.

³²¹ Miller, „Venice in the East Adriatic”, 292.

³²² BMV-II Campidoglio, Cap3v126v.

³²³ Enrica Salvatori, „Albertino Morosini”, u: DBI 77 (Roma: Istituto della Enciclopedia Italiana, 2012). O različitim podacima u izvorima vidi: Aleksandra Fostikov, Neven Isailović, „Ugovor o veridbi Vladislava II Nemanjića i Konstance Morozini”, *Mešovita građa* 39 (2018): 7-46; Štefanić, „The Morosinis in Hungary”, 12.

bila korištena u mletačkim diplomatskim aktivnostima u vrijeme opasnosti za Dubrovnik te je odabir pripadnika te mletačke obitelji bio namjeran. Posljednja pozicija Lodovica Morosinija za koju znamo jest da je bio knez Šibenika, što ne čudi jer je već imao iskustvo upravljanja gradom (kao potestat/načelnik u vrijeme prije mletačke vlasti).³²⁴

U vrijeme idućega dubrovačkoga kneza, Marca Giustiniana (1332./1333.),³²⁵ zatvara se dubrovačko vijeće.³²⁶ Godine 1334. dubrovački je knez Niccolò Faliero; prethodno je bio knez Zadra (1332.)³²⁷ i potestat Kopra (1327.), a kasnije potestat Chioggie (1340.).³²⁸ Prema jednoj genealogiji, bio je brat Benedetta (Bellesta) Faliera, dubrovačkoga kneza iz 1306.³²⁹ U vrijeme Faliera u Dubrovnik je poslan brod protiv gusara (*unum lignum pro armando contra cursarios*).³³⁰ Godine 1337. kapetanu Kulfa Tomi Viadru naloženo je da sakupi brodove (galije) u Dubrovniku i stavi ih u red da mogu krenuti na put.³³¹ Budući dužd Marino Faliero bio je 1329. *capitano del Paisanatico*, a 1333. potestat Izole. Od 1338. do 1340. knez Dubrovnika bio je Filippo Belegno, vjerojatno isti onaj koji je 1323. i 1333. bio potestat Chioggie i 1316. *capitano del Paisanatico*³³² (1329. spominje se i kao *bailo e capitano di Negroponte*).³³³

Idući je dužd ponovno bio jedan Gradenigo: Bartolomeo (1339. – 1342.), a 1342. obnavlja se primirje s carigradskim carem Giovannijem Paleologom i produljuje valjanost ugovora koji je mletačkim trgovcima osiguravao unosnu zaradu. Određeno je i smirivanje razmirica među nekim istočnojadranskim (susjednim) općinama da bi se postigla stabilnost i osigurala koordinacija, pri čemu su glavnu ulogu imali kneževi. Primjerice, 1339. rješava se sukob između Trogira i Splita,³³⁴

³²⁴ Miller, „Venice in the East Adriatic”, 292.

³²⁵ Koji je, prema Cappellarijevoj genealogiji, bio sin Pancrazija i unuk Giustiniana. BMV-II Campidoglio, Ca2v138v.

³²⁶ Janeković Römer, „Zatvaranje dubrovačkog plemstva”, 90; Krekić, *Unequal Rivals*, 14, 26; BMV-II Campidoglio, Cap2v145v; ASV-Barbaro, VII, 452.

³²⁷ *Listine I*, 428-429, dok. 633.

³²⁸ Brunelli, *Storia della citta di Zara*, 443; Ljubić, „Ob odnošajih”, 111; *Listine I*, 431, dok. 639; Gradenigo, *Serie dei podestà*, 37. U vrijeme kneza Darda Bemba, prema Cappellarijevoj genealogiji, Niccolò Faliero sudjelovao je 1333. u posredovanju među frakcijama u Trogiru. BMV-II Campidoglio, Cap2v66r; Ravegnani, *Il traditore di Venezia*, 11; Vittorio Lazzarini, „M. F. la congiura”, *Nuovo Arch. Veneto XIII* (1897).

³²⁹ BMV-II Campidoglio, Cap2v66r; Ljubić, „Ob odnošajih”, 111; Brunelli, *Storia della citta di Zara*, 443; *Listine I*, 431, dok. 639.

³³⁰ *Listine II*, 12, dok. 19.

³³¹ *Listine II*, 12, dok. 19; 13, dok. 24.

³³² *Listine II*, 32, dok. 51; Gradenigo, *Serie dei podestà*, 36; Radossi, „Stemmi di S. Lorenzo”, 234.

³³³ Hopf, „Catalogues des gouverneurs”, 372.

³³⁴ *Listine II*, 37, dok. 69.

Splita i Brača³³⁵ te između Cresa, Raba i Krka.³³⁶ Ipak, i u razdoblju toga dužda bilo je unutarnjih nestabilnosti, veliko nevrijeme i *aqua alta* 1340./1341. te 1342. pobuna na Kreti.³³⁷

Bartolomeo Gradenigo bio je sin Angela, rođaka Pietra Gradeniga (župa S. Lio). Žena mu je bila Maddalena Contarini,³³⁸ s kojom nije imao djece, a druga žena bila mu je Maddalena, sestra budućega dužda Andree Dandola. Kao što je naglašeno, dosta obiteljskih veza između Gradeniga i Dandola činilo je neformalni savez tih dominantnih obitelji, koji je omogućavao namještanje izbora duždeva.³³⁹ Dužd Bartolomeo bio je knez Dubrovnika čak tri puta (1310., 1312./1313. i 1320.) i potestat Kopra 1329. godine. Prema Barbaru, imao je djecu Niccolò, Pietra, Marca i Almora te brata Bertuccia³⁴⁰ (Niccolòov sin Giovanni Gradenigo bio je 1344. kaštelan Coronea i Modonea, a 1347. splitski knez).³⁴¹ Prema nekim istraživanjima, Bartolomeo Gradenigo, budući dužd, više se puta ženio i imao mnogo djece, pa se uz spomenute sinove navode još i Bertuccio, koji je bio potestat u Chioggi 1327./1328. (umro je prije oca), zatim Pietro, koji je bio knez Trogira 1355., te Giovanni i Antonio, koji su bili kneževi Raba, jedan 1346.,³⁴² a drugi 1348. godine.³⁴³ Zna se da je Giovanni Gradenigo na Rabu ušao u koleganciju s Franciscom Loredanom, svojim šurjakom, nećakom Jacomellom Contarenom i najbogatijim rapskim plemićem,³⁴⁴ ali tek nakon smrti svojega oca. Naime, sve vrste kolegancije bile su zabranjene za duždevu obitelj u *prommissione* Bartola Gradeniga.³⁴⁵

Kad je u Trogiru zatvoreno gradsko vijeće, knez je bio Marco Celsi (1340./1341.). On je ponovno bio knez i 1349. – 1351.³⁴⁶ Trogirski knez 1341. – 1344. bio je Niccolò Barbarigo,³⁴⁷ član još jedne obitelji koja je bila znatno prisutnija u Istri i na Kvarneru – Filippo je bio knez Osora 1319., Giacomo potestat Rovinja 1331., Pie-

³³⁵ Listine II, 34, dok. 58.

³³⁶ Listine II, 33, dok. 55.

³³⁷ Ortalli et al., *Povijest Venecije* 1, 231.

³³⁸ Ravegnani, *Il traditore di Venezia*, 74

³³⁹ Rossi, „Quasi una dinastia”, 170-187.

³⁴⁰ ÖNB-Barbaro, I, 185v.

³⁴¹ Franco Rossi, „Giovanni Gradenigo (di Niccolò)”, u: DBI 58 (Roma: Istituto della Enciclopedia italiana, 2002).

³⁴² Franco Rossi, „Giovanni Gradenigo (di Bartolomeo)”, u: DBI 58 (Roma: Istituto della Enciclopedia italiana, 2002). I prema Cappellariju, Bartolomeo je imao i sina Giovannija. BMV-II Campidoglio, Cap2v175r.

³⁴³ Rossi, „Bartolomeo Gradenigo”.

³⁴⁴ Mlacović, *Gradani plemići*, 152-153.

³⁴⁵ Hurlburt, *The Dogaressa of Venice*, 30.

³⁴⁶ Andreis, *Trogirsko plemstvo*, 307.

³⁴⁷ Prema Cappellarijevoj genealogiji, bio je knez 1341. godine. BMV-II Campidoglio, Cap1v90r. ASV-Barbaro, I, 169.

tro potestat Pirana 1330., Tommaso *capitano del Paisanatico* 1321./1322., a Marco (moguće Tommasov sin) *capitano del Paisanatico*, i to 1345. godine.³⁴⁸ U razdoblju 1341./1342. knez Dubrovnika bio je Giovanni, sin Pietra Foscarina (prije toga je 1331. bio potestat Pirana, a 1332. potestat Kopra, 1334. potestat Chioggie i 1336. – 1338. knez Splita).³⁴⁹ Među ostalim, sudjelovao je u sastavljanju *prommissione* dužda Francesca Dandola 1329. te bio izbornik dužda Andree Dandola 1343. godine.³⁵⁰

Kao što je rečeno, kao osoba velikoga vojnog iskustva, budući dužd Marco Cornaro 1342. po drugi je put izabran za kneza Šibenika³⁵¹ jer je 1341. obnovljen sukob s gradom (ometana je trgovina grada sa zaleđem, a uz Veneciju su tada stali i Kurjakovići).³⁵² Venecija šalje u pregovore nekadašnjega kneza Splita (1329./1330.) i Zadra (1338.)³⁵³ Donata Contarena, koji je tražio odštetu za napade na šibenski kotar.³⁵⁴ U te pregovore bio je uključen i šibenski knez Marco Cornaro,³⁵⁵ te je 1343. napokon potpisan mir, a Nelipac zauzvrat dobiva mletačko građanstvo (Marco Cornaro vraća se u Veneciju i postaje savjetnik za dalmatinske gradove, a to je već vrijeme novoga dužda, Andree Dandola).

Kriza Venecije na istočnom Jadranu

Dužd Andrea Dandolo (1342. – 1354.) bio je pripadnik poznate duždevske obitelji, ali ne iz grane kojoj je pripadao dužd Francesco Dandolo. Prema nekim istraživanjima, Andrea je bio sin Tommasa i unuk istoimenoga Andree Dandola zvanog Calvo, sina dužda Giovannija i nekadašnjega upravitelja istočnojadranskih gradova.³⁵⁶ Andrea Dandolo imao je visoke dužnosti i prije stupanja na mje-

³⁴⁸ BMV-II Campidoglio, Cap1v93r.

³⁴⁹ *Listine* II, 9, dok. 14; 32, dok. 52; Gradenigo, *Serie dei podestà*, 36; Morteani, *Notizie storiche*, 327.

³⁵⁰ Izvori spominju dva Giovannija Foscarinija u prvoj polovini 14. stoljeća, a nije ih uvijek lako razlikovati bez patronima ili druge naznake podrijetla. Drugi je bio poznat po nadimku Ciera, sin Marina, koji je 1350. bio zapovjednik deset galija protiv Genovljana (na putu prema Coroneu i Modoneu zastao je i u Dubrovniku, gdje se regrupirao). Giorgio Ravegnani, „Giovanni Foscarini detto Ciera”, u: DBI 49 (Roma: Istituto della Enciclopedia italiana, 1997); ÖNB-Barbaro, II, 133v.

³⁵¹ Kohl, „The Indispensable Doge of Trecento Venice”, 211. On je bio i kapetan Pazenatika. François Xavier Leduc, prir., *Venezia-Senato. Deliberazione miste. Registro XVII: 1339-1340* (Venezia: Istituto veneto di scienze, lettere ed arti, 2005), br. 5.

³⁵² Dužd je 1341. tražio savjet Marca Cornara, Giovannija Marina Zorzija i Marca Morosinija vezano uz ugovor grada i Kurjakovića. Kohl, „The Indispensable Doge of Trecento Venice”, 210. O tome vidi i: Birin, „Knez Nelipac i krbavski knezovi Kurjakovići”, *passim*.

³⁵³ Brunelli, *Storia della città di Zara*, 443; *Listine* I, 413, dok. 616.

³⁵⁴ Ante Birin, „Knez Nelipac i hrvatski velikaški rod Nelipčića” (doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2006), 43.

³⁵⁵ Kohl, „The Indispensable Doge of Trecento Venice”, 211-212.

³⁵⁶ Girgensohn, Rössler, „Il procuratore dimezzato”, 27-60. Prema Barbarovoj genealogiji, djed dužda Andree Dandola bio je Leonardo. ÖNB-Barbaro, I, 135; BMV-II Campidoglio, Cap2v8r; Giorgio

sto dužda (bio je potestat Trsta devet godina prije duždevanja), ali se fokusirao i na preuređenje pravosuđa, osnivanje mletačkoga arhiva (*Liber Albus* i *Liber Blancus*), a napisao je i poznate *Annales* ili *Chronicon Danduli* i *Chronicon Breve* – nacrt za *Annales* do 1342.³⁵⁷ Dandolo postaje dužd kad se u Veneciji pojavljuje inicijativa da se Velikom vijeću vrati stari sjaj: ovaj dužd želi svojim djelima očuvati slavnu memoriju grada i obraniti zakonodavno prvenstvo Velikoga vijeća.³⁵⁸ Ali to je i razdoblje problema – u Veneciji izbija veliki požar te 1348. „crna smrt”, koja izbija i u istočnojadranskim gradovima. U godini duždeve smrti (1354.) Venecija doživljava poraz od Genovljana kod otoka Sapienze.³⁵⁹ K tome u nekim gradovima dolazi do pobuna, djelomično zbog sve većega jačanja ugarskoga kralja Ludovika Anžuvinca, koji je okupljao snage protiv Venecije. Poznata je pobuna Zadra 1345. nakon koje je uslijedila opsada opisana u srednjovjekovnoj kronici.³⁶⁰ Izbija pobuna i u Kopru.³⁶¹

Dubrovnik je već bio vrlo važno mletačko odredište za put prema Levantu: tu su se okupljale lađe koje su išle u Carigrad ili na Sredozemno more, kao primjerice 1342. u vrijeme Giovannija Foscarena (nekad kneza Splita, Pirana i Chioggie).³⁶² Prethodno su u gradovima okupljali 50 mornara koji su kretali na put galijom. Slično je bilo i iduće godine: tri su se galije, krenuvši iz Venecije, trebale opskrbiti sa 50 mornara po Dalmaciji te se naći u Dubrovniku, odakle su kretale dalje na put.³⁶³ Osim toga u Dubrovniku se preuzimala roba iz zaleđa koju su dubrovački trgovci donosili iz rudnika u Bosni i Srbiji.

Budući dužd Marino Faliero³⁶⁴ bio je u to vrijeme potestat Chioggie (1342./1343.), a njegov brat Ordelafo (koji je umro od kuge 1348.) potestat Pule 1341./1342.³⁶⁵

Ravegnani, „Andrea Dandolo”, u: DBI 32 (Roma: Istituto della Enciclopedia italiana, 1986). Žena mu je bila Francesca Morosini, a imali su sinove Fantina i Leonarda te kćer Zanettu. Hurlburt, *The Dogarossa of Venice*, 190; Schulz, „The Houses of the Dandolo”, 403.

³⁵⁷ Serban Marin, „A Double Pathfinder’s Condition: Andrea Dandolo and His Chronicles”, *Annuario. Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica* 12-13 (2010-2011): 41-122.

³⁵⁸ Ortalli et al., *Povijest Venecije* 1, 228-229; Janeković Römer, „Zatvaranje dubrovačkog plemstva”, 102.

³⁵⁹ Ortalli et al., *Povijest Venecije* 1, 230-232.

³⁶⁰ Branimir Glavičić et al., *Obsidio Iadrensis = Opsada Zadra*, Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium 54, Scriptorum VI (dalje: *Obsidio Iadrensis*) (Zagreb: HAZU, 2007); Sandra Begonja, „Srednjovjekovno djelo Obsidio Iadrensis / Opsada Zadra kao povijesni izvor za prikaz vojnopomorske moći Venecije u 14. stoljeću”, *Povijesni prilozi* 33 (2014), br. 47: 81-139.

³⁶¹ Giovanni Cesca, *La Sollevazione Di Capodistria nel 1348: 100 Documenti Inediti* (Verona: Drucker e Tedeschi, 1882).

³⁶² *Listine* II, 9, dok. 14; 32, dok. 52; Gradenigo, *Serie dei podestà*, 36; Morteani, *Notizie storiche*, 327.

³⁶³ *Listine* II, 190, dok. 318.

³⁶⁴ Iako je Marino također imao brata Nicolu prema Cappellarijevoj genealogiji.

³⁶⁵ Francesca Girardi, prir., *Venezia-Senato. Deliberazione miste. Registro XX: 1341-1342* (Venezia: Istituto Veneto di scienze, lettere ed arti, 2004), br. 142.

Jedan drugi Giovanni Delfino (ne Balduinov ujak),³⁶⁶ a i budući dužd (1356. – 1361.), bio je jedan od elektora³⁶⁷ duždeva Giovannija Soranza i Francesca Dandola, a poslije je bio aktivan u borbi protiv Ludovika Anžuvinca.³⁶⁸

Pobuna Zadra dogodila se kad je knez grada bio Marco Cornaro (budući dužd i nekadašnji knez Šibenika). Tada je već postojao otvoreni sukob Zadra s Pagom, a i dio Zadrana ponovno se počeo priklanjati kralju nakon dolaska Ludovika I. Anžuvinca na vlast u Ugarskoj 1342. godine. U kronici *Obsidio Iadrensis* sačuvan je podatak i o službenim pismima iz 1345. koja dužd Andrea Dandolo šalje knezu Cornaru te zadarskim sucima, Vijeću i komuni, u kojima traži da grad ostane vjeran Veneciji.³⁶⁹ Međutim, nakon pobune Zadrana Marco Cornaro evakuiran je iz grada³⁷⁰ te odlazi u Nin, gdje se okupljala velika mletačka vojska protiv Zadra,³⁷¹ koordinirana i organizirana preko kneževa. Godine 1345. rapski knez Andrea Michieli bio je zadužen slati uhode u Ugarsku te mora nagovoriti krčke knezove Dujma i Bartula da prekinu savez sa Zadrom.³⁷² Dužd Andrea Dandolo piše Andrei Michieliju o velikoj vojsci koja se skuplja u Ninu na čelu sa zapovjednikom Marcom Giustinianom,³⁷³ koji je tada bio potestat i kapetan Kopra³⁷⁴, kad se grad pobunio i zapalio pretorsku palaču. Na to Venecija šalje vojsku s Marcom Giustinianom i Marcom Soranzom.³⁷⁵ Marco Giustinian postao je 1347.,³⁷⁶ nakon osvajanja Zadra, knez toga grada.³⁷⁷

Osim rapskom, i dubrovačkom se knezu odredilo slanje galija pred Zadar,³⁷⁸ a isto se tražilo i od Šibenika, Splita i Trogira.³⁷⁹ Opsada Zadra trajala je sve do 1347., a nakon pobjede Mlečana sinu zapovjednika, Francischinu Giustinianu, dana je počast da u svečane dane može ući u mletačko vijeće.³⁸⁰ Iako je kralj Ludovik

³⁶⁶ Daljnji rođak Balduina, sin Benetta, Ss. Apostoli.

³⁶⁷ O elektorima vidi: Kohl, „The Serrata of the Greater Council”, 8-11.

³⁶⁸ Gigliola Bianchini, „Giovanni Dolfin”, u: DBI 40 (Roma: Istituto della Enciclopedia italiana, 1991).

³⁶⁹ Begonja, „Srednjovjekovno djelo Obsidio Iadrensis”, 88.

³⁷⁰ Kohl, „The Indispensable Doge of Trecento Venice”, 213.

³⁷¹ *Obsidio Iadrensis*, 23.

³⁷² *Listine II*, 274, dok. 456.

³⁷³ Begonja, „Srednjovjekovno djelo Obsidio Iadrensis”, 6.

³⁷⁴ Pompeo Litta, *Le famiglie celebri italiane, s.v. Giustiniani di Venezia*, tav. IV (1781-1851).

³⁷⁵ Giorgio Ravegnani, „Pancrazio Giustinian”, u: DBI 57 (Roma: Istituto della Enciclopedia italiana, 2001).

³⁷⁶ Po nekima, nije isti jer je ovaj umro 1346. Marco di Giorgio Ravegnani, „Giustinian”, u: DBI 57 (Roma: Istituto della Enciclopedia italiana, 2001).

³⁷⁷ Knez Marco Giustinian primio je 1347. prisegu od Giacoma Delfina (moguće sina Balduina Delfina). ASV-Barbaro, III, 267; *Listine II*, 431, dok. 683 i 684.

³⁷⁸ *Obsidio Iadrensis*, 298, bilj. 42.

³⁷⁹ *Listine II*, 260, dok. 437.

³⁸⁰ *Listine II*, 27, dok. 657.

poslao svoju vojsku pod Zadar, bio je pobijeđen, pa grad ostaje u mletačkim rukama sve do Zadarskoga mira 1358., a grad se u tom razdoblju vojno opremao i gradio fortifikacije.³⁸¹ Početkom 1347. novi zadarski knez i savjetnici³⁸² preuzeli su izvršnu i sudsku vlast u Zadru,³⁸³ gradu se nameću porezi i prihodi.³⁸⁴ Novi knez Marco Giustinian dobiva naputke³⁸⁵ za izgradnju kaštela,³⁸⁶ a radove na fortifikaciji nastavlja i idući knez Paolo Loredan (1348.),³⁸⁷ član obitelji koju se češće može naći na pozicijama u Istri.³⁸⁸ Njegovo vojno iskustvo sigurno je pridonijelo izboru za zadarskoga kneza (bio je uključen i u borbe u *Terrafermi* protiv Della Scala, a 1353. bio je zapovjednik protiv Genovljana).³⁸⁹ Paolo Loredan moguće je sin Niccolò, prvoga kneza Nina nakon osvajanja 1329., koji je bio i *capitano del Paisanatico* 1342./1343. i 1344./1345. te potestat i kapetan Kopra 1350. godine.³⁹⁰ I idući se zadarski kneževi bave vojnim opremanjem grada: Giustiniano Giustinian primio je 1351. novac za vojničke plaće i vojne sprave te naputke vezane za očuvanje i obranu tvrđave u Zadru.³⁹¹ Moguće je da je to isti knez koji je već bio u Zadru 1340. (a istoimeni se plemić spominje i kao potestat Chioggie 1344. i 1354.).³⁹² Giustinian, sin Giustiniana i 1335. branio je Pulu i Vodnjan od pokušaja ponovnoga preuzimanja gradova od akvilejskoga patrijarha te je ondje bio zapovjednik kopnene vojske.³⁹³

³⁸¹ Ivo Petricioli, *Umjetnička baština Zadra* (Zagreb: Matica hrvatska, 2005), 18.

³⁸² *Listine II*, 425-428, dok. 675.

³⁸³ Tomislav Popić, *Krojenje pravde. Zadarsko sudstvo u srednjem vijeku (1358. – 1458.)* (Zagreb: Plejada, 2014), 64.

³⁸⁴ Šime Peričić, *Razvitak gospodarstva Zadra i okolice u prošlosti* (Zagreb; Zadar: HAZU, 1999), 123, 124.

³⁸⁵ *Listine II*, 434-435, dok. 689.

³⁸⁶ Kaštel se gradio 1347. te je morao biti izdvojen od grada i ostalih bedema. Trebao je imati, kao i ostale utvrde, svoju pitku vodu, jarak i brisani prostor da se ne bi ponovila situacija iz 1345. godine. Emil Hilje, „Mletački kaštel u Zadru”, *Ars Adriatica* 1 (2011): 109-116 (110). Dio zadarskih plemića odvodi se u Veneciju za taoce. Osim toga 1347. Venecija uvodi u Zadru novi sistem daća (*reformatio-nes datiorum*), koje su sve pripale mletačkoj komori.

³⁸⁷ *Listine III*, 66, dok. 98.

³⁸⁸ Kao potestat i kapetan Kopra spominje se nešto ranije i Marco Loredan (1320.), a 1340. bio je i potestat Rovinja te jedan od elektora dužda Andree Dandola. Moguće je da je to sin Pietra koji se spominje kao aktivan u borbama protiv Scaligerija. Michaele Loredan spominje se kao potestat Pira na 1318. i 1323.

³⁸⁹ BMV-II Campidoglio, Cap2v226v.

³⁹⁰ http://toposdb.s11.novenaweb.info/web/topos_osoba/Pagetopos_Osoba.aspx?topos_osoba_id=337.

³⁹¹ *Listine III*, 205, dok. 302; 209, dok. 309.

³⁹² Brunelli, *Storia della citta di Zara*, 443; Gradenigo, *Serie dei podestà*, 37; *Listine III*, 205, dok. 302; 209, dok. 309.

³⁹³ Bertoša, „Politička povijest kaštela Bale”, *passim*.

Sigurno je i kuga u Veneciji i istočnojadranskim gradovima pridonijela gubitku kontrole nad mletačkim teritorijem i jačanju krize.³⁹⁴ Sačuvani su podaci trogirskih i splitskih poslanika koji Mlečane obavještavaju o kugi koja je 1348. bjesnila među njihovim građanima.³⁹⁵ Knez Trogira tada je bio Marco Rugini, koji je ponovno postavljen 1350. – 1353.³⁹⁶ (a 1338. bio je kaštelan Coronea i Modonea).³⁹⁷

Ludovik je nakon poraza pred Zadrom potpisao primirje s Venecijom (1348. – 1356.), ali 1352. kralj se povezuje s Genovom i iduće godine osvaja zaleđe Dalmacije, prostor između Cetine i Neretve. To je vrijeme kad je opasnost od ugarskoga osvajanja bivala sve veća, a unutarnje neprilike nisu pridonijele stabilnosti sustava (primjerice, urota dužda Marina Faliera koji je stolovao kratko, 1354./1355.).³⁹⁸ Marino Faliero³⁹⁹ nesumnjivo je jedna od najkontroverznijih i najintrigantnijih figura u povijesti mletačkih duždeva. Prošao je dugu karijeru u službi Venecije, gotovo neprestano obnašajući brojne i prestižne dužnosti: član Vijeća desetorice,⁴⁰⁰ diplomat, vojskovođa, upravitelj mletačkih posjeda, potestat i knez gradova i sve što je opisivalo tadašnjega patricija.⁴⁰¹ Zajedno s rapskim knezom Andreom Michielijem bio je ovlašten da daje nagradu onima koji su pomogli hvatanju izdajica i sudionika urote.⁴⁰² Također je imao upravljačkoga iskustva na istočnom Jadranu – 1333. bio je knez Hvara i Brača, više puta potestat Chioggie,⁴⁰³ ali i gradova *Terraferme* – Padove (1338., 1350.), Trevisa (1339., 1346.), te kapetan Pazenatika 1328./1329. i neposredno prije duždevanja 1355. godine.

³⁹⁴ Kuga je moguće u istočnojadranske gradove i došla iz Venecije, koju je pogodila početkom 1348., ali mogla je doći i kopnenim putem. Više u: Gordan Ravančić, „Prilog proučavanju Crne smrti u dalmatinskom gradu (1348. – 1353.) – raspon izvorne građe i stanje istraženosti na primjerima Dubrovnika, Splita i Zadra”, *Povijesni prilozi* 23 (2004), br. 26: 15.

³⁹⁵ Poznato je da su 1348. Trogirani pokušali pomoći knezu Mladenu Šubiću, koji je bio obolio, a kasnije i umro od kuge (pokopan u katedrali). Benyovsky Latin, *Srednjovjekovni Trogir*, 19.

³⁹⁶ Andreis, *Trogirsko plemstvo*, 307.

³⁹⁷ Hopf, „Catalogues des gouverneurs”, 379. Od 1344. do 1346. trogirski je knez Pietro Memo, a u Splitu Marco Memmo. Andreis, *Trogirsko plemstvo*, 307; DAS-Inventar arhiva stare splitske općine, kut. 8-9, sv. 23/8-9, nedatirano (za podatak zahvaljujem kolegici Toniji Andrić).

³⁹⁸ Daniele Dibello, „La stabilità delle istituzioni veneziane nel Trecento. Aspetti politici, economici e culturali nella gestione della congiura di Marino Falier”, *Reti Medievali Rivista* 19 (2018), br. 2. Potomak je Angela, brata nekadašnjega dužda Vitalea iz 11. stoljeća (njegov praunuk je Marinov djed). BMV-II Campidoglio, Cap2v67v.

³⁹⁹ Rođen je oko 1285. u važnoj obitelji vrlo drevnoga podrijetla, koja je u svoju povijest uključivala dva dužda (Vitale i Ordellafo u 11. i 12. stoljeću).

⁴⁰⁰ Ravegnani, *Il traditore di Venezia*, 15.

⁴⁰¹ Giovanni Pillinini, „Marino Falier e la crisi economica e politica della metà del ‘300 a Venezia”, *Archivio Veneto* 83 (1968): 45-71.

⁴⁰² Zago, *Consiglio dei Dieci*, 35, dok. 46. Godine 1323. bio je *capitano e bailo* Negropontea (Euboea), a 1326. i 1327. opet član Vijeća desetorice. Godine 1327. bio je veleposlanik u Bologni zajedno s Marcom Michielijem.

⁴⁰³ *Listine* I, 422, dok. 520; Gradenigo, *Serie dei podestà*, 36; Radossi, „Stemmi di S. Lorenzo”, 234.

Obiteljski je bio povezan sa starim aristokratskim obiteljima. Dvaput se ženio: prva žena bila je moguće Contarini,⁴⁰⁴ a druga Aluica (Ludovica) Gradenigo, kći Niccolòa i unuka dužda Pietra Gradeniga, s kojom nije imao djece. Zbog svega toga visoko mišljenje o njemu imala je i mletačka vlada, pa je bilo iznenađujuće da je nekoliko mjeseci nakon njegova izbora dužd vodio zavjeru kojoj je cilj bio svrgnuti mletačku aristokraciju, oslanjajući se pritom i na *popolare* uključene u pomorsku trgovinu. Urota 15. i 16. travnja 1355. nije uspjela, a svi vođe zavjere su pogubljeni. Činjenica je doduše da je Marino Faliero i sam imao znatan prihod od komercijalnih aktivnosti koje su se obavljale u njegovo ime. Možda je njegova orijentacija prema trgovini jedan od razloga nezadovoljstva novim mjerama središnjice koje su ju monopolizirale na uzak krug obitelji.⁴⁰⁵ U doba njegova duždevanja kneževi gradova na Jadranu bili su pripadnici starih, ali, zanimljivo, i novih „trgovačkih” obitelji, koji se više nisu pojavljivali na tim pozicijama nakon urote Tiepolo-Querini: u njegovo vrijeme Giovanni Querini kapetan je Sv. Lovreča (1355.), gdje je imao poziciju i 1306. (a poslije urote Tiepolo-Querini bio je potestat Pule kad još nije bila pod Venecijom.). Sin Marina brata Marca Faliera bio je pak knez Zadra prije Zadarskoga mira 1357. te je bio kažnjen jer je izgubio grad od kralja Ludovika.⁴⁰⁶

Nakon Marina Faliera dužd nakratko postaje Giovanni Gradenigo (1355./1356.),⁴⁰⁷ nećak nekadašnjega dužda Pietra, sin Marina Gradeniga i Marie Dandolo.⁴⁰⁸ Vjerojatno je on bio potestat Kopra 1338.⁴⁰⁹ i 1352., a 1353. *capitano del Paisanatico*.⁴¹⁰ Moguće je da je bio knez Trogira 1329. Nakon njega dužd je od 1356. bio Giovanni Delfino,⁴¹¹ sin Benetta (Bella)⁴¹² koji je bio angažiran u onemogućavanju zavjere koju je vodio Marino Bacconio.⁴¹³ Giovanni Delfino bio je 1313. *capitano del Paisanatico*.⁴¹⁴ Čini se da je izbjegao svoj izbor za kneza Dubrovnika za tri dvogodišnja termina, ali mnogi su duždevi prije te službe bili rektori ili kneževi

⁴⁰⁴ Imali su sinove Marca i Nicoletta te kćer Luciju, udanu za Franceschina Giustiniana 1348. (sina zadarskoga kneza Marca Giustiniana). *Listine* II, 27, dok. 657; Ravegnani, *Il traditore di Venezia*, 11.

⁴⁰⁵ Ravegnani, *Il traditore di Venezia*, 22.

⁴⁰⁶ ASV-Barbaro, III, 19; *Listine* III, 381-382, dok. 548.

⁴⁰⁷ Suzanne Mariko Miller, „Letters from the front(ier). Venetian rectors in Dalmatia, on the brink of war (1355)”, *Medioevo adriatico* 1 (2007): 7-30.

⁴⁰⁸ Bio je oženjen Felipom. Hurlburt, *The Dogaresa of Venice*, 190.

⁴⁰⁹ Leduc, *Venezia-Senato. Deliberazione miste XVII*, br. 1060.

⁴¹⁰ Andreis, *Trogirsko plemstvo*, 307; Gradenigo, *Serie dei podestà*, 37; Radossi, „Stemmi di S. Lorenzo”, 234.

⁴¹¹ Miller, „Venice in the East Adriatic”, 293.

⁴¹² Bianchini, „Giovanni Dolfin”, *passim*; ASV-Barbaro, III, 257.

⁴¹³ ASV-Barbaro, III, 247, 249, 251, 257. Druga mu je žena bila Caterina Giustinian, a imali su djecu Piera, Franceschinu, Costanzu i Luciju.

⁴¹⁴ Giovanni Radossi, „Stemmi di rettori, vescovi di famiglie e di famiglie notabili di Cittanova d'Istria”, *Atti XIX* (1989): 253-333 (330); Radossi, „Stemmi di S. Lorenzo”, 234.

u istočnojadranskim gradovima: npr. Francisco Dandolo i Marino Faliero.⁴¹⁵ Bio je upravitelj gradova u *Terrafermi* (Padova 1535., Verona 1354.) te zapovjednik vojske protiv ugarskoga kralja.⁴¹⁶

Ugarski kralj Ludovik Anžuvinao krenuo je nakon isteka primirja 1356. u dvogodišnji rat s Venecijom te osvojio područja u blizini dalmatinskih gradova (Omiš, Klis), ali i *Terraferme*. Mletačka je vlast nad cijelim istočnim Jadranom u 14. stoljeću bila kratkotrajna zbog različitih nepovoljnih okolnosti: unutarnjih nestabilnosti, novoga rata s Genovom (1350. – 1355.), a osobito zbog sukoba s Ugarskom, koja pojačava pritisak na istočni Jadran (osobito od 1344.). Ugarski vladari iz nove anžuvinske dinastije imali su ambiciju stvoriti moćnu kontinentalno-pomorsku državu, za što im je vlast nad istočnim Jadranom bila ključna, te su za to koristili veze s hrvatskim velikašima iz zaleđa. U toj „kampanji” Anžuvinao u 14. stoljeću najuspješniji je bio kralj Ludovik I. Anžuvinao. Slabost Venecije neki gradovi koriste za pobune, ali sve do 1358. Venecija uspijeva održati vlast. Trogir i Split predali su se kralju već 1357., a oko Zadra su se vodile borbe sve do 1358., kad je naposljetku zaključen Zadarski mir te se Venecija morala odreći istočnojadranskih gradova „od polovice Kvarnera do međaša grada Drača”. Prema Zadarskome miru sklopljenom 1358., Venecija se morala odreći vlasti nad istočnojadranskim gradovima od Kvarnera do Drača, a dužd prava na korištenje Dalmacije i Hrvatske u tituli. Također se morao obvezati na to da će u kratkom roku iz svih dalmatinskih gradova opozvati knezove, druge činovnike i vojne postrojbe.⁴¹⁷

Zaključak

Ovaj rad kroz događaje i razdoblja mletačkih duždeva naglašava mobilnost, migracije i umreženost mletačkih kneževa na istočnojadranskom prostoru (prvenstveno onom današnjega hrvatskog Jadrana, ali i šire) od kraja 13. stoljeća do Zadarskoga mira. Istočni Jadran bio je prostor spajanja međuregionalnih mreža ljudi, znanja i kultura, kanalima političke komunikacije između europskih gradova i središnjih vlasti. Komunikacija na toj razini u srednjem vijeku bila je prije svega prenošenje i razmjena informacija (znanja, ideja, društvenih vrijednosti, vjerovanja, vrijednosti i normi), koja se najčešće odvijala osobnom prisutnošću, kontaktom, ali i simbolima i ritualima te sve više i pisanom riječju i zakonima. Time se poticalo usvajanje zajedničkoga načina ponašanja i mentaliteta članova neke političke zajednice. Slične vrijednosti, jezik, pravo, vjera, olakšavale su oblikovanje zajedničkoga identiteta i stvaranje osjećaja pripadnosti široj zajednici. Jedan od konkretnih načina uklapanja grada u zajednički prostor vlasti bila je

⁴¹⁵ Miller, „Venice in the East Adriatic”, 293.

⁴¹⁶ Bianchini, „Giovanni Dolfin”, *passim*.

⁴¹⁷ Dane Gruber, „Borba Ludovika I sa Mlečanima za Dalmaciju (1348-1358)”, *Rad JAZU* 152 (1903): 32-161.

i izgradnja prepoznatljivih javnih građevina, uvođenje i normiranje pravnoga i administrativnoga uređenja, davanje privilegija, što je najčešće bilo prilagođeno središnjoj političkoj tvorbi, ali i gradskoj zajednici.

Ipak, središnja vlast nad gradom u istraživanom razdoblju nije istovjetna onoj u ranome novom vijeku. S obzirom na prirodu „države” u srednjem vijeku, struktura uprave bila je policentrična te je važnost osobnih veza, tj. posrednika između vlasti i gradova, bila još veća. U to vrijeme Venecija nije homogeni teritorij, kao primjerice u 15. stoljeću, nego shema interesnih i klijentističkih mreža. Dužnosnici koji su umreženi djelovali na političkom, trgovačkom i upravnom planu bili su homogeno „tijelo” Venecije prije nego što je prostor bio pod sustavnom vojnom i birokratskom kontrolom, a nepotizam unutar tog tijela bio je tipičan modus ponašanja. U ovom radu kneževi se prate prema pojedinim duždevima jer se na taj način može pratiti i njihova politička umreženost i obiteljske veze sa središnjim vlastima, kao i usmjerenost tih vlasti prema određenim promjenama na terenu.

Odnos istočnojadranskih gradova prema Veneciji nije bio jednostavan ni jednostran, mijenjao se često *ad hoc* s obzirom na interese grada ili pojedinih grupa. Gradovi istočnoga Jadrana s različitim vlastima imali su različite odnose – neki su imali kontinuirane i čvrste veze sa središnjim vlastima, često i zbog geografske blizine, drugi su bili nestabilniji te je vlast morala imati različite strategije, a bila su potrebna i kompromisna rješenja. Neki su gradovi bili u graničnim zonama te podložniji raznim preklapajućim utjecajima. Zemljopisna i strateška pozicija stoga je bila vrlo važna u odnosu na središnju vlast.⁴¹⁸

Iako je poznavanje lokalnih ili regionalnih prilika izrazito važno, neke su promjene – institucionalne, pravne, društvene ili prostorne – bile rezultat odluka središnjih vlasti i „nadlokalnih” prilika, a ne samo lokalne uprave, a to se vidi isključivo komparativnom analizom i istraživanjem projekcija središnjih vlasti. S druge strane, iako su središnje vlasti često pokušavale uvesti zajedničke sustave i poredak na cijelom prostoru moći, njihovo je provođenje uvijek bilo podložno specifičnim okolnostima. Dakle, komparacija je važna da bi se ustanovile sličnosti, ali i razlike u oblikovanju gradova pod istom vlašću na prostoru Jadrana (i šire) unutar iste političke tvorbe. Istraživački pogled iz šire perspektive vrlo je važan, ali i ograničen, stoga je važno pratiti procese i iz lokalne perspektive, a u kontekstu srednjovjekovnih političkih i društvenih realnosti. Ovaj prilog tek je temelj za daljnje analize i interpretacije o utjecaju mletačkih upravitelja istočnojadranskih gradova na različite sfere života gradova. Potrebno je provesti još mnoga istraživanja, dopune, pa i korigiranja podataka o međusobnim odnosima među kneževima, i to po mogućnosti na temelju suvremenih vrela.

⁴¹⁸ Sustavi vladanja i upravljanja nisu bili jednaki jer je Venecija, kao kompozitni politički entitet u tom razdoblju, zaključivala posebne i neujednačene dogovore s pojedinim gradovima unutar svojega teritorija.

Prilog: Indeks osoba i službi koji se spominju u tekstu

Barbarigo, Filippo, knez Osora 1319.

Barbarigo, Giacomo, potestat Rovinja 1331.

Barbarigo, Marco, sin Tommasa (?), *capitano del Paisanatico* 1345.

Barbarigo, Niccolò, knez Trogira 1341. - 1344.

Barbarigo, Pietro, potestat Pirana 1330.

Barbarigo, Thomaso, *capitano del Paisanatico* 1321. -- 1322.

Belegno, Filippo, *capitano del Paisanatico* 1316., potestat Chioggie 1323. i 1333., *bailo e capitano di Negroponte* 1329., knez Dubrovnika 1338. – 1340.

Bembo, Angelo, sin Marca, *capitano del Paisanatico* 1321.

Bembo, Dardo, sin Marca, kaštelan u Coroneu i Modoneu 1326., knez Trogira 1326. – 1327., potestat Chioggie 1332.

Bembo, Marco, potestat Kopra 1286. i 1290.

Bembo, Marco, sin Darda, potestat Izole 1343., knez Trogira 1357.

Bembo, Marino, sin Marca, *capitano del Paisanatico* 1304. i 1307., zapovjednik flote 1311., potestat Izole 1320. – 1321., potestat Poreča 1327. – 1328., potestat Pirana 1335.

Celsi, Marco, knez Trogira 1340. – 1341. i 1349. – 1351.

Contarini, Donato, knez Splita 1329. – 1330., knez Zadra 1338.

Contarini, Giovanni, knez Zadra 1283. i 1293.

Cornaro, Marco, potestat Pirana 1300., knez Dubrovnika 1301., knez Šibenika 1333., potestat Padove 1337./1338., *capitano del Paisanatico* 1339./1340., knez Šibenika 1342., potestat Kopra 1343./1344., knez Zadra 1345., dužd 1365. - 1367.

Dandolo, Andrea, sin Tommasa, potestat Trsta devet godina prije duždevanja, dužd 1342. – 1354.

Dandolo, Antonio il Calvo, sin Giovannija, potestat Motovuna 1278., potestat Pirana 1283., knez Dubrovnika 1292., potestat Kopra 1298., glavni zapovjednik bitke kod Korčule protiv Genovljana 1295.

Dandolo, Fantino, zapovjednik 1313.

Dandolo, Francesco, bailo u Negroponteu 1317., potestat Kopra 1320. i 1327., potestat Chioggie 1326., *capitano del Paisanatico* 1327. – 1328., dužd 1328. – 1339.

Dandolo, Gabriele, sin Tomme, knez Zadra 1318., prije i poslije Zadra bio *bailo* u Negroponteu.

Dandolo, Giovanni, sin Giberta, potestat Chioggie 1265., potestat Bologne 1267., potestat Kopra 1279., dužd 1280. – 1289.

Dandolo, Marco, sin Giovannija, knez Dubrovnika 1301. – 1302.

Dauro (D'Oro, Orio), Andrea, knez Dubrovnika 1299. i 1308. – 1309.

Delfino, Balduino, sin Reinera, zapovjednik 1313., potestat Kopra 1314., knez Zadra 1315. – 1319. i 1326. – 1327., knez Dubrovnika 1328.

Delfino, Giacomo, knez Dubrovnika 1249.

Delfino, Giovanni, knez Zadra 1254.

Delfino, Giovanni, moguće ujak Balduina Delfina, 1313. *capitano del Paisanatico*, 1318. knez Dubrovnika, upravitelj gradova u *Terrafermi* (Padova 1535., Verona 1354.), zapovjednik vojske protiv ugarskoga kralja

Faliero, Benedetto, *castellano di Modone e Corone* 1301. – 1303., knez Dubrovnika 1306., *bailo e capitano di Negroponte* 1308.

Faliero, Marco, potestat Pirana 1297.

Faliero, Marino, kapetan Pazenatika 1328. – 1329., knez Hvara i Brača 1332., potestat Izole 1333., potestat Padove 1338., potestat Trevisa 1339., potestat Chioggie 1342. – 1343., potestat Trevisa 1346., potestat Padove 1350., kapetan Pazenatika 1355., dužd 1354. – 1355.

Faliero, Michaelle, sin Marca, knez Zadra 1357.

Faliero, Nicolò, sin Pietra (?), potestat Kopra 1327., knez Zadra 1332. i Dubrovnika 1334., potestat Chioggie 1340.

Faliero, Ordellafo, potestat Pule 1341. – 1342.

Foscarino, Giovanni, sin Pietra, potestat Pirana 1331., potestat Kopra 1332., potestat Chioggie 1334., knez Splita 1336. – 1338., knez Dubrovnika 1341. – 1342.

Giustinian, Belletto, sin Federica (ili Ugolina Petrova), zapovjednik u ratu protiv Genove 1299., admiral 1311.

Giustinian, Giustiniano, knez Zadra 1340. i 1351., potestat Chioggie 1344. i 1354.

Giustinian, Leonardo, potestat Poreča 1297.

Giustinian, Marco, knez Dubrovnika 1272.

Giustinian, Marco, knez Dubrovnika 1333.

Giustinian, Marco, sin Pancrazia, zapovjednik 1311., knez Dubrovnika 1332. – 1333., knez Zadra 1347. (?)

Giustinian, Michele, *capitano del Paisanatico* 1309., knez Trogira 1334. – 1335., knez Pule 1341.

Giustinian, Pancrazio, potestat Pirana 1302.

Giustinian, Pantalone, knez Trogira 1331. – 1332., knez Splita 1333. – 1336.

Giustinian, Ugolino, sin Marca (?), potestat Verone 1297. i 1300., potestat Chioggie 1310., knez Dubrovnika 1313., knez Zadra 1321. – 1323., knez Dubrovnika 1324. – 1326.

Gradenigo, Antonio, sin Bartolomea, knez Raba 1348.

Gradenigo, Bartolomeo, sin Angela Bartolomeova, potestat Chioggie 1289., knez Dubrovnika 1310., 1312. – 1313. i 1320., potestat Chioggie 1315., potestat Kopa 1329. – 1330., dužd 1339. – 1342.

Gradenigo, Bertuccio, sin Bartolomea, potestat Chioggie 1327. – 1328.

Gradenigo, Giovanni, sin Bartolomea, knez Raba 1346.

Gradenigo, Giovanni, sin Marina, knez Trogira 1327. – 1333., potestat Kopa 1338. i 1352., *capitano del Paisanatico* 1353., dužd 1355. – 1356.

Gradenigo, Giovanni, sin Niccolò, kaštelan Coronea i Modonea 1344., knez Splita 1347.

Gradenigo, Marco, sin Bartolomea, knez Osora 1274.

Gradenigo, Pietro, sin Bartolomea, knez Trogira 1355.

Gradenigo, Pietro, sin Marca Bartolomeova, potestat Kopa 1280. i 1289., dužd 1289. – 1311.

Loredan, Marco, sin Pietra (?), potestat i kapetan Kopa 1320., potestat Rovinja 1340.

Loredan, Michaele, potestat Pirana 1318. i 1323.

Loredan, Niccolò, knez Nina 1329., *capitano del Paisanatico* 1342. – 1343. i 1344. – 1345., potestat i kapetan Kopa 1350.

Loredan, Paolo, sin Niccolò (?), knez Zadra 1348.

Manolesso, Piero, potestat Poreča 1309., knez Osora 1315., potestat Izole 1320.

Manalosso/Manolesso, Marco, potestat Pirana 1301. i 1317. – 1318., knez Zadra 1307. – 1309. i 1309. – 1311.

Michieli, Andrea, sin Marca, doživotni knez Raba.

Michieli, Bartolo, zapovjednik 1311., trogirski potestat/načelnik 1317. – 1319.

Michieli, Marco, zakupni knez Raba 1280. – 1311.

Michieli, Marco, sin Pietra (?), knez Zadra 1324.

Michieli, Pietro, knez Dubrovnika 1311.

- Michieli, Vitale**, potestat Pirana 1296., vojni providur 1313., knez Zadra 1313.
- Molino, Enrico**, *capitano del Paisanatico* 1314.
- Molino, Filippo**, knez Trogira 1337. – 1340., knez Pule 1343.
- Molino, Giovanni**, potestat Kopra 1319., potestat Motovuna 1323., *capitano del Paisanatico* 1325.
- Molino, Niccolò**, knez Splita 1330. – 1331.
- Molino, Pietro**, potestat Rovinja 1318., potestat Motovuna 1323., *capitano del Paisanatico* 1325.
- Morosini, Alessandro, sin Michaelea**, potestat Pirana 1322.
- Morosini, Fiofio (Teofilo), sin Giovannija**, knez Zadra 1297.
- Morosini, Lodovico, sin Michaelea**, potestat/knez Šibenika 1307., potestat Čedadada 1317., savjetnik zadarskoga kneza Balduina Delfina 1319., dubrovački knez 1322., potestat Chioggie 1326., knez Dubrovnika 1328. - 1331.
- Morosini, Marino (Baçeda), sin Angela**, *capitaneus del popolo* Kopra 1268. – 1269., zakupni knez Osora 1280.
- Morosini, Marino, sin Albertina**, knez Dubrovnika 1296.
- Morosini, Marino, sin Angela**, potestat/načelnik Trogira 1318., knez Trogira 1322. – 1324.
- Morosini, Michaele, sin Albertina**, potestat Trevisa 1279., potestat Bergama 1282., knez Dubrovnika 1284., knez Zadra 1301. – 1303. i 1309. – 1311.
- Morosini, Niccolò, sin Angela**, knez Dubrovnika 1281.
- Morosini, Paolo**, knez Dubrovnika 1316.
- Querini, Bartolo**, knez Osora 1308. – 1309.
- Querini, Giovanni, sin Niccolò**, kapetan Pazenatika 1306., kapetan Pazenatika 1355.
- Querini, Marco, sin Nicollò**, potestat Kopra 1295.
- Querini, Niccolò**, knez Dubrovnika 1286.
- Querini, Niccolò, sin Niccolò**, potestat Kopra 1292., potestat Poreča 1293. – 1294. i 1303., potestat Chioggie 1298. i 1305.
- Querini, Rizzardo**, knez Osora 1307.
- Rugini, Marco**, knez Trogira 1348. i 1350. – 1353., kaštelan Coronea i Modonea 1338.
- Sagredo, Marco**, knez Splita 1327. – 1328.

Sanudo, Niccolò, knez Raba 1319. (?)

Soranzo, Antonio, knez Zadra 1263.

Soranzo, Giovanni, sin Antonija, potestat Poreča 1282. – 1283., potestat Chioggie 1293., potestat Izole 1296., potestat Chioggie 1299., knez Pule 1300. (za kratkotrajnoga osvajanja), knez Zadra 1303. – 1305. i 1307. – 1309., dužd 1312. – 1328.

Soranzo, Marco, sin Giovannija, *capitano del Paisanatico* 1347. – 1348.

Soranzo, Marino, knez Zadra 1291.

Soranzo, Marino, sin Giovannija, knez Zadra 1334.

Tiepolo, Giacomo, knez Zadra 1289.

Trevisano, Paolo, knez Dubrovnika 1321. i 1326.

Trevisano, Pietro, knez Splita (14. st., nedatirano)

Venier, Niccolò, potestat Poreča 1315./1316., potestat Caorlea 1317., knez Trogira 1324. – 1326.

Zeno, Blasio, potestat Chioggie 1320., kaštelan Coronea i Modonea 1322., knez Dubrovnika 1326.

Zeno, Giacomo, knez Osora 1303.

Zeno, Pietro, potestat Motovuna 1296., *capitano del Paisanatico* 1310., knez Dubrovnika 1313. – 1314.

Zorzi, Marino, potestat Chioggie 1283. i 1285., knez Dubrovnika 1288., dužd 1311. – 1312.

Neobjavljeni izvori

Italija – Archivio di Stato di Venezia – M. Barbaro, M. – A. M. Tasca, Arbori de' patritii veneti, Genealogie. Miscellanea codici I, Storia veneta 17, 1763 (ASV-Barbaro)

Italija – Biblioteca Marciana Venezia – Manoscritti. Girolamo Alessandro Cappellari Vivaro, *Campidoglio Veneto, in cui si hanno l'Armi, l'origine, la serie de gl'huomini illustri et gli Albori della Maggior parte delle Famiglie, così estinte, come viventi, tanto cittadine quanto forastiere, che hanno goduto e che godono della Nobiltà Patritia di Venetia* (BMV-II Campidoglio)

Austrija – Österreichische National Bibliothek – Barbaro, M.: Famiglie nobili venete. 1563. MS Lat. 6155–6156 (ÖNB-Barbaro)

Hrvatska – Državni arhiv u Splitu (DAS) – Inventar arhiva stare splitske općine – Vanparbeni spisi

Objavljeni izvori i literatura

Andreis, Mladen. *Trogirsko plemstvo do kraja prve austrijske uprave u Dalmaciji (1805.)*. Trogir: Muzej grada Trogira, 2006.

Angold, Michael. *The Fourth Crusade. Event and Context*. Harlow; New York: Routledge, 2003.

Azzara, Claudio; **Lev Antino**, Laura, prir. *Venezia-Senato. Deliberazione miste. Registro XXI: 1342-1344*. Venezia: Istituto veneto di scienze, lettere ed arti, 2006.

Babudri, Francesco. „Ruolo Cronologico dei Vescovi di Cittanova d'Istria”. *Archeografo Triestino* 33 (1910): 299-390.

Battistella, Antonio. „L'ultimo ufficio pubblico di Baiamonte Tiepolo”. *Nuovo Archivio Veneto* 2/1 (1901): 5-34.

Bećir, Ante. „Bellum intestinum: Trogirska komuna početkom 14. stoljeća”. *Kulturna baština* 45 (2019): 37-66.

Begonja, Sandra. „Srednjovjekovno djelo Obsidio Iadrensis / Opsada Zadra kao povijesni izvor za prikaz vojnopomorske moći Venecije u 14. stoljeću”. *Povijesni prilozi* 33 (2014), br. 47: 81-139.

Benussi, Bernardo. „Commissioni dei dogi ai podestà Veneti nell'Istria”. *Atti e memorie* 3 (1887): 3-109.

Benussi, Bernardo. *Storia documentata di Rovigno*. Rovigno: La editoriale libreria, 1962.

Benussi, Bernardo. *Povijest Pule u svjetlu municipalnih ustanova do 1918. godine*. Pula: Zavičajna naklada Žakan Juri, 2002.

Benyovsky, Irena. „Politički sukobi u srednjovjekovnom Trogiru i njihov utjecaj na posjedovne odnose u gradu”. U: *Hereditas rerum croaticarum ad honorem Mirko Valentić*, uredili Aleksandar Buczynski, Milan Kruhek i Stjepan Matković, 44-51. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2003.

Benyovsky Latin, Irena. *Srednjovjekovni Trogir: prostor i društvo*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2009.

Benyovsky Latin, Irena. „The Venetian impact on urban change in Dalmatian towns in the first half of the fifteenth century”. *Acta Histriae* 22 (2014): 2-44.

Benyovsky Latin, Irena; Pešorda Vardić, Zrinka; Haničar Buljan, Ivana. „Antunini na Placi: prostorni razmještaj članova Bratovštine sv. Antuna duž dubrovačke Place u 15. stoljeću”. *Povijesni prilozi* 37 (2018), br. 55: 57-136.

Benyovsky Latin, Irena. „Governmental Palaces in Eastern Adriatic Cities (13th-15th Centuries)”. U: *Political Functions of Urban Spaces and Town Types through the Ages*, uredili Roman Czaja, Zdzisław Noga, Ferdinand Opll i Martin Scheutz, 111-161. Krakow; Torun; Wien: TNT; Bohlau Verlag, 2019.

Benyovsky Latin, Irena. „Obrtnici i općinsko predgrađe Dubrovnika krajem 13. stoljeća”. U: *Artisani et mercatores*, ur. Marija Mogorović Crljenko, 52-80. Poreč: Muzej grada Poreča, 2019.

Benyovsky Latin, Irena. „Kretanje mletačkih knezova u istočnojadranskim gradovima 13. stoljeća (izabrani primjeri)”. *Acta Histriae* (2021) [u tisku].

Benyovsky Latin, Irena. „Topography of Power: Venice and the Eastern Adriatic Cities in the Century Following the Fourth Crusade”. *The City and the History* 10 (2021): 6-47.

Beritić, Lukša. *Urbanistički razvitak Dubrovnika*. Zagreb: Zavod za arhitekturu i urbanizam Instituta za likovne umjetnosti JAZU, 1958.

Berto, Luigi Andrea. „Memory and Propaganda in Venice after the Fourth Crusade”. *Mediterranean Studies* 24 (2016), br. 2: 111-138.

Bertoša, Miroslav. „Politička povijest kaštela Bale do početka XVII. stoljeća”. *Istarski mozaik* XV (1973), br. 1: 38-46.

Bertoša, Miroslav. „Model ‘pobijedenih’ ili historiografija kao ‘ancilla politicae’: između prošlosti i perspektive. Etnički odnosi i kolonizacija u svjetlu historiografskog razmatranja talijanskog i hrvatskog kulturnog kruga”. *Problemi sjevernog Jadrana* 4 (1982): 35-81.

Bianchini, Gigliola. „Giovanni Dolfin”. U: *Dizionario Biografico degli Italiani* 40 (Roma: Istituto della Enciclopedia italiana, 1991).

Birin, Ante. „Knez Nelipac i hrvatski velikaški rod Nelipčića”. Doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2006.

Birin, Ante. „Knez Nelipac i krbavski knezovi Kurjakovići”. U: *Identitet Like: korijeni i razvitak*, uredio Željko Holjevac, 221-237. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2009.

Boerefijn, Wim. „Town Planning and Town Plans in the 12th to 14th Centuries”. U: *Dispositio: Der Grundriss Als Medium in Der Architektur Des Mittelalters*, uredio Leonhard Helten. Halle: Institut für Kunstgeschichte und Archäologien Europas, 2005.

Brunelli, Vitaliano. *Storia della citta di Zara dai tempi piu remoti sino al 1409*. Trieste: Edizioni Lint, 1974.

Canzian, Dario. „Le sedi del potere municipal nelle citta istriane (sec. XIII-XIV)”. U: *Ai margini del mondo comunale: sedi del potere collettivo e palazzi pubblici dalle Alpi al Mediterraneo*, uredio Simone Balossino. Sesto Fiorentino, FI: All’Insegna del Giglio, 2020, 91-106.

Caprin, Giuseppe. *L'Istria nobilissima*, svezak I-II. Trieste: F. H. Schimpff, 1905-1906.

Cesca, Giovanni. *La Sollevazione Di Capodistria nel 1348: 100 Documenti Inediti*. Verona: Drucker e Tedeschi, 1882.

Cessi, Roberto, prir. *Deliberazioni del Maggior Consiglio di Venezia*, svezak II. Bologna: Nicola Zanichelli, 1931.

Cessi, Roberto. „Giovanni Dandolo”. U: *Enciclopedia Italiana*. Roma: Istituto della Enciclopedia italiana, 1931.

Cessi, Roberto, prir. *Deliberazioni del Maggior Consiglio di Venezia*, svezak I. Bologna: Nicola Zanichelli, 1950.

Cessi, Roberto, prir. *Deliberazioni del Maggior Consiglio di Venezia*, svezak III. Bologna: Nicola Zanichelli: 1950.

Cessi, Roberto; **Bennato**, Fanny, ur. *Venetiarum historia vulgo Petro Iustiniano Iustiniani filio adiudicata*. Venezia: A spese della Deputazione, 1964.

Chittolini, Giorgio. „Cities, ‘city-states’ and regional states in north-central Italy”. *Theory and Society* 18 (1989): 689-706.

Chojnacki, Stanley. „In Search of the Venetian Patriciate: Families and Factions in the Fourteenth Century”. U: *Renaissance Venice*, uredio J. R. Hale, 47-90. Totowa: Rowman & Littlefield, 1973.

Chojnacki, Stanley. „La formazione della nobiltà dopo la Serrata”. U: *Storia di Venezia dalle origini alla caduta della Serenissima*, svezak III, uredili Girolamo Arnaldi, Giorgio Cracco i Alberto Tenenti, 641-725. Roma: Istituto della Enciclopedia italiana 1996.

Crouzet-Pavan, Elisabeth. „Venise et le monde communal: Recherches sur les Podestats vénitiens 1200-1350”. *Journal des savants* (1992): 277-315.

Crouzet-Pavan, Elisabeth. *Venise: une invention de la ville (XIIIe-XVe siècle)*. Seyssel: Champ Valon, 1997.

Čoralić, Lovorka. *U gradu Sv. Marka*. Zagreb: Golden marketing, 2001.

Da Mosto, Andrea. *I dogi di Venezia con particolare riguardo alle loro tombe*. Venezia: F. Ongania, stampa, 1939.

Da Mosto, Andrea. *I dogi di Venezia nella vita pubblica e privata*. Milano: Martello, 1966.

Darovec, Darko. „Prisege zvestobe istrskih mest v 12. stoletju”. *Studia Historica Slovenica: časopis za humanistične in družboslovne študije* 20 (2020), br. 3: 655-688.

De Franceschi, Camillo. „Il Comune polese e la signoria dei Castropola”. *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria* 18 (1902); 19 (1903); 20 (1904).

De Franceschi, Camillo, ur. *Gli statuti di Pirano del 1307*. Venezia: Deputazione di Storia Patria per le Venezie, 1960.

Del Bello, Niccolò. „Capodistria, la Piazza del comune nel secolo XV”. *Pagine istriane* 11-12 (1905): 245-264.

Dibello, Daniele. „La stabilità delle istituzioni veneziane nel Trecento. Aspetti politici, economici e culturali nella gestione della congiura di Marino Falier”. *Reti Medievali Rivista* 19 (2018), br. 2: 85-129.

Dolfin, Bortolo Giovanni. *I Dolfin (Delfino) patrizii veneziani nella storia di Venezia dall'anno 452 al 1923*. Milano: Ferdinando Parenti, 1924.

Doumerc, Bernard; **Stöckly**, Doris. „L'évolution du capitalisme marchand à Venise: le financement des galere da mercato à la fin du XVe siècle”. *Annales. Histoire, Sciences Sociales* 50 (1995), br. 1: 133-157.

Foretić, Vinko. *Otok Korčula u srednjem vijeku do g. 1420*. Zagreb: JAZU, 1940.

Fostikov, Aleksandra; **Isailović**, Neven. „Ugovor o veridbi Vladislava II Nemanjića i Konstance Morozini”. *Mešovita građa* 39 (2018): 7-46.

Georgopoulou, Maria. *Venice's Mediterranean Colonies. Architecture and Urbanism*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.

Gelcich, Josip, prir. *Monumenta Ragusina. Libri reformationum*, svezak 2. Zagreb: JAZU, 1882.

Gelcich, Josip, prir. *Monumenta Ragusina. Libri reformationum*, svezak 5. Zagreb: JAZU, 1897.

Ghezzi, Michele Pietro, ur. „Città e sistema adriatico alla fine del Medioevo. Bilancio degli studi a prospettive di ricerca”. *Atti e Memorie della Società Dalmata di Storia Patria* 26 (1997).

Girardi, Francesca, prir. *Venezia-Senato. Deliberazione miste. Registro XX: 1341-1342*. Venezia: Istituto veneto di scienze, lettere ed arti, 2004.

Girgensohn, Dieter; **Rössler**, Jan Christoph. „Il procuratore dimezzato: per l'identificazione del doge Andrea Dandolo”. *Archivio Veneto* ser. 6, vol. 18 (2019): 27-60.

Glavičić, Branimir; **Vratović**, Vladimir; **Karbić**, Damir; **Kurelac**, Miroslav; **Ladić**, Zoran. *Obsidio Iadrensis = Opsada Zadra*. Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium 54. Scriptorum VI. Zagreb: HAZU, 2007.

Goy, Richard J. *Chioggia and the Villages of the Venetian Lagoon: Studies in Urban History*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985.

Gradenigo, Giannagostino. *Serie dei podestà di Chioggia, che contiene i podestà della città sino all'anno 1765*. Venezia: Palese, 1767.

Gruber, Dane. „Borba Ludovika I sa Mlečanima za Dalmaciju (1348-1358)”. *Rad JAZU* 152 (1903): 32-161.

Gruber, Dane. *Povijest Istre*. Zagreb, 1924.

Gullino, Giuseppe. „Marco Querini”. U: *Dizionario Biografico degli Italiani* 86. Roma: Istituto della Enciclopedia Italiana, 2016.

Gullino, Giuseppe. „Una famiglia nella storia: i Gradenigo”. U: *Grado, Venezia, i Gradenigo*, uredili Marino Zorzi i Susy Marcon, 129-153. Monfalcone; Venezia: Edizioni della Laguna; Biblioteca nazionale Marciana, 2001.

Hilje, Emil. „Mletački kaštel u Zadru”. *Ars Adriatica* 1 (2011): 109-116.

Hodgson, Francis Cotterell. *Venice in the Fourteenth and Fifteenth Centuries*. London: George Allen & Sons, 1910.

Hopf, Charles. „Catalogues des gouverneurs vénitiens”. U: *Chroniques gréco-romaines inédites ou peu connues*. Berlin: Weidmann, 1873.

Hoquet, Jean Claude. *Venise et le monopole du sel. Production, commerce et finance d'une République marchande*, svezak 1-2. Venezia; Paris: Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti; Les Belles Lettres, 2012.

Hurlburt, Holly. *The Dogaresa of Venice, 1200-1500: Wives and Icons*. New York: Palgrave Macmillan, 2006.

Israel, Uwe; **Schmitt**, Oliver Jens, ur. *Venezia e Dalmazia*. Roma: Viella, 2013.

Janeković Römer, Zdenka. „Grad i građani između kraljeva, velikaša i prelata – pogled Nade Klaić na srednjovjekovnu trogirsku komunu”. U: *Nada Klaić i njezin znanstveni i nastavni doprinos razvoju historiografije*. Zbornik radova sa

znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanog u Zagrebu 29-30. studenog 2013. godine, uredili Damir Agičić i Tomislav Galović, 207-228. Zagreb: Hrvatski nacionalni odbor za povijesne znanosti; Društvo za hrvatsku povijesnicu; FF press, 2015.

Janeković Römer, Zdenka. „Splitski statut – ogledalo razvoja komune”. U: *Split-ski statut iz 1312. godine: povijest i pravo*, uredili Željko Radić, Marko Trogrlić, Massimo Meccarelli i Ludwig Steindorff, 69-90. Split: Književni krug, 2015.

Janeković Römer, Zdenka. „Zatvaranje dubrovačkog plemstva i vijeća u političkom i društvenom kontekstu 13. i 14. stoljeća”. *Analiza Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 56/1 (2018): 87-116.

Judde de Lariviere, Claire. *Naviguer, commercer, gouverner: économie maritime et pouvoirs à Venise: (15.-16. siècle)*. Leiden; Boston: Brill, 2008.

Jutronic, Andre. „I conti (rettori), rappresentanti veneti, presso il comune di Brac (Brazza) le loro lettere al consiglio dei Dieci a Venezia”. *Studi Veneziani* 7 (1965): 379-423.

Kandler, Pietro, prir. *Codice diplomatico istriano: 1300-1399*, svezak II. Trieste: Tipografia del Lloyd Austriaco, 1986.

Kandler, Pietro, prir. *Codice diplomatico istriano: 1301-1350*, svezak III. Trieste: Tipografia del Lloyd Austriaco, 1986.

Karbić, Damir. „Šubići Bribirski do gubitka nasljedne banske časti (1322.)”. *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 22 (2004): 1-26.

Karbić, Damir. „Odnosi gradskoga plemstva i bribirskih knezova Šubića: Prilog poznavanju međusobnih odnosa hrvatskih velikaša i srednjovjekovnih dalmatinskih komuna”. *Povijesni prilozi* 27 (2008), br. 35: 43-58.

Knapton, Michael. „Venezia e Treviso nel Trecento: Proposte per una ricerca sul primo dominio veneziano a Treviso”. U: *Tommaso da Modena e il suo tempo*, 41-78. Treviso, 1980.

Kohl, Benjamin G. *Padua under the Carrara, 1318-1405*. Baltimore: John Hopkins University Press, 1998.

Kohl, Benjamin. „The Indispensable Doge of Trecento Venice: The Career of Marco Corner”. U: *Governanti di Venezia, 1332-1524: interpretations, methods, database*, uredila Monique O’Connell. New York: ACLS Humanities, 2009.

Kohl, Benjamin. „The Serrata of the Greater Council of Venice, 1282-1323: the documents”. U: *Venice and the Veneto during the Renaissance: the Legacy of Benjamin Kohl*, uredili Michael Knapton, John E. Law, Alison A. Smith, 3-34. Firenze: Firenze University Press, 2014.

Krekić, Bariša. *Dubrovnik, Italy and the Balkans in the Late Middle Ages*. London: Variorum Reprints, 1980.

Krekić, Bariša. *Dubrovnik (Raguse) et le Levant au Moyen Âge*. Paris, Mouton, 1962.

Krekić, Bariša. „Le role de Dubrovnik (Raguse) dans la navigation des ‘mudae’ vénitiennes au XIVe siècle”. U: *Dubrovnik: a Mediterranean Urban Society, 1300-1600*, 247-254. Aldershot: Variorum, 1997.

Krekić, Bariša. „Venetians in Dubrovnik (Ragusa) and Ragusans in Venice as Real Estate Owners in the Fourteenth Century”. U: *Dubrovnik: a Mediterranean Urban Society, 1300-1600*, 27-35. Aldershot: Variorum, 1997.

Krekić, Bariša. „Alcune note sulla famiglia Querini a Ragusa nel Duecento e nel Trecento”. *Studi Veneziani* 41 (2001): 49-76.

Krekić, Bariša. *Unequal Rivals. Essays on relations between Dubrovnik and Venice in the thirteenth and fourteenth centuries*. Zagreb; Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2007.

Krizmanić, Attilio. *Komunalna palača – Pula*. Pula: Istarska naklada, 1988.

Lane, Frederic Chapin. „The Enlargement of the great council of Venice”. U: *Florilegium Historiale: Essays Presented to Wallace K. Ferguson*, uredili John Gordon Rowe i William Herbert Stockdale. Toronto: Toronto University Press, 1971.

Lazzarini, Vittorio. „M. F. la congiura”. *Nuovo Arch. Veneto* XIII (1897).

Lazzarini, Vittorio. *Marino Faliero. Avanti il dogado, La congiura*. Firenze: Sansoni, 1963.

Leduc, François-Xavier, prir. *Venezia-Senato. Deliberazione miste. Registro XVII: 1335-1339*. Venezia: Istituto veneto di scienze, lettere ed arti, 2007.

Litta, Pompeo. *Le famiglie celebri italiane, s.v. Giustiniani di Venezia*, tav. IV. (1781-1851).

Lonza, Nella. „Splitski statut i praksa odlučivanja u Velikom vijeću sredinom 14. stoljeća”. U: *Splitski statut iz 1312. godine: povijest i pravo. Povodom 700. obljetnice*, uredili Željko Radić, Marko Trogrlić, Massimo Meccarelli i Ludwig Steidorff., 147-167. Split: Književni krug Split, 2015.

Lonza, Nella. „Mletačka vlast nad Dubrovnikom u ranom 13. stoljeću i ‘zakupno kneštvo’ Giovannija Dandola (oko 1209-1235)”. *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 56/1 (2018): 43-86.

Luzzatto, Ginno. ur. *I prestiti della Repubblica di Venezia (Sec. XIII-XV)*. Padova: A. Draghi, 1929.

Ljubić, Šime, ur. *Listine o odnošajih između južnog Slavenstva i Mletačke Republike*, knjiga I: *Od godine 960 do 1335*. Zagreb: JAZU, 1868.

Ljubić, Šime. „Ob odnošajih dubrovačke sa mletačkom republikom tja do g. 1358.” *Rad JAZU* 5 (1868): 44-122.

Ljubić, Šime, ur. *Listine o odnošajih između južnog Slavenstva i Mletačke Republike*, knjiga II: *Od godine 1336 do 1347*. Zagreb: JAZU, 1870.

Ljubić, Šime, ur. *Listine o odnošajih između južnog Slavenstva i Mletačke Republike*, knjiga III: *Od 1349 do 1358* Zagreb: JAZU, 1872.

Madden, Thomas F. „Vows and Contracts in the Fourth Crusade: The Treaty of Zara and the Attack on Constantinople in 1204”. *International History Review* 15 (1993): 441-468.

Madden, Thomas F., ur. *The Fourth Crusade: Event, Aftermath, and Perceptions: Papers from the Sixth Conference of the Society for the Study of the Crusades and the Latin East, Istanbul, Turkey, 25-29 August 2004*. Aldershot: Ashgate, 2008.

Maranini, Giuseppe. *La costituzione di Venezia*, svezak I. Firenze: La Nuova Italia, 1927.

Marin, Serban. „A Double Pathfinder’s Condition: Andrea Dandolo and His Chronicles”. *Annuario. Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica* 12-13 (2010-2011): 41-122.

Mihelič, Darja. „Sporazumi o mejah srednjeveških mestnih teritorijev (Piran in njegovi sosedje)”. *Histria* 1 (2011), br. 1: 37-59.

Miller, Suzanne Mariko. „Letters from the front(ier). Venetian rectors in Dalmatia, on the brink of war (1355)”. *Medioevo adriatico* 1 (2007): 7-30.

Miller, Suzanne Mariko. „Venice in the East Adriatic: Experiences and Experiments in Colonial Rule in Dalmatia and Istria (C. 1150-1358)”. Doktorska disertacija, Stanford University, 2007.

Minotto, Stefano. „Documenta ad Forumiulii, Istriam, Goritiam, Tergestum spectantia”. *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria* 8 (1892): 3-47.

Mitis, Silvio. „Alcuni reggitori di Cherso-Ossero dal 476 all’ annessione dell’ isola alla Madrepatria”. *Archeografo Triestino* (1929-1930): 1-104.

Mitis, Silvio. „Storia dell’ isola di Cherso-Ossero”. *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria* 37 (1925): 73-231.

Mlacović, Dušan. *Građani plemići. Pad i uspon rapskoga plemstva*. Zagreb: Leykam, 2008.

Mlacović, Dušan. *The Nobility and the Island. The Fall and Rise of the Rab Nobility*. Zagreb: Leykam, 2012.

Morteani, Luigi. *Notizie storiche della città di Pirano*. Trieste: L. Herrmanstorfer, 1886.

Mozzato, Andrea. „Problems and Possibilities of Constructing a Research Database: The Venetian Case”. U: *Governanti di Venezia, 1332-1524: interpretations, methods, database*, uredila Monique O’Connell. New York: ACLS Humanities, 2009.

Mueller, Reinhold C. *The Venetian Money Market: Banks, Panics, and the Public Debt, 1200-1500*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1997.

Muratori, Lodovico Antonio. *Leonardi filio, patricio veneto Vitae ducum Venetorum italice scriptae ab origine urbis, sive ab anno CCCCXXI usque ad annum MCCCCXCIII, auctore Marino Sanuto*. Rerum Italicarum scriptores XXII. Venezia: Mediolani, 1733.

Neel, Carol. *Medieval Families: Perspectives on Marriage, Household, and Children*. Toronto: Medieval Academy of America, 2004.

Obad, Marija. „Kratki pregled političke i pravne povijesti srednjovjekovnoga grada Paga”. *Magistra Iadertina* 7 (2012): 171-187.

O’Connell, Monique. *Men of Empire: Power and Negotiation in Venice’s Maritime State*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 2009.

O’Connell, Monique, „The contractual nature of the Venetian state”. U: *Il Commonwealth Veneziano tra 1204 e la fine della Repubblica. Identità e peculiarità*, uredili Gherardo Ortalli, Oliver Jens Schmitt i Ermanno Orlando, 57-72. Venezia: Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, 2015.

Orlando, Ermanno. *Altre Venezie: Il dogado veneziano nei secoli XIII e XIV (giurisdizione, territorio, giustizia e amministrazione)*. Venezia: Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, 2008.

Ortalli, Gherardo. „Il travaglio d’una definizione: Sviluppi medievale del Dogado”. U: *I Dogi*, uredio Gino Benzoni, 13-44. Milano: Electa, 1982.

Ortalli, Gherardo. „Entrar nel Dominio: le dedizioni delle città alla Repubblica Serenissima”. U: *Società, economia, istituzioni: Elementi per la conoscenza della Repubblica Veneta*, svezak 1, uredili Gino Benzoni i Giorgio Zordan, 49-62. Verona: Cierre Edizioni, 2002.

Ortalli, Gherardo; **Cracco**, Giorgio; **Cozzi**, Gaetano; **Knapton**, Michael, ur. *Povijest Venecije*, svezak 1. Zagreb: Antibarbarus, 2007.

Ortalli, Gherardo; **Schmitt**, Oliver Jens, ur. *Balcani occidentali, Adriatico e Venezia fra XIII e XVIII secolo = Der westliche Balkan, der Adriaraum und Venedig (13.-18. Jahrhundert)*. Vienna: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2009.

Ortalli, Gherardo; **Schmitt**, Oliver Jens; **Orlando**, Ermanno, ur. *Il Commonwealth Veneziano tra 1204 e la fine della Repubblica. Identità e peculiarità*. Venezia: Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, 2015.

Öztürkmen, Arzu. „From Constantinople to Istanbul: Two Sources on the Historical Folklore of a City”. *Asian Folklore Studies* 61 (2002), br. 2: 271-294.

Pastorello, Ester, ur. *Andreae Danduli Ducis Venetiarum Chronica Brevis*, aa. 46-1342. *Rerum Italicarum Scriptores* 12/1. Bologna: N. Zanichelli, 1939.

Peričić, Eduard. „Nin u doba hrvatskih narodnih vladara i njegova statutarna autonomija”. U: *Povijest grada Nina*, uredili Grga Novak i Vjekoslav Meštrović, 105-155. Zadar: Institut JAZU u Zadru, 1969.

Peričić, Šime. *Razvitak gospodarstva Zadra i okolice u prošlosti*. Zagreb; Zadar: HAZU, 1999.

Petricioli, Ivo. *Umjetnička baština Zadra*. Zagreb: Matica hrvatska, 2005.

Piatti, Pierantonio, ur. *The Fourth Crusade Revisited. Atti della Conferenza Internazionale nell'ottavo centenario della IV Crociata, 1204-2004*. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 2008.

Pillini, Giovanni. „Marino Falier e la crisi economica e politica della metà del '300 a Venezia”. *Archivio Veneto* 83 (1968): 45-71.

Polidori, Filippo; **Galvani**, Giovanni, prir. „M. da Canale, Cronique de Véniciens”. *Archivio storico italiano* VIII (1845).

Popić, Tomislav. *Krojenje pravde. Zadarsko sudstvo u srednjem vijeku (1358. – 1458.)*. Zagreb: Plejada, 2014.

Popić, Tomislav; **Bećir**, Ante. *Zapisnici i odluke komunalnih vijeća grada Trogira*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2021[u tisku].

Pozza, Marco. *I Badoer: Una famiglia veneziana al X al XIII secolo*. Padua: Francis, 1982.

Pozza, Marco. „La cancelleria veneziana”. U: *Storia di Venezia. Dalle origini alla caduta della Serenissima*, svezak II: *L'età del comune*, uredili Giorgio Cracco i Gherardo Ortalli. Roma, Istituto della Enciclopedia Italiana, 1995.

Praga, Giuseppe. „Baiamonte Tiepolo dopo la congiura”. *Atti e memorie della Società Dalmata di storia patria* 1 (1926): 40-100.

Predelli, Riccardo, prir. *I Libri commemoriali della Repubblica di Venezia. Regesti*, svezak I i II. Venezia: a spese della Società, 1876 i 1878.

Prelog, Milan. *Poreč, grad i spomenici*. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2007.

Puppe, Katja. „Der lange Weg nach Istrien. Die venezianische Unterwerfung der Halbinsel, vornehmlich am Beispiel Kopers (1279-1349)”. Doktorska disertacija, Fakultät für Geschichte, Kunst- und Orientwissenschaften der Universität Leipzig, 2017.

Pusterla, Gedeone. *I rettori di Egida 'Giustinopoli, Capo d'istria*. Capodistria: Cobol & Priora, 1891.

Queller, Donald E.; **Madden**, Thomas F. *The Fourth Crusade. The Conquest of Constantinople*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1997.

Radić, Željko. „Neki aspekti kontrole upravitelja srednjovjekovnih gradova s osvrtom na splitsko statutarno pravo”. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu* 42 (2005): 185-203.

Radossi, Giovanni. „Stemmi di rettori, vescovi di famiglie e di famiglie notabili di Cittanova d'Istria”. *Atti XIX* (1989): 253-333.

Radossi, Giuseppe. „Stemmi di S. Lorenzo del Pasenatico”. *Atti XXI* (1991): 187-240.

Radossi, Giovanni. „Monumenta heraldica Iustinopolitana”. *Collana degli Atti* 21 (2003): 1-480.

Raukar, Tomislav. „'Consilium generale' i sustav vladanja u Splitu u XIV. stoljeću”. *Historijski zbornik* 37 (1984): 87-103.

Ravančić, Gordan. „Prilog proučavanju Crne smrti u dalmatinskom gradu (1348. – 1353.) – raspon izvorne građe i stanje istraženosti na primjerima Dubrovnika, Splita i Zadra”. *Povijesni prilozi* 23 (2004), br. 26: 7-17.

Ravegnani, Giorgio. „Andrea Dandolo”. U: *Dizionario Biografico degli Italiani* 32. Roma: Istituto della Enciclopedia italiana, 1986.

Ravegnani, Giorgio. „Francesco Dandolo”. U: *Dizionario Biografico degli Italiani* 32. Roma: Istituto della Enciclopedia italiana, 1986.

Ravegnani, Giorgio. „Giovanni Foscarini detto Ciera”. U: *Dizionario Biografico degli Italiani* 49. Roma: Istituto della Enciclopedia italiana, 1997.

Ravegnani, Giorgio Marco di. „Giustinian”. U: *Dizionario Biografico degli Italiani* 57. Roma: Istituto della Enciclopedia italiana 2001.

Ravegnani, Giorgio. „Pancrazio Giustinian”. U: *Dizionario Biografico degli Italiani* 57. Roma: Istituto della Enciclopedia italiana 2001.

Ravegnani, Giorgio. *Il traditore di Venezia. Vita di Marino Falier doge*. Bari: GLF editori Laterza, 2017.

Rizzi, Alessandra. „I rettori veneziani in Istria e Dalmazia”. *Atti, Centro di Ricerche Storiche XLV* (2015): 375-391.

Rizzi, Alessandra, prir. *Le commissioni ducali ai rettori d'Istria e Dalmazia (1289-1361)*. Roma: Viella, 2015.

Romanin, Samuele. *Storia documentata di Venezia*, svezak II i III. Venezia: P. Naratovich, 1854 i 1855.

Rösch, Gerhard. „Andrea Dandolo”. U: *Dizionario Biografico degli Italiani* 32. Roma: Istituto della Enciclopedia italiana, 1986.

Rösch, Gerhard. „The Serrata of the Great Council and Venetian Society, 1286-1323”. U: *Venice Reconsidered*, uredili John Martin i Dennis Romano, 67-88. Baltimore, MD; London: John Hopkins University Press, 2000.

Rossi, Franco. „Quasi una dinastia: i Gradenigo tra XIII e XIV secolo”. U: *Grado, Venezia, i Gradenigo*, uredio M. Zorzi. Venezia: Marcon, 2001.

Rossi, Franco. „Bartolomeo Gradenigo”. U: *Dizionario Biografico degli Italiani* 58. Roma: Istituto della Enciclopedia italiana, 2002.

Rossi, Franco. „Giovanni Gradenigo (di Bartolomeo)”. U: *Dizionario Biografico degli Italiani* 58. Roma: Istituto della Enciclopedia italiana, 2002.

Rossi, Franco. „Giovanni Gradenigo (di Niccolò)”. U: *Dizionario Biografico degli Italiani* 58. Roma: Istituto della Enciclopedia italiana, 2002.

Rossi, Franco. „Giovanni Gradenigo (figlio di Marino)”. U: *Dizionario Biografico degli Italiani* 58. Roma: Istituto della Enciclopedia italiana, 2002.

Rossi, Franco. „Gradenigo Pietro”. U: *Dizionario Biografico degli Italiani* 58. Roma: Istituto della Enciclopedia Italiana, 2002.

Salmi, Claudia. „Venetian Elections and Their Registration: The Historical and Archival Context of the Office of the Segretario alle Voci”. U: *Rulers of Venice, 1332-1524*, uredila Monique O’Conell, 149-153. New York: ACLS Humanities, 2009.

Salvatori, Enrica. „Albertino Morosini”. U: *Dizionario Biografico degli Italiani* 77. Roma: Istituto della Enciclopedia Italiana, 2012.

Scarpa, Piero. „Baldovino Dolfin”. U: *Dizionario Biografico degli Italiani* 40. Roma: Istituto della Enciclopedia Italiana, 1991.

Schulz, Juergen. „The Houses of the Dandolo: A Family Compound in Medieval Venice”. *Journal of the Society of Architectural Historians* 52 (1993): 391-415.

Simeoni, Luigi, ur. *Jacopo Piacentini, Cronaca della guerra veneto-scaligera*. Miscellanea di Storia Veneta 5/1. Venezia: La R. Deputazione Editrice, 1931.

Skoblar, Magdalena, ur. *Byzantium, Venice and the Medieval Adriatic. Spheres of Maritime Power and Influence, c. 700-1453*. Cambridge: Cambridge University Press, 2021.

Soranzo, Giovanni. *La guerra fra Venezia e la Santa Sede per il dominio di Ferrara (1308-1313)*. Città di Castello: Casa Tipografico-Editrice S. Lapi, 1905.

Stöckly, Doris. „Le système de l’Incanto des galées du marché à Venise (fin XIIIe-milieu XVe siècle)”. U: *The Medieval Mediterranean: Peoples, Economies*

and Cultures, 400-1453, svezak 5, uredio Michael Whitby [et al.]. Leiden; New York; Köln: Brill, 1995.

Strgajić, Ante. „Zadarsko-mletački rat godine 1311-1313. i pogibija mletačkog admirala pod Zadrom”. U: *Pomorski zbornik*, svezak 2. Zagreb, JAZU, 1962.

Štéfanik, Martin. „The Morosinis in Hungary under King Andrew III and the Two Versions of the Death of the Queen of Hungary Tommasina”. *Historický časopis* 56 (2018): 3-15.

Tagliaferri, Amelio, prir. *Relazioni dei rettori veneti in terraferma*. 14 svezaka. Milan: Giuffrè, 1973-1979.

Todesco, Maria Teresa. „Andamento demografico della nobiltà veneziani allo specchio delle votazioni nel Maggior Consiglio (1297-1797)”. *Ateneo Veneto* 27 (1989): 119-164.

Toffolo, Sandra. *Describing the City, Describing the State: Representations of Venice and the Venetian Terraferma in the Renaissance*. Leiden: Brill, 2020.

Tucci, Ugo. „I meccanismi dell'elezione dogale”. U: *I Dogi*, uredio Gino Benzoni, 107-124. Milan: Electa, 1982.

Varanini, Gianmaria. „Venezia e l'entroterra (1300 circa 1420)”. U: *Storia di Venezia*, svezak 3. Rome, 1997.

Vergottini, Giovanni de. „La costituzione provinciale dei Istri a nel tardo medio evo”. *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria* 39 (1927): 9-60.

Vergottini, Giovanni de. „L'Impero e la 'fidelitas' delle città istriane verso Venezia”. *Atti e memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria* 53 (1949).

Zelić, Danko. „O gradskoj loži u Šibeniku”. *Ars Adriatica* 4 (2014): 299-312.

Zorzi, Alvise. *Histoire de Venise, La République du Lion*. Paris: Edition Perin, 1996.

Irena Benyovsky Latin *

Mobility and Networking of Venetian Counts in Eastern Adriatic Cities from the Late 13th Century to the Peace of Zadar (1358)

Summary

This paper explores the mobility and networking of Venetian Counts in Eastern Adriatic cities during the High Middle Ages, especially from the late 13th century to the Peace of Zadar. Individual persons, their service in specific cities, their families and other connections are followed chronologically in order to emphasize the importance of the Count's office with regard to the political centre as well as the local communities. The paper emphasizes the "supra-local" significance of the Count's office in the context of comparative research on the urban history of the Eastern Adriatic.

Keywords: Eastern Adriatic, urban history, Venice, Middle Ages, Counts

* Irena Benyovsky Latin, Croatian Institute of History, Opatička 10, 10 000 Zagreb, Croatia, E-mail: irenabenyovsky@yahoo.com